
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

**ІРПІНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ
ЧАСОПИС**

Науковий журнал

Випуск 1 (8)

Ірпінь • УДФСУ • 2022

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року*

*Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська*

*Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобами масової інформації:
Серія КВ № 23215-13055ПР від 22.03.2018*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 11 від 30.06.2022)*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2022. – Випуск 1 (8). – 230 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

© Університет ДФС України, 2022

UNIVERSITY OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE

IRPIN LEGAL CHRONICLES

The Scientific Journal

Issue 1 (8)

Irpin • USFSU • 2022

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpın legal chroniclles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 11, 30.06.2022)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Ph.D. in Law, Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan).

Irpın legal chroniclles : The Scientific Journal / Editorial Board : *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief) and others. – Irpın : University of the State Fiscal Service of Ukraine, 2022. – Issue 1 (8). – 230 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08201
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chroniclles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chroniclles».

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права; конституційне право

Мацелик М. О., Бинюк Н. М., Санжарова Г. Ф.

Середньовічне церковне судочинство: цивільний та кримінальний процеси 9

Санжаров В. А., Павлюх О. А.

Болонська правова школа у XII столітті. Внесок декретистів
у створення системи західноєвропейського церковного права..... 21

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;

сімейне право; міжнародне приватне право

Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філик Н. В.

Шляхи реформування системи охорони інтелектуальної власності
в контексті військових загроз..... 32

Миколаєць В. А.

Стан правової регламентації застосування технологій штучного інтелекту 42

Минюк О. Ю., Зінюк І. В.

Актуальні проблеми трудового законодавства України
та інституту трудового права 52

Никитченко Н. В., Роженюк О. О.

Поняття корпоративного договору та його особливостей..... 61

Чеховська І. В.

Зарубіжний досвід правового регулювання застосування спеціалізованого
санітарного транспорту в умовах поширення COVID-19..... 70

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Аністратенко Ю. І., Мартинюк А. Р.

Функції податкового права, особливості та способи
їх реалізації в умовах сьогодення..... 80

Бессарабова В. М.

Моделі адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств
з державною часткою власності в іноземних державах..... 88

Гарбінська-Руденко А. В., Щербакова В. А.

Правові проблеми в оподаткуванні будівель промисловості
податком на нерухоме майно 100

Глух М. В., Анісімова М. Ф.

Зарубіжний досвід нормативно-правового регулювання
ринків фінансових послуг 108

Новицька Н. Б., Петрик В. М., Кудико В. М.

Дезінформування як засіб ведення інформаційної війни
російської федерації проти України 118

Пунда О. О., Арзянцева Д. А., Лучковська С. І.

Концепція фінансової відповідальності та застосування програм добровільного розкриття доходів (податкової амністії) 131

*Господарське право; господарське процесуальне право***Аністратенко Ю. І., Лико Ю. В.**

Правове регулювання припинення суб'єктів господарювання 142

*Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право***Бодунова О. М.**

Криминологічна характеристика особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій 151

Забарний М. М., Вітюк Д. Л.

Щодо соціально-правового розуміння криминологічного аналізу злочинності 160

Курилич М. Я.

Альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів: теоретичні і правові основи 167

Лопашук Д. І.

Стан доктринального дослідження проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності 175

Топчій В. В., Задерейко С. Ю.

Характеристика особи, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення 183

Чайковський Д. З.

Криминологічні аспекти запобігання злочинності, пов'язаної з використанням безготівкових активів (криптовалюти) 192

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність***Бородій І. В., Топчій В. В.**

Правова природа і зміст права на захист учасників кримінального провадження 200

Дідківська Г. В., Гльченко С. Ю.

Проблеми здійснення кримінального провадження окремих корисливих кримінальних правопорушень під час військової агресії 207

Кузьменко О. В., Січко Н. П.

Методика розслідування колабораційної діяльності 215

Лазебний А. М.

Значення дактилоскопії у криміналістиці на сучасному етапі 222

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Macelyk M., Binuk N., Sanzharova G.

Medieval church judiciary: civil and criminal processes..... 9

Pavlyuh O., Sanzharov V.

Bologna law school in the XII century. The contribution of decretists
in creating a system of western european ecclesiastical law 21

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Drapushko R., Gorinov P., Filik N.

Ways to reform the system of intellectual property protection
in the context of military threats..... 32

Mykolaiets V.

Status of legal regulations of application of artificial intelligence technologies 42

Myniuk O., Ziniuk I.

Actual problems of labor law of Ukraine and the institute of labor law..... 52

Nikitchenko N., Rozheniuk O.

The concept of corporate agreement and its features 61

Cekhovska I.

Foreign experience of legal regulation of application of specialized sanitary
transport in the conditions of COVID-19 dissemination 70

Administrative law and process; financial law; informational law

Anistratenko J., Martunuk A. R.

Functions of tax law, features and methods of their
implementation in today's conditions 80

Bessarabova V.

Models of administrative and legal regulation of activities of enterprises
with the state part of the property in foreign states 88

Harbinska-Rudenko A., Scherbakova V.

Legal problems in the taxation of industrial buildings with tax on real estate 100

Gluh M., Anisimova M.

Foreign experience in regulatory regulation of financial services markets 108

Novitskaya N., Petryk V., Kudiko V.

Misinformation as a means of waging an information war between
the Russian Federation and Ukraine 118

Punda O., Arziantseva D., Luchkovska S.

The concept of financial responsibility and the application
of voluntary income disclosure programs (tax amnesty)..... 131

*Commercial law; economic procedural law***Anistratenko J. I., Luko J. V.**

Legal regulation of termination of business entities..... 142

*Criminal law and criminology; Penal law***Bodunova O.**

Criminological characteristics of a person committing criminal offenses in the field of information technologies 151

Zabarniy M., Vitiuk D.

On socio-legal understanding of criminological analysis of crime 160

Kurylych M.

Alternative ways of resolving criminal conflicts: theoretical and legal bases..... 167

Lopashchuk D. I.

State of the doctrinal study of the problem of criminal law protection of foreign economic activity..... 175

Topchiy V., Zadereiko S.

Characteristics of a person committing corruption criminal offenses 183

Chaikovskiy D.

Criminological aspects of crime prevention related to the use of non-cash assets (cryptocurrency)..... 192

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity***Borodiy I., Topchiy V.**

Legal nature and content of the right to protection of participants in criminal proceedings 200

Didkovska G., Il'chenko S.

Problems of criminal proceedings for certain mercenary criminal offenses during military aggression 207

Kuzmenko O., Sichko N.

Methods of investigating collaboration activities..... 215

Lazebny A.

The importance of dactyloscopy in criminal science at the present stage 222

Теорія та історія держави і права; конституційне право

УДК 348.581:348.583:347.97/99:343.1: 341.492:930.1(091)

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.9-20

М. О. Мацелик,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: macelyk@i.ua***ORCID ID 0000-0002-5281-4562;****Н. М. Бинюк,***Державний податковий університет**e-mail: izabel@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-6588-7325;****Г. Ф. Санжарова,***Київський університет**імені Бориса Грінченка**e-mail: h.sanzharova@kubg.edu.ua***ORCID ID 0000-0002-0557-9192**

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ЦЕРКОВНЕ СУДОЧИНСТВО: ЦИВІЛЬНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСИ

*Стаття присвячена дослідженню характеру змін у церковному середньовічному судочинстві XII–XIV століть під впливом юрисдикційного ренесансу та оформлення структурованої системи церковного права. Юрисдикційна компетенція церкви поступово розширювалася: таїнства (насамперед шлюб), злочини проти віри (єресь, чаклунство, магія), клятви й обітничі, справи, що стосуються церковних осіб, місць, речей, були виключно у веденні церковного правосуддя; звичайні правопорушення і злочини розглядалися церковними трибуналами в конкуренції зі світським правосуддям. Констатовано, що судова процедура (*ordo iudiciarius*) була однією з найактуальніших галузей, в яких правознавці створили нову юриспруденцію за принципами римського права (Паукапаля, Стефан з Турне). У статті проаналізовані структура, організаційні засади і процедури (цивільна та кримінальна) розгляду справ. Зазначено, що церковна система цивільного та кримінального правосуддя брала до уваги широкий спектр канонічних правопорушень, які варіювалися від дрібних відхилень норм поведінки до злочинів найвищої тяжкості. Можна вважати доведеним, що канонічні суди на початку XII ст. ще не мали систематичної структури, їм не вистачало кваліфікованого персоналу для впорядкованого та систематичного ведення справ. Автори вважають, безперечно, що канонічне процесуальне право ставало все більш складним, а процедурні технічні тонкощі вимагали навичок професійної групи*

юридичних експертів. Папа Клемент V конституцією «*Saepere contingit*» визначив елементи спрощеної канонічної процедури. Це сприяло прискоренню стандартного цивільного процесу в церковних судах. Кримінальне судочинство в церковних судах також зазнало фундаментальних змін упродовж XIII ст. Основними з них були відмова від судових випробувань у світських судах та введення інквізиційної процедури в церковних трибуналах. Зроблено висновок, що до XIV століття влада Латинської Церкви створила досконалий апарат для забезпечення правопорядку та судового розгляду.

Ключові слова: канонічне право, церковне судочинство, трибунали, єпископи, офіціали, архidiaкони, Римська Рота, процесуальне право, юридична процедура.

Метою дослідження є аналіз структури, організаційних засад, цивільної та кримінальної процедур розгляду справ у церковних трибуналах XII–XIV століть, впливу «юрисдикційного ренесансу» й оформлення структурованої системи канонічного права на зміни в середньовічному церковному судочинстві.

Постановка проблеми. Юстиція церкви в Середні віки знайшла релігійне підґрунтя в Новому Заповіті. Христос дав апостолам владу судити, а св. Павло радив християнам залагоджувати сварки між собою. Християнські імператори, а потім і королі визнавали церковні суди, тим самим надаючи історичне виправдання їх існуванню. Каноністам було легко додати раціональне обґрунтування, посилаючись на потреби церковної спільноти, тобто всього християнства, оскільки з середини IX століття єпископи Заходу відправляли правосуддя, періодично відвідуючи свої парафії. На цих підвалинах юрисдикційна компетенція церкви поступово розширювалася. Класична епоха досить точно визначила її межі: таїнства (передусім шлюб), злочини проти віри (єресь, чаклунство, магія), клятви і обітниця, справи, що стосуються церковних осіб, місць, речей, були виключно у веденні церковного правосуддя, тоді як звичайні правопорушення і злочини розглядалися церковними трибуналами в конкуренції зі світським правосуддям. У XII–XIII стст. при єпископах, архidiaконах, монастирях, капітулах діють церковні суди зі стабільним і кваліфікованим персоналом. Більш досконалу процедуру забезпечило відродження римського права. Жодна тогочасна «національна» держава не мала такої безперервної та густої мережі судів, які б існували поряд чи перекривали правове поле всієї Європи.

У другій половині XII ст. зростає обсяг юридичних суперечок і, відповідно, справ, що поступають до Риму. Папи делегували розгляд багатьох справ професійним суддям, юристи почали приділяти більше уваги організації судової процедури. У XIV столітті Авіньйонські папи завершать роботу попереднього століття щодо удосконалення адміністрування вищої ланки церковного правосуддя створенням Римської Роти. Папське судочинство є гарантією рішення всіх юридичних суперечок, у які церковна юрисдикція має підстави втручатися. Апогей церковного судочинства (за організаційною складовою, вдосконаленістю цивільної та кримінальної процедур, кількістю і розмаїттям судових позовів, за нововведеннями – відмова від традиційних

судових випробувань та ордалій, розробка спрощеної процедури розгляду справ) потребує детального вивчення і осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення середньовічного судочинства, зокрема церковного, має сталі традиції в усіх європейських країнах. Важливим індикатором сучасного стану розробки окремих аспектів проблеми середньовічного церковного судочинства є колективна монографія під редакцією Вілфріда Гартмана і Кеннета Пеннінгтона «Історія судів і процедури в середньовічному канонічному праві», видана 2016 р. у Вашингтоні Американським Католицьким університетом [1]. Вона складається з двох частин: «Юридична процедура і практика в середньовічній церкві, 1100–1500» і «Структура і практика судів в окремих землях». К. Пеннінгтон написав розгорнуте введення до першої частини та «юриспруденцію процедури» [1, с. 3–29, 125–159]. Дж. Брандейдж розмірковує над «практикою канонічного права» [1, с. 51–73]. К. Дагген розглядає феномен «делегованих суддів» [1, с. 229–243]. Брігіда Шварц описує римську курію до 1300 р. з точки зору розвитку папської бюрократії [2, с. 160–228]. К. Донахью-молодший досліджує процедуру в судах *Jus commune* [1, с. 74–124]. Барбара Димлінг вивчає локації світських судів Італії та Германії від Шарлеманя до XV століття. К. Донахью-молодший написав введення до другої частини «церковні суди» [1, с. 247–299] і разом з Сарою МакДугал розглянув їх діяльність на французькому матеріалі [1, с. 300–343]. Статтю Р. Гельмгольц присвячено «місцевим церковним судам в Англії» [1, с. 342–391]. Антоніо Гарсія і Гарсія і кардинал Петер Ердо запропонували свої напрацювання щодо церковної процедури, відповідно, в середньовічній Іспанії [1, с. 392–425] та Східно-Центральній Європі (в Угорщині та Польщі) [1, с. 426–462].

Виклад основного матеріалу. Єпископи та синоди залишалися основними агентами для вирішення канонічних питань у XII ст. і продовжували в деяких місцях відігравати судові ролі й після цього періоду. Синод – загальні збори духовенства в межах діоцезу або метрополії (церковної провінції) – міг бути судом, до якого єпископ передавав юридичні питання, що становлять загальний інтерес або велике значення чи справи, за які він не хотів нести виключну відповідальність. Однак механізми судової діяльності єпископів і синодів ставали все більш незадовільними, оскільки, по-перше, саме канонічне право ставало все більш складним і об'ємним [3; 4; 5]; по-друге, канонічні суди на початку XII ст. ще не мали систематичної структури; по-третє, церковним судам не вистачало підготовленого персоналу для впорядкованого та систематичного ведення справ.

З кінця XII століття єпископи в багатьох частинах християнського світу почали делегувати більшість своїх судових обов'язків фахівцям з права, які мали офіційну юридичну освіту. Штатні судді – «офіціали» – функціонували як альтер-его єпископа у більшості правових питань. Вони керували судовою бюрократією: штатом писарів, які виготовляли та копіювали документи, реєстраторів, які керували робочим процесом й опікувалися судовим календарем, і одним або декількома судовими виконавцями, які повідомляли сторони, коли і де вони повинні з'явитися до судді. Інші судді отримували показання свідків і вели провадження у справах, які їм доручав «офіціал». Офіціал

очолював регулярно діючий суд, відомий як консисторський суд єпископа, на відміну від нерегулярних судових засідань, на яких єпископ головував особисто і які мали назву «аудієнційного єпископського суду» [6].

Інші прелати, такі як архідіякони (та іноді сільські чи міські декани), у багатьох регіонах створювали власні суди. Ці трибунали здійснювали юрисдикцію щодо дрібних порушень церковного законодавства і розглядали позови, в яких майно чи інші спірні питання здавалися недостатньо важливими для передачі до єпископського консисторського суду. Значна частина справ нижчих судів стосується дотримання церковних дисциплінарних правил щодо сексуальної поведінки, пияцтва, подружніх суперечок, порушення церковної заборони працювати в неділю та святкові дні тощо [1, с. 342–391].

Архієпископи мали провінційні суди. Вони могли розглядати апеляції місцевих судів у різних діоцезах, які входили до складу церковної провінції [7]. На найвищому рівні церковної судової системи перебував Папа, який здійснював як початкову, так і апеляційну юрисдикцію над суперечками з усіх частин Західного Християнства. Папи, як і інші єпископи, впродовж століть регулярно й особисто виконували свої судові функції. Позиція єпископа Риму як остаточного апеляційного судді Латинської Церкви була одним з основних джерел папської влади. Крім того, збори та стягнення, отримані від учасників судового процесу, були важливим джерелом доходу для членів курії та сприяли процвітанню середньовічного Риму. Судові повноваження Папи загрожували переважити решту його обов'язків.

З кінця XII ст. старий синод римського духовенства, який за Григорія VII (1073–1085) став передусім судом, було замінено на судову структуру – римську консисторію. Консисторія була судовим органом, в якому кардинали – професійні юристи – розбирали питання та аргументи учасників судового процесу і повідомляли можливі варіанти вирішення справи. Тягар попереднього аналізу суперечок перекладався з папи на кардиналів, але остаточне вирішення кожної справи залишилося в руках папи. Консисторія полегшила тягар особистої участі папи в судових процесах, але до середини XIII ст. потік судових справ у курії став настільки великим, що папи більше не могли відкладати повне делегування всіх судових повноважень, крім декількох нагальних чи делікатних позовів. Раніше папи час від часу призначали одного з кардиналів уповноваженим на слухання (аудитором) і передавали йому декілька справ для розгляду.

До понтифікату Інокентія IV (1243–1254) папи радикально скоротили свої судові обов'язки, призначаючи для вирішення рутинних юридичних справ «аудиторів загальних слухань святого апостольського палацу» (*auditores generales causarum sacri palatii apostolici*). Після понтифікату Боніфация VIII (1294–1303), коли папи переїхали в Авіньйон, там оселилися і генеральні аудитори. Вони проводили слухання в круглій залі суду в папському палаці. Форма судової зали, можливо, у поєднанні з практикою аудиторів за чергою розглядати справи, дала назву для суду «Колесо» (*Rota*) [8, с. 19–48; 9, с. 29–43; 10, с. 742–771; 11, с. 37–43]. Святий Престол досі використовує її для свого основного трибуналу.

Упродовж XIII–XIV стст. під час папської курії розвивалися також й інші спеціалізовані суди. «Audientia litterarum contradictarum» перевіряла видачу папських мандатів і регулювала діяльність прокторів, які представляли клієнтів і керували їх справами в курії [12]. Папська пенітенціарія мала власний суд для розгляду клопотань щодо диспенсів [13; 14; 2, с. 214–215, п. 321]. Голова папського фіску – камерарій (camerarius), призначав аудиторів для вирішення спорів, які виникали внаслідок фінансових операцій, а також для вирішення дисциплінарних проблем серед членів папської курії [15, с. 437–449; 2, с. 214–215, п. 316]. Референдарії папської печатки також стали виконувати важливі судові функції [16, с. 1012–1018].

Однак для переважної більшості учасників судового процесу в західному християнському світі витрати на позов до центральних судів були непомірними. Альтернативний механізм передбачав клопотання про призначення папських суддів-делегатів для розгляду справи [2, с. 185–186, п. 140; 1, с. 229–243]. Папи час від часу експериментували з механізмами делегування своїх судових повноважень місцевим посадовцям ще за часів Пасхалія II (1099–1118). Використання цього засобу ставало все більш поширеним у XII ст., особливо під час понтифікату Олександра III (1159–1181). Ця система використання місцевої церкви як представників папи для заслуховування та вирішення суперечок з власного регіону була корисною для папства, оскільки дозволяла папам скоротити час, який їм та їх чиновникам потрібно було витратити на судові справи, водночас це допомогло зміцнити принцип, згідно з яким папа володів універсальною юрисдикцією в усьому християнському світі. Уже до XIII ст. процес був на шляху до рутинізації та бюрократизації: для запису справ і винесення рішень було створено взірці – формуляри.

Канонічна цивільна процедура (*ordo iudiciarius*) уже на початку XIII ст. була складною і технічною, а впродовж століття вона ставала все більш складною та вимогливою [17, с. 1083–1090; 18, с. 86–111; 1, с. 125–159]. Позивач (його юридичний агент чи проктор) ініціював позов, направивши клопотання відповідному судді. Початкове клопотання могло бути усним, але канонічна процедура полягала у складанні письмового досьє. Якщо позивач переконував суддю, що скарга була законною, існувала правова основа для позову і суд мав юрисдикцію щодо розгляду цього питання, – суддя викликав відповідача (зазвичай упродовж десяти днів). Якщо останній не з'являвся або не надавав виправдання своєї неявки, він оголошувався непокірним після третього судового виклику. Наслідком цього було те, що суд міг розпочати сумарне розслідування вимог позивача і, якщо він визнає їх обґрунтованими, винести проміжне рішення на його користь. Це тимчасове рішення зазвичай набирало чинності наприкінці року. Крім того, підсудному загрожувало відлучення від церкви через неявку. Суддя залишав за позивачем право змінити, відкликати чи розширити будь-яке з попередніх тверджень.

Відповідач, якщо він вирішував захищатися, формулював свою офіційну відповідь. Після того, як винятки були усунені та проблеми визначені, можна було розпочинати судовий розгляд справи (*litis contestatio*). У черговий раз позивач повторював свої вимоги (зазвичай закінчені та конкретизовані), а відповідач повторював свої

заперечення. Потім наставала черга принесення судових клятв: позивач закликав Бога засвідчити, що він не подавав позов просто для того, щоб залякати відповідача, і що він мав намір чесно довести свої вимоги. Відповідач також присягав, що чесно відповідатиме на вимоги позивача і що в його діях не було злого наміру. Проктори, або законні представники сторін, складали присягу від імені своїх клієнтів, оскільки з цього моменту саме проктори несли відповідальність за розгляд, хоча вони діяли від імені клієнтів, яких вони представляли.

Тягар доказування лежав на позивачеві, тобто він (або його представник) повинен надати варті довіри та переконливі докази, що підтверджували зроблені ним заяви. Підсудний зі свого боку прагнув надати докази, які переконливо суперечили чи спростовували твердження свого опонента. Судді покладалися насамперед на усні свідчення від обох сторін, а вже потім – на письмові документи. Відоме висловлювання папи Інокентія IV, що «було б неприродньо довіряти шкірі мертвої тварини більше, ніж голосу живої людини».

Стандарт усного доказу був надзвичайно високим. Повний доказ вимагав або того, щоб відповідач зізнався, або щоб позивач обґрунтував свою скаргу свідченнями під присягою принаймні двох свідків, що заслуговували на довіру, які «бачили і чули» критичний епізод або подію, про яку йшлося. Папа Інокентій III обмежив кількість свідків, які можуть бути представлені до 40.

Проктори та захисники обох сторін розглядали покази свідків і викладені аргументи (позиції), спрямовані на те, щоб звернути увагу судді на докази у справі їх клієнта, а також на суперечності та інші недоліки в доказах, які надали їхні опоненти. Адвокати сторін також наводили юридичні аргументи (*allegationes*), в яких звертали увагу судді на канони, що підтверджували їхнє бачення сутності справи, і ті, що суперечили позиції їх опонента. Судді вважали за краще, щоб усні аргументи були короткими. Зазвичай судді оголошували свої рішення усно. Протокол вимагав, щоб вони робили це сидячи, а оголошення вироку було зроблено засвітло. У рішенні містився короткий виклад висновків судді. Опубліковані проекти судових рішень підтверджують, що документи були ретельно складені та переглянуті до виголошення.

Не всі судові процеси закінчувалися судовим рішенням. Більшість справ, як правило, не мали остаточного рішення. Іноді сторони вирішували справу у позасудовому порядку. У стислій примітці секретар зазначав «врегульовано мирно» («*pace est*») або «за домовленістю» («*concordia est*»).

Протести проти непомірних затримок і надмірних витрат, спричинених недоліками чинної процесуальної системи, були звичним явищем в історії кожної високорозвиненої правової системи, починаючи з давнини і до сьогодення. Уже в XIII столітті папська канцелярія іноді наказувала суддям вирішувати доручені їм справи «коротко, просто та безпосередньо, без галасу адвокатів та судових тонкощів» («*summario, simpliciter et de piano, sine strepitu aduocatorum et figura iudicii*»). Ця формула давала суддям значну свободу скорочувати або опускали ознаки стандартного цивільного процесу, які здавалися їм непотрібними за обставин конкретної справи, за погодженням сторін. Папа Клемент V (1305–1314) видав конституцію «*Saepe contingit*»,

яка визначала елементи канонічної спрощеної процедури і вказувала, що можна було пропустити в спрощеному процесі, а що – ні. Ці заходи дозволили суду економити додатковий час і прискорювати завершення судового розгляду.

Кримінальне судочинство як у світських, так і в церковних судах також зазнало фундаментальних змін упродовж XIII ст. Основними з них були відмова від судових випробувань у світських судах і введення інквізиційної процедури в церковних трибуналах [19, с. 309–320; 20]. 1215 р. Четвертий Латеранський собор під головуванням папи Інокентія III заборонив священнослужителям у майбутньому брати участь у традиційних судових випробуваннях («вогнем та водою»). Соборна конституція фактично робила неможливим вчинення судового випробування без порушення канонічного права; відмова була повільним і поступовим, але незворотним процесом.

Запозичена з римської процедури процесуальна система в церковних судах наприкінці XII ст. була обвинувальною, внаслідок чого кримінальне провадження мало серйозні вади. По-перше, основною вимогою для порушення кримінальної справи було звернення приватної особи зі скаргою. Водночас, однак, система мала тенденцію перешкоджати подавати скарги, оскільки позов відбувався за рахунок обвинувача, який ніс відповідальність за всі понесені витрати. Крім того, якщо обвинувач не зміг довести свої звинувачення, він відповідав за збитки перед підсудним, який міг подати на нього до суду за висунення неправдивого звинувачення.

Крім того, стандарт доказування під час обвинувального провадження був надзвичайно високим, оскільки обвинувач повинен надати «повний доказ» («*plena probatio*») звинувачень. На практиці це означало, що обвинувач повинен або спонукати підсудного зізнатися у злочині або надати двох надійних очевидців, які засвідчили б, що вони бачили та чули, як обвинувачений вчинив злочин. Цей надзвичайно високий стандарт доказовості ґрунтувався на застереженні Біблії про те, що «для підтвердження будь-якого обвинувачення потрібні свідчення двох або трьох свідків». Тому засудження завзятого злочинця було далеко нелегкою справою для правосуддя. Звичайна процедура (*ordo iudiciarius*) шкодила ефективним діям проти винних.

Відповідно, впродовж останнього десятиліття XII ст. та перших років XIII ст. папство почало шукати альтернативні підходи до проблеми покарання злочинців. Однією з нових стратегій боротьби з канонічними злочинами була процедура «*per notorium*». Там, де факт злочину та особа правопорушника були очевидні та добре відомі суспільству, тонкощі звичайного «*ordo iudiciarius*» були нерелевантними і не потребували застосування. Поважний канонічний авторитет Граціан, коментуючи уривок зі святого Амвросія, зауважив, що судді не обов'язково дотримуватися всіх процесуальних кроків традиційної судової процедури. Папи Луцій III (1181–1185) та Інокентій III дозволили судам застосовувати скорочений і значно спрощений кримінальний процес під час розгляду справ, коли, наприклад, священник відкрито жив у гріху з наложницею або протегував повіям.

Отже, обвинувальний вирок у провадженні «*per notorium*» просто вимагав від судді встановити, що багато членів громади, в якій проживав підсудний, вважали його

винним у якомусь злочині. Очевидців наводити не необхідно. Суддя міг розпочати проти підсудного справу «ex officio», щоб встановити, чи його підозрюють у скоєнні злочину. Йому потрібно лише знайти двох свідків, готових підтвердити, що підсудний вчинив злочин. Після того, як вони це зробили, суддя міг негайно знайти підсудного, визнати винним та призначити покарання.

Процедура «per potogium» обіцяла швидке та легке вирішення проблеми покарання «кричущих» злочинів, які обурили громаду. Юристи могли і зробили обґрунтування для застосування цієї процедури на тій підставі, що «суспільні інтереси вимагають, щоб злочини не залишалися безкарними». Але, з іншого боку, ця процедура позбавила підсудних майже всіх засобів захисту, які їм надавав звичайний «ordo iudiciarius».

Застереження щодо цієї процедури, які висловлювали правознавці, наприклад відомий юрист Гійом Дюран (прибл. 1230–1296), імовірно пояснюють впровадження в судову практику захисту шляхом компургації. Якщо підсудний заперечував звинувачення під присягою, то суддя надавав йому можливість виправдатися, представивши певну кількість свідків, які заприсягалися, що вірять у невинуватість підсудного.

На Четвертому Латеранському соборі 1215 р. звичайна процедура кримінального процесу була доповнена новою формою дій «per inquisitionem». За словами папи Інокентія III, сам Бог використовував процедуру «per inquisitionem», коли досліджував ганебні вчинки в Содомі та Гоморі, перш ніж їх знищити. Інокентій далі стверджував, що Ісус також схвалив цю форму процедури, як доводить притча про господаря, який досліджував дії свого управителя.

Процедура «per inquisitionem» дозволяла судді вчиняти дії проти підозрюваного за посадою без будь-яких звинувачень чи доносів. Суддя міг ініціювати провадження «per inquisitionem» на основі стійкого, широко розповсюдженого переконання, що особа вчинила правопорушення. «Злісна слава» («mala fama») становила достатню основу для судового розслідування і, отже, могла вважатися заміною обвинувача. Судді не було необхідності подавати письмову скаргу, а також не було потреби неформально попереджати відповідача, як у процесі «per denunciationem», перед початком позову. Весь хід провадження «per inquisitionem»: визначення того, коли і як розпочати процедуру, рішення, яким обвинуваченням і проти кого віддати перевагу, представлення свідків, отримання їх показів, відповідь на претензії та аргументи відповідача, прийняття рішення та проголошення вироку – перебував у руках судді. Отже, поєднувалися функції слідчого, прокурора і судді. Така концентрація функцій у руках одного посадовця, вочевидь, ставила підсудного у надзвичайно скрутне становище та залишала більш ніж достатньо місця для упередженості суду, що завдавало шкоди результату судового розгляду. Обвинуваченому не дозволялося залучати проктора як свого представника в суді, зазвичай він не мав права на консультацію адвоката. Обвинувачений мав бути поінформований про висунуті йому звинувачення і мав право на захист, якщо не бажав визнати свою провину.

Висновки. Отже, до XIV ст. влада Латинської Церкви створила досконалий апарат для забезпечення правопорядку та судового розгляду. Канонічні суди надали учасникам

цивільного процесу можливість вирішення їхніх суперечок з широкого кола питань. Церковна система кримінального правосуддя розглядала широкий спектр канонічних правопорушень, які варіювалися від дрібних порушень норм поведінки до злочинів найвищої тяжкості. Канонічне процесуальне право ставало все більш складним, процедура – досить визначеною, судді – надто освіченими. У XII–XIV століттях судова діяльність стає прерогативою професійних юристів з університетською освітою. Введення спрощеної канонічної процедури, закріплене конституцією «*Saepere contingit*» папи Клементя V, сприяло прискоренню стандартного цивільного процесу в церковних судах. Кримінальне судочинство в церковних судах також зазнало фундаментальних змін упродовж XIII ст. Основними з них були відмова від судових випробувань у світських судах та введення інквізиційної процедури в церковних трибуналах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law / ed. Wilfried Hartmann, Kenneth Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2016. 506 p.
2. Schwarz B. The Roman Curia (until about 1300). *The history of courts and procedure in medieval Canon law*. Washington: The Catholic University of America Press, 2016. P. 160–228.
3. Duggan A.J. Popes, Bishops, and the Progress of Canon Law, c. 1120–1234 / ed. T. R. Baker. Turnhout: Brepols, 2020. 506 p.
4. Санжаров В. А. Оформлення системи церковного права в Західній Європі у XII столітті. Декрет Граціана. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 6 (41). С. 18–21. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(41\).959](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).959).
5. Санжаров В. А. Витоки і джерела канонічного права в Західній Європі до Декрету Граціана. *Правова позиція*. 2022. №. 1 (34). С. 5–9. DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.1>.
6. Le registre de l'officialité de Cerisy / ed. G. Dupont, L. Delisle. *Mémoires de la société des antiquaires de Normandie*. 1880. 3e série. Vol. 10 (30). P. 271–662.
7. Grandmottet O. Les officialités de Reims. *Bulletin d'information de l'Institut de recherche et d'histoire des textes*. 1955. Vol. 4. P. 77–106.
8. Göller E. Zur Geschichte der Rota Romana: Ein Verzeichnis päpstlicher Rota-Auditoren vom Ende des 14. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. *Archiv für katholisches Kirchenrecht*. 1911. Bd. 91. S. 19–48.
9. Schneider E. Über den Ursprung und die Bedeutung des Namens Rota als Bezeichnung für den obersten papstlichen Gerichtshof. *Römische Quartalschrift*. 1933. Bd. 41. S. 29–43.
10. Lefebvre C. Rote romain. *Dictionnaire de droit canonique*. 1960. T. VII. P. 742–771.
11. Санжаров В. А. Інституційне оформлення папського правосуддя з повноправною юрисдикцією у XIV столітті: Римська Рота. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 93. С. 37–43. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i93.3312>.

12. Herde P. *Audientia litterarum contradictarum: Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts.* Tübingen, 1970. 2 Bd.
13. *A Formulary of the papal Penitentiary in the thirteenth century* / ed. H. C. Lea. Philadelphie: Lea Brothers, 1892. XXXVIII, 183 p.
14. Мацелик М. О., Санжаров В. А., Санжарова Г. Ф. Папське судочинство в класичне Середньовіччя: Апостольська Пенітенціарія. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5.
15. Williman D. Summary justice in the Avignonese Camera. *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law.* Vatican City, 1985. P. 437–449.
16. Naz R. Signature apostolique, Tribunal de la. *Dictionnaire de droit canonique.* 1960. T. VII. P. 1012–1018.
17. Johanek P. Ordo iudiciarius. *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon.* 2004. Bd. 11. S. 1083–1090.
18. Brasington B. C. Order in the Court: Medieval Procedural Treatises in Translation. Leiden, 2016. P. 86–111.
19. Pennington K. Law, Criminal Procedure. *Dictionary of the Middle Ages: Supplement 1.* New York, 2004. P. 309–320.
20. Bartlett R. Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal. Oxford 1986.

REFERENCES

1. *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law* / ed. Wilfried Hartmann, Kenneth Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2016. 506 p.
2. Schwarz B. The Roman Curia (until about 1300). *The history of courts and procedure in medieval Canon law.* Washington: The Catholic University of America Press, 2016. P. 160–228.
3. Duggan A.J. Popes, Bishops, and the Progress of Canon Law, c. 1120–1234 / ed. T. R. Baker. Turnhout: Brepols, 2020. 506 p.
4. Sanzharov V. A. Creation of the System of Ecclesiastical Law in Western Europe in the XII Century. Gratian's Decretum. *Subcarpathian Law Herald.* 2021. Вип. 6 (41). P. 18–21.
5. Sanzharov V. A. Origins and Sources of Canon Law in Western Europe Before the Gratian Decree. *Legal Position.* 2022. №. 1 (34). P. 5–9.
6. Le registre de l'officialité de Cerisy / ed. G. Dupont, L. Delisle. *Mémoires de la société des antiquaires de Normandie.* 1880. 3e série. Vol. 10 (30). P. 271–662.
7. Grandmottet O. Les officialités de Reims. *Bulletin d'information de l'Institut de recherche et d'histoire des textes.* 1955. Vol. 4. P. 77–106.
8. Göller E. Zur Geschichte der Rota Romana: Ein Verzeichnis päpstlicher Rota-Auditoren vom Ende des 14. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. *Archiv für katholisches Kirchenrecht.* 1911. Bd. 91. S. 19–48.

9. Schneider E. *Über den Ursprung und die Bedeutung des Namens Rota als Bezeichnung für den obersten päpstlichen Gerichtshof. Römische Quartalschrift.* 1933. Bd. 41. S. 29–43.
10. Lefebvre C. *Rote romain. Dictionnaire de droit canonique.* 1960. T. VII. P. 742–771.
11. Sanzharov V. A. Organization of Papal Justice with Full Jurisdiction in the 14th century: Rota Romana. *Actual Problems of State and Law.* 2022. № 93. P. 37–43.
12. Herde P. *Audientia litterarum contradictarum: Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts.* Tübingen, 1970. 2 Bd.
13. *A Formulary of the papal Penitentiary in the thirteenth century / ed. Henry Charles Lea.* Philadelphia: Lea Brothers, 1892. XXXVIII, 183 p.
14. Macelyk M. O., Sanzharov V. A., Sanzharova G. F. Pope's Judiciary in the Late Middle Ages: Apostolic Penitentiary. *Juridical Scientific and Electronic Journal.* 2022. № 5.
15. Williman D. Summary justice in the Avignonese Camera. *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law.* Vatican City, 1985. P. 437–449.
16. Naz R. Signature apostolique, Tribunal de la. *Dictionnaire de droit canonique.* 1960. T. VII. P. 1012–1018.
17. Johanek P. *Ordo iudiciarius. Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon.* 2004. Bd. 11. S. 1083–1090.
18. Brasington B. C. *Order in the Court: Medieval Procedural Treatises in Translation.* Leiden, 2016. P. 86–111.
19. Pennington K. Law, Criminal Procedure. *Dictionary of the Middle Ages: Supplement 1.* New York, 2004. P. 309–320.
20. Bartlett R. *Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal.* Oxford, 1986.

M. Macelyk, N. Binuk, G. Sanzharova. Medieval Church Judiciary: Civil and Criminal Processes

The article is devoted to the study of the nature of changes in the ecclesiastical medieval judiciary of the XII-XIV centuries under the influence of the jurisdictional renaissance and the design of a structured system of ecclesiastical law. The jurisdiction of the Church gradually expanded: sacraments (primarily marriage), crimes against the faith (heresy, witchcraft, magic), oaths and vows, matters concerning church persons, places, things were in the exclusive jurisdiction of ecclesiastical justice; ordinary offenses and crimes were considered by ecclesiastical tribunals in competition with secular justice. It was stated that litigation (ordo iudiciarius) was one of the most relevant areas in which jurists created a new jurisprudence on the principles of Roman law (Paukapalea, Stephen of Tournai).

The article analyzes the structure, organizational principles and procedures (civil and criminal) of cases. It is noted that the church system of civil and criminal justice took into account a wide range of canonical offenses, which ranged from minor deviations from the rules of conduct to crimes of the highest gravity. It can be considered proven that the canonical courts in the early XII century. they did not yet have a systematic structure, they lacked trained staff to conduct orderly and systematic affairs. The authors believe that it is

indisputable that canon law has become increasingly complex, and procedural technical subtleties required the skills of a professional team of legal experts. Pope Clement V defined the elements of a simplified canonical procedure in the 'Saepe contingit' constitution. This helped speed up the standard civil process in church courts. Criminal proceedings in ecclesiastical courts also underwent fundamental changes during the thirteenth century. The main ones were the rejection of judicial trials in secular courts and the introduction of inquisitorial procedure in ecclesiastical tribunals. It is concluded that by the 14th century the authorities of the Latin Church had created a perfect apparatus for ensuring law and order and trial.

Keywords: *canon law, ecclesiastical justice, tribunals, bishops, officials, archdeacons, Rota Romana, procedural law, judicial procedure.*

Стаття надійшла до редколегії 2 червня 2022 року

УДК 348:930.1(091)

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.21-31

В. А. Санжаров,

канд. істор. наук

e-mail: 6253693@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4075-8572;**О. А. Павлюх,**

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: pavlyuh@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7850-8977

БОЛОНСЬКА ПРАВОВА ШКОЛА У XII СТОЛІТТІ. ВНЕСОК ДЕКРЕТИСТІВ У СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню переробки ранньосередньовічної канонічної традиції у структуровану систему церковного права болонською правовою школою на базі коментування і тлумачення трактату «Згода розбіжних канонів» магістра Граціана. Зазначено, що цьому процесу безпосередньо передували: 1) рецепція римського права (за кодифікацією Юстиніана); 2) поява університетських корпорацій (зокрема, факультетів цивільного та канонічного права) в Болоньї, Парижі, Турі, Реймсі, Кельні, Оксфордї та інших менших містах; 3) оновлення способу мислення та поява нових логічних категорій (внесок аристотелівської філософії). Констатовано, що вони обумовили правничий або юрисдикційний ренесанс XII століття. «Декрет» Граціана досліджував усю юридичну сферу, але був лише вступом до права минулого. Він був відправною точкою для вирішення правових суперечок, але не давав прямих відповідей на багато сучасних проблем. Юристи почали створювати перші інструменти для побудови правової системи, яка задовольняла б потреби тогочасного суспільства. Висловлено думку, що палеї (доповнення), глоси (коментарі), апарати (писалися на полях рукописів) та суми (писалися окремо від книги, яку вони коментували) до «Декрету» Граціана можна вважати найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст. Найобширніший, найбільш цитований і найвпливовіший коментар до «Декрету» Граціана в історії канонічного права написав Угуччо. Автори дійшли висновку, що трьома найактуальнішими галузями, в яких правознавці створили нову юриспруденцію за принципами та концепціями, почерпнутими з давнього римського права, були судова процедура (Паукапаля, Стефан з Турне), шлюбне право (Роланд) та структура церковного управління

(Угуччо). У перші півстоліття після Граціана юристи зосередилися на цих проблемах, їхні вчення та праці відображають стан розробки цих проблем. У статті проаналізовані історіографічна традиція, наявні дані та сучасний стан уявлень щодо особистостей і принципів роботи перших постграціанівських поколінь каноністів: імен, походження, місць народження, освіти, приналежності до наукової школи канонічного права, університетських та церковних кар'єр, безпосереднього походження та дат створення окремих текстів, джерел запозичень і етапів композиції, сутності правової думки та аргументації. Зроблено висновок, що коментатори «Декрету» Граціана започаткували канонічне право, юристи з Болоньї та інших юридичних шкіл зробили його центральним текстом для вивчення. Системне викладення церковного права є одним з принципових свідчень середньовічного інтелектуального світу. Західне канонічне право як правова система суттєво відрізняється від канонічного права східних християнських церков. Автори вважають безперечним, що коментар Угуччо зазначає кінець декретистської епохи, після нього починається трансформація канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, до правової системи, заснованої на папських декреталях.

Ключові слова: канонічне право, Болонська школа права, Корпус канонічного права, Граціан, декретисти, Угуччо.

Метою дослідження є аналіз наявних даних, історіографічної традиції та сучасного стану уявлень щодо особистостей і принципів роботи перших постграціанівських поколінь каноністів: імен, походження, місць народження, освіти, приналежності до наукової школи канонічного права, університетських і церковних кар'єр, дати створення, безпосереднього походження окремих текстів, джерел запозичень та етапів композиції, сутності правової думки й аргументації.

Постановка проблеми. XII–XIII стст. – «класична» епоха канонічного права. Близько 1140 р. з'явилася збірка канонічних текстів, яка значно відрізнялася від будь-якої, що була написана раніше. Магістр Граціан зібрав в єдину збірку майже 4 000 текстів, що охоплюють весь спектр юридичних відносин у церкві, залучивши і прокоментувавши численні канони церковних соборів, папські декрети, біблійні тексти та псевдоапостольську літературу, патристичні тексти, римське право, каролінгські капітулярії [1; 2, с. 13–24; 3, с. 44–69; 4, с. 61–139; 5, с. 1–15]. Робота з'явилася в Болоньї в ті роки, коли учні Ірнерія запровадили новий метод вивчення джерел римського права. Декрет не був офіційно визнаний церквою, але вплив цієї роботи де-факто був досить великим як у практиці канонічного права, так і на доктринальному рівні, оскільки новий метод дослідження та аналізу, запроваджений болонськими глосаторами, був широко прийнятий. Після Граціана, починаючи з середини XII ст., з'явилася багато доктринальних текстів канонічного права.

«Декрет» Граціана швидко став стандартним підручником канонічного права в італійських та трансгірських школах права. «Декрет» охоплював усю територію канонічного права, але був лише вступом до права минулого. Він був відправною точкою для надання рішень, але не відповідав безпосередньо на багато сучасних

проблем. Юристи почали створювати перші інструменти для побудови правової системи, яка відповідала б потребам суспільства XII ст. Незважаючи на свою трохі громіздку організацію, «Декрет» Граціана став центральним елементом канонічної юриспруденції, а Болонья – найважливішим центром вивчення цього права у другій половині XII ст.

У другій половині XII ст. стрімко зростає обсяг юридичних суперечок і, відповідно, справ, що поступають до Риму. Папи делегували розгляд багатьох справ професійним суддям, але курія була перевантажена. Процедура представляла проблеми, які потребують авторитетного вирішення. Оскільки церковні суди почали виносити рішення на основі письмових та усних доказів, судді, сторони та юристи стали приділяти більше уваги організації судової процедури. До 1170-х рр. папська канцелярія була організована й укомплектована каноністами. Каноніст Альберто Сарторі ді Морра, пізніше папа Григорій VIII (21.10 – 17.12.1189), був призначений канцлером папою Олександром III. Церква стала «церквою закону» [6; 7, с. 95–113]. Правова система поширювалася від папської курії до місцевих церковних трибуналів. Юристи відігравали помітну роль у здійсненні правосуддя. Починаючи з XII ст., видатні юристи часто отримували високі церковні посади. З каноністів XII ст. єпископами стали Омнебон (Верона), Сікард (Кремона), Стефан (Турне), Іоанн Фавентін (Фаенца), Угуччо (Феррара) і Бернардо Папієн (Фаенца, потім Павія). Ця модель пізніше поширилася на весь християнський світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення декретистської правної традиції має давню історію. Більшість праць болонських декретистів була видана істориками права в XIX ст. Нові знахідки рукописів і більш ретельне їх вивчення зробили нагальною потребою критичне видання текстів декретистів. Наприклад, до винаходу друкарського верстата «Сума» Угуччо розповсюджувалася в численних рукописах (сьогодні відомі більше 40). Лише наприкінці XV ст. правознавці перестали звертатися до «Суми». Можливо, через його значно великі розміри твір так і не з'явився в друку і швидко зник з поля зору каноністів. Фрідріх Маассен (1857) та Йоганн Фрідріх фон Шульте (1875) знову звернулися до його вивчення. У 1950-х рр. під керівництвом Альфонса Стіклера було створено міжнародний проект з дослідження рукописів «Суми». Наразі вийшов лише перший із 16 запланованих томів. Через відсутність друкованого тексту та інших редакторських інструментів вичерпний аналіз «Суми» залишається неможливим. З іншого боку, є численні докладні монографії, які ілюструють певні аспекти декретистської доктрини. Дослідникам доводиться вибирати між некритично виданими та неповними джерелами і переказами окремих проблем у тематичних статтях та монографіях. Останніми роками з'явилися нові роботи з декретистської проблематики канонічного права Середньовіччя Ж. Годеме (перевидання), Ш. Г. Кютнера (перевидання), П. Ландау, Ж. Брандейджа, Р. Вейганда, А. Дагген, В. Хартманна, А. Вінрота, В. Мюллера, К. Пенінгтона, А. Падоа-Скіоппа, П. Ленца та інших.

Виклад основного матеріалу. Хоча папські декретні листи за обсягом перевершують «Декрет» як основні тексти для вивчення та практики канонічного права

до початку XIII ст., «Гармонія суперечливих канонів» Граціана переважала без значних суперників приблизно з 1140 до 1190 рр. у царині викладання і розробки права по всій Європі. Юристи з Болоньї та інших університетських міст створили коментарі до «Декрету» і зробили його центральним текстом свого вчення. Учні та наступники Граціана продовжили його роботу щодо наведення порядку в новій дисципліні канонічного права. Майже відразу почали писати суми та глоси [2, с. 93–162; 8, с. 41–184] до «Декрету», а за кілька десятиліть роботи перших каноністів був створений «стандартний апарат», який разом з «Декретом» становив основу вчення канонічного права. Сучасні дослідники називають цих юристів декретистами, тому що «Декрет» Граціана був центром їхнього всесвіту. Здебільшого цю роботу виконували анонімні юристи.

Найпершими змінами, можливо, були додавання розділів до Граціана. Їх вставляли в сам текст або додавали на поля. Хоча каноністи XII ст. називали їх палеями, вони не знали, звідки походить цей термін. Угуччо припустив, що це слово означає «полова» – «додаток до доброго зерна». Інші автори вважали, що цей термін походить від імені Паукапалея – одного з перших коментаторів «Декрету» [9, с. 883–899].

Каноністи також створили багато скорочень (абревіатур) тексту Граціана, деякі з них були створені невдовзі після того, як Граціан закінчив свою роботу. Глоси є свідченням того, що професійні юристи також використовували у своїй роботі скорочення. Абревіатори іноді досить механічно скорочували тексти, але іноді додавали свої власні дікта, які доповнювали або замінювали текст Граціана. Ці скорочення були здебільшого створені в XII ст., а на початку XIII жанр майже зникає. Деякі абревіатури були твором місцевих юристів і ймовірно мали на меті обслуговувати потреби місцевих єпископів.

Найдавніші роботи за «Декретом» поділяються на два типи: апарати та суми. Канонічні суми часто синтезують окремі теми, а водночас приділяють увагу деталям. До певної міри можна розрізнити ці два літературні типи, дослідивши спосіб передачі твору. Апарат найчастіше, але не завжди, писався на полях рукописів юридичних книг, тоді як суми найчастіше писалися окремо від книги, яку вони коментували. Рукописи «Декрету» XII ст. містять нескінченну різноманітність маргінальних глос, які є домішкою коалесцентного апарату та окремих глос. У багатьох відношеннях ці глоси до «Декрету» можна вважати найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст.

Болонья стала центром світу канонічної юриспруденції у другій половині XII ст., але канонічне право викладалося в багатьох трансгірських центрах – насамперед у Парижі, а також у Турі, Реймсі, Оксфорді та інших менших містах [2, с. 79–91, 163–249], на жаль, документальні та літературні джерела не дають достатньо інформації, за допомогою якої можемо написати історію певної школи. Маємо можливість розрізнити цисмонтанські та трансгірські роботи, але рідко можемо з певністю віднести анонімну суму, створену на північ від Альп, до певного центру.

Просопографічні та біобібліографічні дослідження зробили болонську правничу школу найбільш званою з усіх університетів, в яких вивчали поряд з цивільним правом

нову дисципліну – канонічне право. Ми знаємо імена юристів, які там викладали, і можемо каталогізувати їхні роботи. Але навіть у Болоньї маємо досить мало біографічної інформації, за допомогою якої можна конкретизувати перебіг викладацьких, наукових та церковних кар'єр докторів і ліценціатів канонічного права.

Паукапалеа був одним із перших наступників Граціана і викладав у Болоньї ще за життя батька канонічного права [10, с. 128–131]. Ненадійні свідчення деяких каноністів приписують йому введення розділень у першій і третій частинах «Декрету» та додавання палей до тексту Граціана. Як довели Ш. Кюттнер і Р. Вейганд, ряд ранніх граціанівських рукописів містять глоси Паукапалеа [10, с. 130]. Майже нічого не відомо ні про його стосунки з Граціаном, ні про його публічну кар'єру. Єдина впевненість полягає в тому, що він написав «Суму» – найстаріший коментар до «Декрету» Граціана (ймовірно десь між 1144 і 1150 рр.). Вона в основному складається з уривків із тексту Граціана. Тоді, як пролог «Декрету» розбирає різні види права, пролог «Суми» зосередився на судовому процесі або «ordo iudiciarius». Паукапалеа вважав, що витоки церковної процедури можна знайти в Старому Заповіті, а саме в історії Адама та Єви. Господь запитав Адама про злочин непослуху в раю, і Адам намагався виправдатися, стверджуючи, що його дружина повинна нести провину: «Дружина, яку ти мені дав, дала мені яблуко, і я з'їв його». Усі основні складові судового процесу були присутні: Бог викликав Адама до суду, він звинуватив його, Адаму було дозволено відповісти на звинувачення. Пізніші каноністи використовували пояснення Паукапалеа для визначення початку романо-канонічної процедури. Юристи були зацікавлені в тому, щоб зрозуміти, як адаптувати норми, що регулюють судовий процес у римському праві, до своїх судів.

Паукапалеа виклав найважливіші елементи процедури в церковних судах. Необхідно використовувати «ordo iudiciarius» (C.2 q.1). Суддя повинен заслухати докази, представлені в суді (C.2 q.1 c.12). Необхідно зрозуміти обставини, за яких майно відповідача може бути вилучено (C.3 q.1). У спорах щодо власності майно позивача має бути відновлено до судового розгляду (C.2 q. 2). Суддя має бути неупередженим; якщо ні, його вирок може бути оскаржено (C.2 q.6). Позивачі не можуть бути злочинцями або «сумнозвісними» (infames) (C.3 q.5). Свідчення можуть не бути заслухані, за відсутності відповідачів (C.3 q.9). У деяких злочинах, таких як ересь і симонія, навіть жінки, раби, злочинці та «сумнозвісні» можуть представляти докази в суді (C.6 q.1). «Сума» Паукапалеа була короткою, лаконічною і зрозумілою. Він підсумував «Декрет» Граціана для студентів і запропонував стислий виклад його змісту. Мабуть, тому творчість і вчення Паукапалеа були добре відомі і цитовані в Болоньї.

Двома найвпливовішими вчителями 1150-х рр. у Болоньї були Роландо і Руфін. Найдавніше повідомлення про магістра Роландо в Болоньї датується 1154 р. Роландо написав багато редакцій своєї «Суми» до Граціанового «Декрету». Більш рання була закінчена приблизно 1150 р.; інші – в наступне десятиліття. Після третьої редакції «Суми» він склав «Сентенції» (бл. 1155 р.). Роландо «жорстоко» обійшовся з розрізненнями (distinctiones) першої частини праці Граціана, обмеживши свої коментарі

вказівками на зміст розрізень. Ш. Кютнер вважав, що Роландо ніколи не мав наміру писати вичерпний коментар до «Декрету». Він акцентував увагу на шлюбному праві, тут його коментар найбільш розлогий. Це була тема великого інтересу та важливості для правознавців другої половини XII ст. Папське законодавство та канонічна юриспруденція скасували фундаментальні принципи звичаєвого шлюбного права, які панували в Європі до середини XII ст. Декретне законодавство папи Олександра III (1159–1181) послабило повноваження сім'ї та сеньйорів контролювати шлюби. Сучасні історики канонічного права помилково ототожнювали його з папою Олександром III – Орландо Бандінеллі (вперше Фрідріх Маассен 1859 р.). Нещодавно Д. Нунан і Р. Вейганд довели, що каноніст і папа – дві різні особи [10, с. 131–135].

Головною фігурою в Болоньї в 1150-х рр. був Руфін [11, с. 243–274]. Він народився в центральній Італії. Можливо, він був учнем Граціана, але ніколи не пов'язував себе безпосередньо з магістром. Точні дати, коли він викладав канонічне право в Болоньї, невідомі. Довго вважалось, що він став єпископом, але докази цього досить слабкі. Не знаємо, навіть, коли він помер. Руфін написав велику кількість глос, які збереглися на полях ранніх рукописів «Декрету». Він закінчив свою «Суму» до «Декрету» десь близько 1164 р. Ш. Кютнер назвав його «Суму» першим великомасштабним твором болонської школи, що поєднав два літературні – жанри «суму» та «апарат глос». За довжиною і деталізацією його «Сума» перевершила всі попередні, майже відразу вона стала найвпливовішим коментарем до Граціана в Болоньї [10, с. 135–140].

Після Руфіна ще ряд каноністів написали важливі коментарі до Декрету. Стефан де Турне (1128–1203) у пролозі до своєї «Суми» (бл. 1166–1170 рр.) розвинув ряд ідей, які відображають розвиток каноністичної юриспруденції після Граціана. Він представив свою «Суму» запрошенням до юриста та богослова на трапезу, яку могли б прийняти обидва. На його думку, подібно до того, як юрист і теолог мали два різних підходи до права, світ керувався подвійністю: у Божому світі є дві категорії людей – клірики та миряни, два види влади (*principatus*) – *sacerdotium* і *regnum* і два порядки юрисдикції – божественний закон і людське право. Реформатори XI ст. боролися за бачення подібне до Стефанового. Тепер таке уявлення було звичайним явищем [10, с. 136–140, 160].

Десь після 1171 р. Іоанн Фавентін (Джованні з Фаенци) [12, с. 307–329] написав «Суму», яка багато чого запозичила у Руфіна та Стефана де Турне. Хоча значні частини роботи є похідними і були скопійовані слово в слово з джерел, вона користувалася великою популярністю, про що свідчить широке розповсюдження збережених рукописів. Крім того, Іоанн висловив власні доктринальні думки у великій кількості окремих глос на всі частини творчості Граціана. Вони також користувалися значним успіхом і широко розповсюджувалися, завдяки чому Іоанн був найбільш цитованим каноністом до Угуччо. 1174 р. Джованні залишив Болонью, щоб стати каноніком у Фаенці. Ймовірно його варто ототожнювати з єпископом Фаенци Іоанном (1177–1190), який правив своїм дієцезом приблизно в той час, коли вчення Угуччо почало набувати переваги над його власним. Іоанн брав участь у Третньому хрестовому поході і загинув під час облоги Акри (1189–1191).

Одним із останніх каноністів, яких можемо віднести до першого покоління після Граціана, був Симоне да Бізіньяно [10, с. 139–140]. Ш. Кюттнер зауважив, що він є першим каноністом після Руфіна, який написав повністю оригінальний коментар до «Декрету» з досить невеликими запозиченнями у ранніх каноністів, фактично відмовившись від методології «плагіату» Стефана Турне та Іоанна Фавентіна. До його часу змінився характер каноністичних коментарів. Поширення папських декретів і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції йшли повним ходом. Роботи Симоне відображали обидві тенденції, і він цитував папські декреталиї та римське право досить часто. Його практика передвіщала майбутнє.

Сучасні історики права одностайні у визнанні Угуччо (Угуччіоне) «найвпливовішим декретистом», якщо не «найважливішим каноністом Середньовіччя» після Граціана, що поєднав аналітичну глибину з енциклопедичним розумінням сучасної юридичної (і теологічної) літератури [13; 10, с. 143–148]. Він написав найобширніший, найвпливовіший і найбільш цитований коментар до «Декрету» Граціана в історії канонічного права. Він працював наприкінці XII ст. (близько 1190 р.), викладав у Болоньї, а пізніше, як і багато каноністів, став єпископом – Феррари (1190–1210). Його коментар до Граціана був докладним, зрозумілим і вичерпним. Перші ознаки його вчення з'являються в декретистських коментарях і глосах 1180-х рр., таких як апарат «*Ordinatus Magister*» (1180–1190) і «*Summa Casinensis*». Є серйозні ознаки того, що Угуччо закінчував роботу поетапно, відкладаючи написання розділів *Causa 1* (етап II), «*De consecratione*» (етап III) і «*De penitentia*» (етап IV), доки він не закінчив решту (етап I). Ставши єпископом Феррари (1190), Угуччо, здається, відмовився від завершення свого коментаря, залишивши частину *C.23 q.4 c.34 – C.26* (етап V) незавершеною [10, с. 148–152]. Пізніші правознавці цитували його ідеї, включали його думки у свої роботи, реагували на його позиції. Хоча «*Glossa ordinaria*» Йоганна Тевтоніка (1215–1218) незабаром замінила «Суму» як стандартний коментар до «Декрету» Граціана, інтерес до роботи Угуччо продовжувався впродовж усього пізнього Середньовіччя.

Однією з найбільш вивчених галузей юридичної думки Угуччо є його теорія церковного правління. Дослідники звернули увагу на тези каноніста про співвідношення між світською та духовною владою і належне функціонування церковної ієрархії. Угуччо розглядав дві влади – церковну та світську – як автономні, божественно встановлені утворення. Дуалістичний підхід Угуччо: він підніс владу імператора та підпорядкованих йому королів і князів; визнав незалежність світської юрисдикції. Наприклад, право надавати імперську владу покладалося виключно на виборчий орган князів, тому наступна папська коронація не додавала нічого істотного. Так само папа не міг скинути імператора, якщо його не закликали до цього князі-виборці. З іншого боку, Угуччо рішуче заявляв, що церква користується повним законодавчим і юрисдикційним суверенітетом. Ієрократичні тенденції в думці Угуччо: «Сума» надала церковним суддям повноваження призупиняти, принаймні частково, феодалні зобов'язання васала перед його відлученням від церкви сеньйором і навіть підтримувати застосовність несправедливих і незаконних вироків. Зокрема, він та його

колеги-каноністи використовували відлучення як потужний інструмент контролю з боку духовних авторитетів [10, с. 155–160; 14, с. 142–160].

Коментар Угуччо зазначає кінець епохи, після нього починається трансформація канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, до правової системи, заснованої на папських декреталіях. Папські постанови почали займати все більш важливе місце в канонічному праві з 1160-х рр., але каноністи ще не придумали способу їх включення в правові збірки. Невеликі, несистематичні збірники спочатку складали і часто включали як додатки до «Декрету» Граціана. Поступово створювалися все більші колекції, але, оскільки вони, як правило, не впорядковувалися систематично, їх було важко використовувати та неможливо за ними навчати.

Висновки. Становлення канонічного права відбувалося у правових школах, найбільш дослідженою з яких є болонська. Канонічне право походить з університетської дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана. Найдавніші роботи за «Декретом» поділяються на два типи: апарати (писалися на полях рукописів) та суми (писалися окремо від книги, яку вони коментували). Найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст. можна вважати глоси (коментарі) до «Декрету», завдяки яким їх називають декретистами. Найобширніший, найбільш цитований і найвпливовіший коментар до «Декрету» Граціана в історії канонічного права написав Угуччо. Водночас коментар Угуччо зазначає кінець епохи декретистів. Декретисти почали створювати перші інструменти для побудови правової системи, яка відповідала б потребам суспільства XII ст. Трьома найактуальнішими сферами, в яких юристи використовували нову юриспруденцію для трансформації чи визначення інститутів, були процедура, шлюбне право та структура церковного правління. У перші півстоліття після Граціана юристи зосередилися на цих проблемах, і їхні вчення та твори яскраво відображають ці проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gaudemet J. Formation du droit canonique et gouvernement de l'Église de l'Antiquité à l'âge classique. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2008. 488 p.
2. Kuttner S., Landau P. Gratian and the Schools of Law, 1140–1234. London: Routledge, 2018. 376 p.
3. Brundage J. A. Medieval canon law. London: Routledge, 2013. XII. 260 p.
4. Murano G. Gratiano e il Decretum nel secolo XII. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*. 2015. Vol. 26. P. 61–139.
5. Winroth A. Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 1–15.
6. Duggan A. J. Popes, bishops, and the progress of canon law, c. 1120–1234 / ed. Travis R. Baker. Turnhout: Brepols, 2020. 506 p.
7. Padoa-Schioppa A. History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century. Cambridge University Press, 2017. XIV. 808 p.

8. Lenz P. Die Glossierung und die Glossen in den frühesten Handschriften des Decretum Gratiani. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2018. Vol. 35. P. 41–184.
9. Weigand R. Versuch einer neuen, differenzierten Liste der Paleae und Dubletten im Dekret Gratians. *Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García* / ed. P. Linehan. Studia Gratiana. 1998. Vol. 29. P. 883–899.
10. Pennington K., Müller W. P. The Decretists: The Italian School. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 121–173.
11. Fiori A. Vecchie e nuove ipotesi sul magister Rufinus. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2019. Vol. 36. P. 243–274.
12. Kalb H. Die Autorität von Kirchenrechtsquellen im “theologischen” und “kanonistischen” Diskurs: Die Perspektive der frühen Dekretistik (Rufinus –Stephan von Tournai–Johannes Faventinus). Einige Anmerkungen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. 1998. Bd. 84. S. 307–329.
13. Müller W. P. Huguccio: The Life, Works, and Thought of a Twelfth-Century Jurist. Washington, 2015. VIII. 219 p.
14. Müller W. P. The Summa decretorum of Huguccio. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 142–160.

REFERENCES

1. Gaudemet J. Formation du droit canonique et gouvernement de l'Église de l'Antiquité à l'âge classique. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2008. 488 p.
2. Kuttner S., Landau P. Gratian and the Schools of Law, 1140–1234. London: Routledge, 2018. 376 p.
3. Brundage J. A. Medieval canon law. London: Routledge, 2013. XII. 260 p.
4. Murano G. Gratiano e il Decretum nel secolo XII. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*. 2015. Vol. 26. P. 61–139.
5. Winroth A. Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 1–15.
6. Duggan A. J. Popes, bishops, and the progress of canon law, c. 1120–1234 / ed. Travis R. Baker. Turnhout: Brepols, 2020. 506 p.
7. Padoa-Schioppa A. History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century. Cambridge University Press, 2017. XIV. 808 p.
8. Lenz P. Die Glossierung und die Glossen in den frühesten Handschriften des Decretum Gratiani. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2018. Vol. 35. P. 41–184.
9. Weigand R. Versuch einer neuen, differenzierten Liste der Paleae und Dubletten im Dekret Gratians. *Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García* / ed. P. Linehan. Studia Gratiana. 1998. Vol. 29. P. 883–899.

10. Pennington K., Müller W. P. The Decretists: The Italian School. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 121–173.

11. Fiori A. Vecchie e nuove ipotesi sul magister Rufinus. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2019. Vol. 36. P. 243–274.

12. Kalb H. Die Autorität von Kirchenrechtsquellen im “theologischen” und “kanonistischen” Diskurs: Die Perspektive der frühen Dekretistik (Rufinus –Stephan von Tournai–Johannes Faventinus). Einige Anmerkungen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. 1998. Bd. 84. S. 307–329.

13. Müller W. P. Huguccio: The Life, Works, and Thought of a Twelfth-Century Jurist. Washington, 2015. VIII. 219 p.

14. Müller W. P. The Summa decretorum of Huguccio. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 142–160.

O. Pavlyuh, V. Sanzharov. Bologna Law School in the XII Century. The Contribution of Decretists in Creating a System of Western European Ecclesiastical Law

The article is devoted to the study of the transformation of the early medieval canonical tradition into a structured system of church law by the Bologna law school based on the commentary and interpretation of the treatise «Concordia discordantium canonum» by Magister Gratian. It was noted that this process was immediately preceded by: 1) reception of Roman law (according to the codification of Justinian); 2) the emergence of university corporations (including faculties of civil and canon law) in Bologna, Paris, Tours, Reims, Cologne, Oxford and other smaller cities; 3) updating the way of thinking and the emergence of new logical categories (contribution of Aristotelian philosophy). It is stated that they conditioned the legal or jurisdictional renaissance of the XII century. Gratian's «Decree» explored the entire legal sphere, but was only an entry into the law of the past. It was the starting point for resolving legal disputes, but did not provide direct answers to many modern problems. Lawyers began to create the first tools for building a legal system of society of that time. The opinion was expressed that palei (additions), glosses (comments), apparatus (written on the margins of manuscripts) and summae (written separately from the commented book) to the Gratian's «Decree» can be considered the most important achievement of Bologna lawyers of the XII and early XIII centuries.

The most extensive, cited and influential commentary on Gratian's «Decree» in the history of canon law was written by Uguccio. The authors concluded that the three most relevant branches in which legal scholars created a new jurisprudence on principles and concepts borrowed from ancient Roman law were judicial procedure (Paucapalea, Stephen of Tournai), marriage law (Roland) and the structure of church administration (Uguccio). In the

first half century after Gratian, lawyers focused on these problems, and their teachings and works reflect the state of development of these problems.

The article analyzes historiographic tradition, available data and the current state of ideas about the personalities and principles of the work of the first post-Gratian generations of canonists – names, origin, places of birth, education, membership in the scientific school of canon law, university and church careers, direct origin and dates of creation of individual texts, sources of borrowing and stages of composition, essence of legal thought and argumentation. It is concluded that the commentators of the Gratian's «Decree» laid the foundation for canon law, lawyers from Bologna and other law schools made it the central text for study.

The systematic presentation of church law is one of the principled evidence of the medieval intellectual world. Western canon law as a legal system differs significantly from the canon law of Eastern Christian churches. The authors consider it undeniable that Uguccio's comment marks the end of the Decretist era, after which the transformation of canon law in a discipline based on the explanations of the Gratian's «Decree» begins into a legal system based on papal decrees.

Keywords: *Canon Law, Bologna School of Law, Corpus Juris Canonici, Gratian, Decretists, Huguccio.*

Стаття надійшла до редколегії 14 червня 2022 року

**Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право**

УДК 347.78.01(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.32-41

Р. Г. Драпушко,*канд. філософ. наук**e-mail: ronadr1502@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-3089-5349;****П. В. Горінов,***канд. юрид. наук,**Державний інститут сімейної**та молодіжної політики**e-mail: gorinovpavel@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-8294-2784;****Н. В. Філик,***канд. юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: filyk.n@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-3838-73****ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В УМОВАХ ВОЄННИХ ЗАГРОЗ**

Україна була, є і буде державою, яка мала значні здобутки та високий науково-технічний потенціал щодо нових технічних досягнень і матеріалів у сфері біотехнології, радіоелектроніці, електрозварюванні, інформатиці, літакобудування тощо. Після того, як Україна з 24 лютого 2022 року зазнала військового втручання Росії, є розуміння того, що таке втручання завдало нашій країні значних матеріально-технічних, інфраструктурних та людських втрат, які потребують відновлення у післявоєнний період. Відповідно, економічний та інноваційний прогрес післявоєнної України залежить від ступеня залучення інтелектуальної продукції та інноваційних технологій, що ставить нові виклики перед системою правового регулювання інтелектуальної власності та винахідницької діяльності і впровадження інновацій.

Доведено необхідність внесення змін у чинне законодавство щодо правового регулювання системи охорони інтелектуальної власності та захисту прав інтелектуальної власності; щодо використання новітніх технологій у технічній,

інформаційній, архітектурній та інших творчих сферах; унормування розподілу компетенції між органами й організаціями у сфері інтелектуальної власності; врегулювання статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

З метою покращення якості патентів вважаємо, що має бути проведена інвентаризація та оцінка об'єктів інтелектуальної власності, що перебувають на балансі підприємства з метою їх подальшої комерціалізації. Особливої уваги заслуговує питання фінансування таких результатів творчої діяльності за рахунок бюджету, які не відображають стратегічні цілі розвитку Української держави у повоєнний період, особливо це стосується корисних моделей, що не мають практичної цінності та не є за своєю сутністю новаторськими рішеннями для країни, яка має військові виклики.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал, винахід, корисна модель, промисловий зразок, реформа системи інтелектуальної власності, Вищий суд з питань інтелектуальної власності.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів удосконалення системи охорони інтелектуальної власності в контексті відбудови України у післявоєнний період її розвитку.

Постановка проблеми. Україна, починаючи з 24 лютого 2022 року, піддалася військовому втручання, що зумовило великі втрати для нашої країни матеріального-технічного, інфраструктурного та людського характеру. Так, на думку міжнародних експертів, «станом на 8 червня уточнена загальна сума прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури становить \$103,9 млрд, або 3 трлн грн. Про це йдеться в оновленому звіті проекту KSE Institute (Kyiv School of Economics)» [1]. Відповідно, вже сьогодні варто започаткувати правові основи для суспільних реформ, які дадуть можливість у післявоєнний період розвивати економіку, відновлювати цивільну та промислову інфраструктуру, повертати людей додому. Так, наприклад, знищення інфраструктури, міст і сіл показали потребу кардинального перепланування системи будівництва житла в умовах безпекових викликів, виникла потреба в якісних бомбосховищах, безпечних джерелах водозабезпечення та інших потреб населення, захисту об'єктів критичної інфраструктури. Відповідно, надалі розбудова цивільної та промислової інфраструктури має відповідати певним технічним стандартам та новітнім технологіям щодо безпеки. Ті галузі виробництва, які і до війни базувались на застарілих виробничих технологіях та мали потребу в модернізації, мають бути відновлені, враховуючи сучасні новітні технічні та технологічні досягнення.

Окремо варто зазначити, що, на думку фахівців Міністерства цифрової трансформації України, у державі відбувається перша у світі кібервійна, тому існує потреба у належному правовому регулюванні використання програмного й інформаційно-технічного забезпечення критичної інфраструктури міст і сіл, медичної та гуманітарної сфери й навчання навиків користування інформаційними ресурсами, критичного мислення й інформаційної гігієни. Відповідно, відновлення інфраструктури Української держави у повоєнний час напряму пов'язані з використанням результатів у

сфері інформаційних технологій та винахідницької діяльності. Для економічного й інноваційного прогресу післявоєнної України є важливим належне правове регулювання цієї галузі. Особливо це актуально щодо розпорядження та захисту прав суб'єктів прав інтелектуальної власності й формування механізмів щодо реалізації творчих та інноваційних проєктів для відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна володіє суттєвими напрацюваннями щодо науково-методичних праць у зазначеній сфері. Серед дослідників варто зазначити напрацювання авторів Ю. Л. Бошицького та М. М. Яшарова «Правове регулювання службового винахідництва: проблеми теорії та практики», колективну працю Ю. М. Капіци, Т. Г. Косско, Д. С. Махновського, І. І. Хоменко, Н. І. Аралової «Винахідницька діяльність у наукових установах», К. О. Зерова «Особливості захисту авторських прав на твори, розміщені в мережі Інтернет» та інших, але наявність цих праць не позбавляє цієї теми актуальності в період, коли всі зусилля будуть спрямовані на відновлення України.

Окремо зупинимось на практичних проєктах у зазначеній сфері. Так, в Україні успішно функціонує проєкт Національного конкурсу з пошуку ідей, натхненних природними системами й організмами, що вирішують проблему відходів (за логікою біомімікрії). Національний конкурс – це національний відбірковий тур до міжнародного конкурсу Biomimicry Global Design Challenge. Його співorganizаторами є Лабораторія інноваційного розвитку ПРООН та Інститут біомімікрії (США) у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації України, Міністерством захисту довкілля і природних ресурсів України, бізнес-інкубатором Ukrainian Future Національного центру «Малої академії наук України», БО «БФ «Фонд захисту біорізноманіття України», ГО «Плато», ГО «Тарілка», Синхро Простір, Change Agency Responsible Future, а також за участю представників бізнесу, місцевої влади та університетів.

Три обрані команди отримують наставництво та підтримку від Лабораторії інноваційного розвитку ПРООН в Україні та її партнерів у підготовці проєкту і поданні його до Міжнародного конкурсу з біомімікрії [4]. Окремої уваги заслуговують такі проєкти: Інноваційне підприємництво та винахідництво для школярів від Tech StartUp School, відповідної інноваційної локації, середовища для продукування креативних ідей та успішних стартапів; Всеукраїнський форум «Innovation Fest» та конкурси стартапів, які проходять у його межах. «Innovation Fest» [3] – це майданчик, де спільно працюють науковці, інноватори, стартапери та інвестори. Усі ці напрацювання можуть та стануть основою для розбудови інноваційної моделі розвитку України.

Основними методами дослідження, що дали можливість досягти поставленої мети, є порівняльно-правовий, соціологічний, статистичний, системний, метод аналізу та об'єктивної істини тощо.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» «винахід (корисна модель) – результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в будь-якій сфері технології» [5]. До таких сфер належать медицина, безпека, технології, транспорт, хімія, будівельна галузь, металургія,

електрика. Винахідницька діяльність забезпечувала у довоєнний період конкурентоспроможність України на ринку літакобудування, металургії, кораблебудування, ракетобудування, в оборонній сфері тощо, але не весь потенціал української винахідницької думки був повною мірою витребуваний. Відповідно, сьогодні існують виняткові можливості для створення нових розробок, винаходів та впровадження їх під час розбудови технологічної, конкурентоспроможної економіки України.

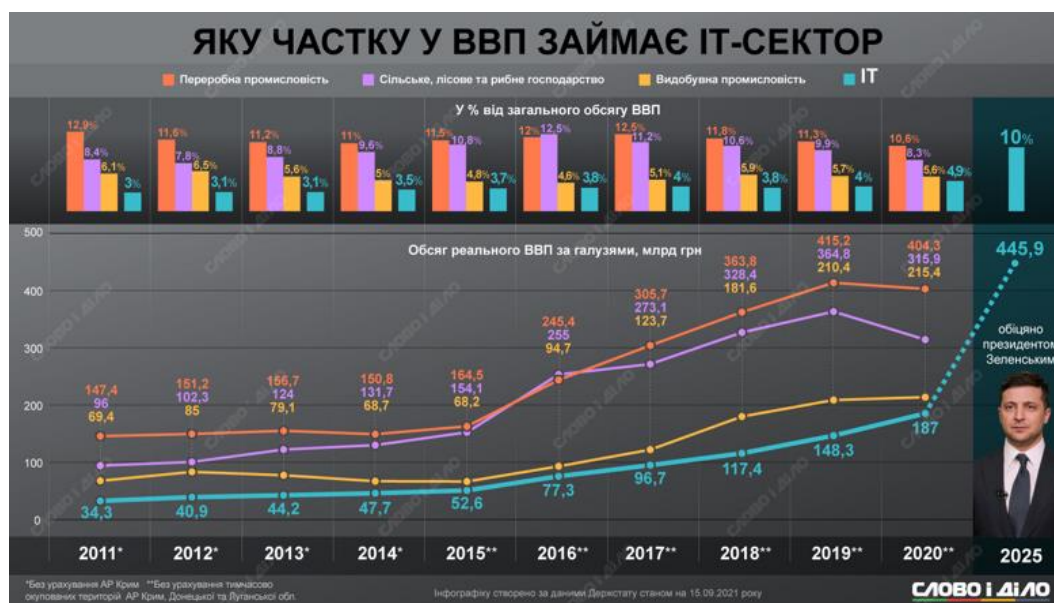
Промислові зразки, під якими законодавство розуміє результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання, мають значення як об'єкти, які охороняють просторові та об'ємні форми виробу для більшості галузей народного господарства. Промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням [6]. Промислові зразки стосуються такої сфери, як зовнішня форма виробу, форма об'єктів архітектури, промислових об'єктів, об'єктів авіаційної галузі тощо. Усі вищеперераховані напрями є критично важливими для життєдіяльності країни у післявоєнний час її відновлення. Належного правового регулювання потребують як питання організаційно-правової охорони системи інтелектуальної власності, так і питання розпорядження майновими правами суб'єктів патентного права, питання механізмів захисту прав суб'єктів інтелектуальної власності, комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності та розвиток ІТ-галузі.

Можемо зазначити, що в Україні за останні десять років було проведено значну роботу щодо реформування системи охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. Так, було проведено багато наукових заходів, тренінгів та консультацій фахівців щодо вдосконалення чинного законодавства. Зазначимо, що була організована якісна співпраця з міжнародними експертами в галузі інтелектуальної власності, проведена експертна оцінка та надана методична допомога за участю міжнародних організацій у реформуванні організаційної системи охорони інтелектуальної власності. Так, у результаті такої співпраці 1 червня 2016 року було започатковано Концепцію реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, яку 2019 року було посилено Національною стратегією розвитку сфери інтелектуальної власності. Відповідно, ці документи поклали початок інституційної реформи інтелектуальної власності. Надалі зусилля фахівців були спрямовані на систему захисту прав інтелектуальної власності та її реформування через розроблення відповідної правової бази для функціонування системи спеціального судочинства в галузі патентного права.

Сьогодні систему організації охорони інтелектуальної власності становить Національний орган інтелектуальної власності України (далі – НОІВ) та Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. У результаті проведених інституціональних змін виникли певні проблеми щодо розподілу компетенцій між НОІВ і Українським інститутом інтелектуальної власності (далі – Укрпатент), про що неодноразово було зазначено в експертному середовищі, тому Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 13.10.2020 № 1267-р «Про

Національний орган інтелектуальної власності» визначив, що Укрпатент виконує функції Національного органу інтелектуальної власності. Вчені схиляються до думки, що, відповідно, з делегуванням Укрпатенту функцій НОІВ відбулося формальне завершення інституційної реформи сфери інтелектуальної власності [8].

Так, за останні декілька років ІТ-сфера зайняла вагомому нішу в національній економіці та забезпечує наповнення бюджету України. Отже, динаміку розвитку галузі можна прослідкувати на такому слайді [5].

Варто зазначити, що є і позитивний досвід у сфері спеціального правового режиму для галузі розробки програмного забезпечення – це формування законодавства про «Дія City» та створення Президентського університету з ухилом на технічний напрям. Загальновідомо, що українська галузь розробки програмного забезпечення переважно орієнтована за кордон: за підрахунками офісу BRDO експорт комп'ютерних послуг 2020 року перевищив 5 мільярдів доларів. Вважаємо, що ініціатива Президента України щодо створення Президентського університету, де будуть готувати спеціалістів у сферах інформаційних технологій, кібербезпеки, штучного інтелекту, нанотехнологій, аерокосмічних, енергетичних технологій, біотехнології [2], є гарною ініціативою держави в цьому напрямку, яка була започаткована до війни, але матиме особливу актуальність у повоєнний період. Проте «програмне забезпечення, яке в умовах стрімкого технологічного розвитку постійно удосконалюється відповідно до вимог сучасності, є тим об'єктом інтелектуальної власності, який зазнає найбільшого впливу від правопорушень, що зі свого боку обумовлені суттєвою різницею між витратами інтелектуальних ресурсів на створення комп'ютерних програм і витратами на їх

Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філік Н. В. Шляхи реформування системи охорони інтелектуальної власності в контексті військових загроз

незаконне копіювання та розповсюдження» [11], що свідчить про потребу у посиленні відповідальності у зазначеній сфері.

Щодо судової реформи у сфері інтелектуальної власності, то існують суттєві зауваження до неї, хоча вагомі зусилля науковців і практиків були спрямовані на вдосконалення спеціального законодавства у зазначеній сфері. Так, Указом Президента України від 29.09.2017 було утворено Вищий суд з питань інтелектуальної власності, проте станом на травень 2022 року цей судовий орган так і не функціонує, а «ситуація із захистом прав інтелектуальної власності в Україні дійшла критичної межі. Наша держава, на думку Тарасенко Т., має негативну міжнародну оцінку стану справ у цій сфері. П'ятий рік чекаємо на утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Діяльність нового Національного органу інтелектуальної власності виявилася зовсім не такою, як було передбачено прийнятим два роки тому Законом України № 703-ІХ. Виходить, що у сфері захисту прав інтелектуальної власності ми не розвиваємось, а тупцюємо на одному місці. Як результат, Україну не сприймають як надійного партнера, а інвестиції у високотехнологічні галузі просто не йдуть. Тож виявляється, що Україна з 2016 року не має змоги завершити реформу сфери прав інтелектуальної власності» [10]. Для вирішення цієї колізії існує потреба в прийнятті спеціального закону «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності», який би визначив основні засади організації та діяльності цієї судової інституції. М. Потоцький вважає, що «навіть ухвалення такого закону не вирішує всіх проблем. Варто пам'ятати про цілі, яких прагнемо досягти, створюючи спеціалізований суд: розв'язати проблему конфлікту різних видів юрисдикції та уніфікації практики застосування судами законодавства про інтелектуальну власність; скоротити строки розгляду цих спорів; покращити кадрове забезпечення; забезпечити адекватне застосування способів захисту прав до специфічних правовідносин у цій сфері» [8]. Тому для підвищення рівня довіри міжнародних партнерів до інституту судового захисту інтелектуальної власності, а саме до спеціалізованого судового органу, яким є Вищий суд з питань інтелектуальної власності, необхідним є належне правове регулювання його статусу.

Інший аспект досліджуваної тематики – це питання якості патентів. Так, наприклад, за даними Укрпатенту, 2021 року національними заявниками подано понад 5,6 тис. заявок на винаходи та корисні моделі, це на 12,4 % менше порівняно з 2020 роком. Традиційно переважають заявки на корисні моделі, їх частка в загальній кількості поданих заявок становила майже 76,8 %. Якщо подивимося за умовами, які законодавець висуває до патентоспроможності корисних моделей, то вони є значно заниженими та приймаються на «віру» заявника, що знецінює цінність таких об'єктів, більша частина з яких так і не має комерційного провадження в економічній сфері. Так, найбільш активними 2021 року серед національних заявників-юридичних осіб були організації, які працюють у галузях «Освіта» і «Наукові дослідження та розробки» (89,5 % заявок). Закладами освіти подано 2 580 заявок на винаходи і корисні моделі, науковими організаціями – 635 заявок, і лише 379 заявок припадає на інші галузі [7].

Погоджуємось, що «кількість корисних моделей суттєво перевищує кількість винаходів, а свідчить, що з кожним роком об'єктів, які мають винахідницький рівень,

зменшується. Погоджуємося з думкою фахівців, що аналіз активності патентування винаходів в Україні показує, що процес технічного і технологічного розвитку країни продовжує сповільнюватися. Так, за даними Укрпатенту, 2020 року було подано 3 180 заявок на винаходи, що на 20 % менше ніж 2018 року, коли було подано 3 965 заявок; на 33 % менше ніж 2014 року – 4 814; і на 40 % менше ніж 2010 року – 5 312. Серед поданих заявок на винаходи в період з 2010 по 2019 рр. частка іноземних заявників становила 45–50 %, а за останні два роки (2020–2021 рр.) зросла до 60 % і становила в першому півріччі 2021 р. 62,8 %. Це свідчить про незахищеність країни перед експансією імпортової продукції і беззахисний стан вітчизняного виробника. Вбачаємо масовий імпорт закордонних товарів, насамперед з Китаю, і технологій, зокрема промислової і побутової техніки, які займають домінуюче становище на українському ринку, витісняючи вітчизняних виробників товарів і послуг [9].

Висновки. Україна була, є і буде державою з високим науково-технічним потенціалом, який визначається важливими й унікальними досягненнями в багатьох сферах виробництва та суспільного життя: у розробці нових матеріалів, біотехнології, радіоелектроніці, електрозварюванні, інформатиці тощо, але існує питання якості патентів, їх комерціалізації та впровадження в національну промисловість. До початку військових дій на території України було напрацьовано підхід до змін законодавства та планувалось прийняття до розгляду ряду необхідних для ефективного судового захисту правових актів та вдосконалення існуючих нормативно-правових актів. Проте через військові дії питання реформування законодавства у сфері інтелектуальної власності було дещо призупинено, але найближчим часом виникне потреба повернення до тематики правового регулювання інтелектуальної власності. Така актуальність обумовлюється тим, що реформа інтелектуальної власності є важливою в контексті післявоєнного відновлення України, адже будемо відновлювати Україну на основі новітніх напрацювань у галузі технологій штучного інтелекту, архітектурної діяльності, технічних досягнень, програмного забезпечення в безпекових сферах, тому ми повинні вдосконалювати систему правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності як сферу, яка дасть можливість залучити інтелектуальні ресурси й інвестиції для відновлення країни.

Належне правове регулювання цієї галузі має велике значення для країни, яка планує відновлювати свою економіку та інфраструктуру у повоєнний період з використанням міжнародних новітніх технологій у технічній, інформаційній, архітектурній та інших творчих сферах.

Винахідницька діяльність забезпечувала у довоєнний період конкурентоспроможність України на ринку літакобудування, металургії, кораблебудування, ракетобудування, в оборонній сфері тощо, але весь потенціал української винахідницької думки внаслідок різних причин не був повною мірою витребуваний. Відповідно, сьогодні існують виняткові можливості для створення нових розробок, нових винаходів та впровадження їх під час розбудови технологічної, конкурентоспроможної економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вторгнення Росії в Україну, день 106. Текстовий онлайн. URL: <https://suspilne.media/248198-vtorgnenna-rosii-v-ukrainu-den-106-tekstovij-onlajn/>
2. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філик Н. В. Формування молодіжної політики в умовах демографічних викликів сучасної України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2022. № 1. С. 27–35.
3. Всеукраїнський форум «Innovation Festh». URL: <https://www.op.ua/afisha/kyiv/forum/vseukrayins-kiy-forum-innovation-fest>
4. Запрошуємо на фінал Національного конкурсу з пошуку інноваційних рішень за логікою біомімікрії. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine>
5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 груд. 1993 р. № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>
6. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 груд. 1993 р. № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>
7. Промислова власність у цифрах – 2021 рік: ЗВО з найвищою винахідницькою активністю. URL: <http://www.eurosvita.net/index.php/?category=1&id=7277>
8. Потоцький М. Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності, який би визначив засади його організації та діяльності, спеціальні вимоги до суддів та гарантії їх діяльності. URL: <https://zib.com.ua/ua/147073.html>
9. Стогній Є. С. Стан винахідницької діяльності в Україні. URL: <https://www.inventa.ua/ua/blog/1888-2021-09-27-10-23-21/>
10. Тарасенко Т. 2022-й має стати роком інтелектуальної власності для парламенту. URL: <https://pravo.ua/2022-i-maie-staty-rokom-intelektualnoi-vlasnosti-dlia-parlamentu/>
11. Філик Н., Омельченко Г. Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права: проблеми правової охорони. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2016. № 2(39). С. 130–137.
12. Як змінювалася частка ІТ-галузі у загальному обсязі ВВП України. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/15/infografika/ekonomika/yak-zminyuvalasya-chastka-it-haluzi-zahalnomu-obsyazi-vvp-ukrayiny>

REFERENCES

1. Vtorhnennya Rosiyi v Ukrayinu, den 106. Tekstovyy onlayn. URL: <https://suspilne.media/248198-vtorgnenna-rosii-v-ukrainu-den-106-tekstovij-onlajn/>
2. Drapushko R. H., Horinov P. V., Filyk N. V. Formuvannya molodizhnoyi polityky v umovakh demohrafichnykh vyklykiv suchasnoyi Ukrayiny. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2022. № 1. S. 27–35.
3. All-Ukrainian forum «Innovation Festh». URL: <https://www.op.ua/afisha/kyiv/forum/vseukrayins-kiy-forum-innovation-fest>

4. Zaproshuyemo na final Natsionalnoho konkursu z poshuku innovatsiynykh rishen za lohikoyu biomimikriyi. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine>
5. Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli: Zakon Ukrayiny vid 15 hrud. 1993 r. № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>
6. Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky: Zakon Ukrayiny vid 15 hrud. 1993 r. № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>
7. Promyslova vlasnist u tsyfrakh – 2021 rik: ZVO z nayvyshchoyu vynakhidnytskoyu aktyvnistyu. URL: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=7277>
8. Pototskyy M. Pro Vyshchyy sud z pytan intelektualnoyi vlasnosti, yakyy by vyznachyv zasady yoho orhanizatsiyi ta diyalnosti, spetsialni vymohy do suddiv ta harantiyi yikh diyalnosti. URL: <https://zib.com.ua/ua/147073.html>
9. Stohniy Ye. S. Stan vynakhidnytskoyi diyalnosti v Ukrayini. URL: <https://www.inventa.ua/ua/blog/1888-2021-09-27-10-23-21/>
10. Tarasenko T. 2022-y maye staty rokom intelektualnoyi vlasnosti dlya parlamentu. URL: <https://pravo.ua/2022-i-maie-staty-rokom-intelektualnoi-vlasnosti-dlia-parlamentu/>
11. Filyk N., Omelchenko H. Kompyuterna prohrama yak obyekt avtorskoho prava: problemy pravovoyi okhorony. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2016. № 2(39). С. 130–137.
12. Yak zminyuvalasya chastka IT-haluzi u zahalnomu obsyazi VVP Ukrayiny. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/15/infografika/ekonomika/yak-zminyuvalasya-chastka-it-haluzi-zahalnomu-obsyazi-vvp-ukrayiny>

R. Drapushko, P. Gorinov, N. Filyk. Ways of reforming the system of protection of intellectual property in conditions of military threats

To determine the priority areas for improving the system of intellectual property protection in the postwar period of Ukraine's development.

Ukraine was, is and will be a country that had significant achievements and high scientific and technical potential for new technical achievements and materials in the field of biotechnology, radio electronics, electric welding, computer science, aircraft construction and more. After Ukraine underwent military intervention by Russia on February 24, 2022, it is understood that such intervention caused great material, technical, infrastructural and human losses to our country, which need to be restored in the postwar period. Accordingly, the economic and innovation progress of post-war Ukraine depends on the degree of involvement of intellectual products and innovative technologies, which poses new challenges to the system of legal regulation of intellectual property and inventive activity and the introduction of innovations.

Comparative law, sociological, statistical, systematic, method of analysis and objective truth, etc. were used, making it possible to achieve this goal.

The need to amend the current legislation on the legal regulation of the system of intellectual property protection and protection of intellectual property rights is proved. Appropriate changes will ensure the restoration of Ukraine's economy and infrastructure in

the postwar period with the use of the latest technologies in technical, informational, architectural and other creative fields, namely, the regulation of the division of competence between bodies and organizations in the field of intellectual property and the settlement of the status of the High Court of Intellectual Property.

In order to improve the quality of patents, we believe that an inventory and evaluation of the intellectual property on the balance sheet of the company should be carried out with a view to their further commercialization. The issue of financing such creative activities from the budget that do not reflect the strategic goals of the Ukrainian state development in the postwar period deserves special attention, especially for utility models that have no practical value and are not inherently innovative solutions.

Keywords: *intellectual property, intellectual capital, invention, utility model, industrial design, reform of the intellectual property system, Intellectual Property Court.*

Стаття надійшла до редколегії 26 травня 2022 року

УДК 347.77

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.42-51

В. А. Миколаєць,
д-р юрид. наук,
Державний податковий університет
email: Mykolaietsva@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2346-3994

СТАН ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань використання досягнень світової науки і техніки, зокрема широкому застосуванню технологій штучного інтелекту у багатьох сферах суспільного життя: медицині, управлінні, обороні, судочинстві, мистецтві, побуті та інших сферах. Зокрема, увага приділяється поняттю штучного інтелекту, законодавству, що забезпечує правове існування вказаних технологій, порівняльному аналізу вирішенню питань, пов'язаних з існуванням та використанням штучного інтелекту у життєдіяльності суспільства у законодавствах країн континентального та загального права; також увага приділяється питанням, які потребують врегулювання під час розробки та вдосконаленні законодавства в цій сфері.

Методологічну основу дослідження склали ряд загальнонаукових та спеціально наукових методів, зокрема: діалектичний метод та формально-логічний метод, соціологічний та порівняльний аналіз, а також системний метод, метод індукції, дедукції, аналізу та синтезу.

Зважаючи на той факт, що використання технологій штучного інтелекту набуває більших масштабів, існує потреба у чіткій правовій регламентації ряду питань, пов'язаних з нормальним їх використанням: авторства, захисту персональних даних, відповідальності за некоректну роботу штучного інтелекту, правового статусу штучного інтелекту тощо. Оскільки законодавство України нині є обмеженим у питанні правового забезпечення зазначених технологій, натомість у кожному конкретному випадку застосовуються норми цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та трудового права – існує об'єктивна необхідність нормативного визначення створення, використання технологій штучного інтелекту та забезпечення безпеки, пов'язаної з їх використанням. Найбільш розроблений механізм застосування технологій штучного інтелекту представлений у законодавстві країн Європейського товариства, а враховуючи курс на європейську інтеграцію нашої держави, очевидно, що саме стандарти ЄС у цій сфері будуть покладені в основу відповідних норм українського законодавства в майбутньому.

У результаті дослідження автор доходить висновку про те, що штучний інтелект варто розглядати як чергову нову технологію та правовий інститут, який потребує врегулювання нормами права. Серед питань, які потребують нормативного визначення, зокрема: правовий статус штучного інтелекту, авторські права на твори, створені штучним інтелектом, захист персональних даних, пов'язаних з доступом, збиранням і обробкою їх штучним інтелектом, кібербезпека і застосування штучного інтелекту, права людини і дискримінація, питання відповідальності за дії штучного інтелекту тощо.

Ключові слова: *штучний інтелект, захист персональних даних, правове регулювання, інформаційні технології, робототехніка, відшкодування шкоди, авторські права, інтелектуальна власність.*

Метою статті є дослідження поняття штучного інтелекту, визначення, як саме врегулюється питання його створення, використання та забезпечення безпеки.

Постановка проблеми. Технології штучного інтелекту дедалі частіше зустрічаються у повсякденному та професійному житті, зокрема у різноманітних галузях: у медицині, бізнесі, промисловості, сільському господарстві, обороні, освіті тощо. Сьогодні смартфони впізнають обличчя своїх власників та здійснюють підбір товарів, які він хоч раз шукав у мережі Інтернет, автопілот керує автомобілями та літаками, віртуальні помічники дають відповіді на наші запитання, вуличні камери розпізнають правопорушників, хірургічні втручання проводяться за допомогою роботів – і це далеко не вичерпний перелік випадків, коли сучасні технології значно полегшують життя людей.

Оскільки технології штучного інтелекту (далі – ШІ) все частіше використовуються людиною у всіх сферах суспільного життя, варто дослідити існуючий стан правового забезпечення їх використання, умови створення, застосування та їх безпечність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість дослідників вивчає питання, що стосуються штучного інтелекту та його використання, і шукає шляхи їх вирішення. До них належать: Ю. В. Нікольський, В. В. Пасічник, Ю. М. Щербина, Р. О. Стефанчук, Д. Д. Позова, О. Є. Радутний, А. С. Штефан та інші. 1991 року створений і працює Інститут проблем штучного інтелекту (ІПШІ) МОН України та НАН України, які проводять сучасні наукові дослідження, переважно міждисциплінарного характеру. Варто зазначити вклад у розвиток дослідження питання використання алгоритмів ШІ також практиків, зокрема представників юридичної компанії «Єсправо», Juscutum та ін. Питання захисту інформаційної безпеки розглядали у своїх працях Д. С. Азаров, П. П. Андрушко, П. С. Берзін, В. І. Борисов, В. М. Брижко, Л. М. Герасіна, С. В. Дрьомова, Д. А. Калмикова, М. В. Карчевський, О. М. Костенко, С. В. Лашук, С. Я. Лихова, В. О. Меркулова, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. С. Нерсесян, М. І. Панова, В. Г. Пилипчук, Н. А. Савінова, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко та інші. Разом з тим відсутнє комплексне дослідження питання використання технологій ШІ вченими-правниками, що, зокрема, зумовлено відсутністю нормативної бази, яка регламентує використання алгоритмів ШІ та обмеженістю, власне, практики / досвіду роботи з ним в юридичному полі.

Виклад основного матеріалу. Історично першою дефініцією поняття «штучний інтелект» є визначення, запропоноване Дж. Маккарті 1956 року в межах роботи Дартмутської конференції, а саме: штучний інтелект – це наука й техніка створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм [1, с. 20]. На сьогодні представлено досить широку палітру визначень поняття «штучний інтелект» і підходів до розуміння його сутності – від ототожнення з робототехнікою до сприйняття штучного інтелекту як інноваційного напрямку розвитку науки й техніки, спрямованого на створення інтелектуальних машин та інтелектуальних комп'ютерних програм [2, с. 186].

Відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні від 02.12.2020 № 1556-р штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати і використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [4].

Іншими словами, штучний інтелект – це програмний продукт, який отримує певний запит, збирає та обробляє дані, а потім формує готове рішення. Таке рішення можна сприймати як результат роботи програми, яка демонструє інтелектуальні здібності. А оскільки ІІ є програмним продуктом, що подібний комп'ютерній програмі, то й правове регулювання штучного інтелекту може застосовуватися за аналогією з регулюванням комп'ютерної програми. Наразі в Україні регулювання комп'ютерної програми прирівнюється до літературного твору відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Уже існує чимало прикладів об'єктів інтелектуальної власності, що створені штучним інтелектом, і питання приналежності на ці об'єкти залишається спірним. Так, є приклади створення людиноподібним роботом на ім'я Софія автопортрету, який був проданий на аукціоні за 688 тисяч доларів, та інших її малюнків. Автопортрет був виконаний за рішеннями, які робот ухвалила без будь-якої людської допомоги, що в цьому контексті одразу викликає запитання авторства на об'єкт образотворчого мистецтва.

Софія є один з найзнаменитіших роботів у світі, який був розроблений у Гонконзі компанією Hanson Robotics й активований у квітні 2015 року. За шість років свого активного життя Софія побувала в багатьох країнах світу, зокрема відвідала Україну у жовтні 2018 року. Чотири роки потому Софія офіційно отримала громадянство в Саудівській Аравії.

Засновник Hanson Robotics Девід Хансон зазначає, що Софія може представляти ряд емоційних станів, а також може бачити емоційні вирази на людському обличчі. Крім того, штучний інтелект має симуляцію кожного великого м'яза людського обличчя, що дозволяє їй формувати вирази радості, скорботи, цікавості, сум'яття, споглядання, смутку, розчарування та інших почуттів [8].

З 2021 року компанія здійснює виробництво подібних роботів, що зумовлено потребою людей у спілкуванні через пандемію, а відтак вони можуть бути гарними

компаньйонами. Серед розробок деякі будуть повними копіями існуючого, інші – здебільшого використані в інших сферах суспільного життя, зокрема в медичній та побуті.

Штучний інтелект Софія є інструментом для науки у вивченні взаємодії людини з роботом, і вона тепер є платформою для того, щоб дозволити штучному інтелекту показувати природні людські емоційні стани. Це є «справжнім емоційним штучним інтелектом» [8].

Зважаючи на такий рівень розробки в галузі робототехніки, постає ряд запитань правового характеру, на які чинне законодавство ще не має відповідей. Зокрема, питання авторства на об'єкти інтелектуальної власності, створені за допомогою технологій ШІ, питання правосуб'єктності та відповідальності за шкоду, завдану роботом, який діє за алгоритмами ШІ.

У цьому контексті важливим є визначення, кому саме належать авторські права на твір, створений за допомогою штучного інтелекту. Людині, що створила програму з використанням штучного інтелекту, чи людині, яка використовувала таку програму та поставила завдання перед штучним інтелектом, або ж самому штучному інтелекту?

Якщо розглядати питання авторства на об'єкти інтелектуальної праці, створені ШІ, то в країнах загального права є загальноприйнятий підхід, за яким ШІ не може бути наділений правами інтелектуальної власності, оскільки вони притаманні лише суб'єкту права. Зокрема, в США у справі «Наруто проти Девіда Джона Слейтера» щодо авторства на фото, зроблене мавпою Наруто, суд прийняв прецедент щодо приналежності фото власнику фотоапарату. Позов в інтересах мавпи подала організація із захисту прав тварин PETA (People For The Ethical Treatment of Animals). Однак і суд першої інстанції, і апеляційний суд дійшли висновку, що, незважаючи на положення законодавства про захист прав тварин, вони не мають права на звернення за захистом своїх порушених прав інтелектуальної власності. Такі права мають лише людські істоти. За аналогією, наявність права інтелектуальної власності не розповсюджуються і на ШІ [11].

У Великобританії нині на законодавчому рівні використовується підхід, що є тотожним з власністю на створені комп'ютерні твори, які належать особі, яка здійснила необхідні заходи для створення твору. Однак це рішення також залишає відкритим питання про те, хто відповідає за дії та рішення автономного ШІ [9].

Разом з тим питання власності на «нематеріальні активи», автономно створені за допомогою технологій ШІ, залишається врегульованими на низькому рівні. Англійське патентне законодавство зазвичай розглядає винахідника як першого власника винаходу. Винахідник – це особа, яка створює винахід. У випадку автономного ШІ, що створює винахід, немає законного власника, оскільки технологія ШІ не може володіти винаходом. Також недоцільно практично продовжувати підхід, за якого власність на нематеріальні активи не належить нікому. Загалом така сама ситуація в багатьох країнах світу. З метою адаптації законодавства про інтелектуальну власність, яке могло б врегулювати питання належності активів, що створюються ШІ, вирізняють декілька варіантів: один з них – дозволити самому автономному ШІ володіти нематеріальними

активами. З цією метою варто надати ШІ статусу юридичної особи, тим самим вирішуються питання відповідальності за некоректні процеси діяльності технології ШІ, що працює автономно. Інший варіант – надання автономним роботам з алгоритмами ШІ статусу, подібного до статусу дитини. Людина відповідатиме за робота так само, як батько чи опікун несуть відповідальність за дитину. Це у певний спосіб допомагає вирішити проблему відповідальності. Істотним обмеженням цього підходу є те, що робот володітиме нематеріальними активами, тоді як людина-батько або опікун матиме досить обмежений контроль [9].

Як бачимо, питання власності об'єктів, створених за алгоритмами ШІ ще обговорюється та перебуває в процесі вироблення найкращих підходів до його врегулювання.

У країнах континентального права та Україні є позиція, за якою автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір, та, відповідно, первинне авторське право належить саме такій фізичній особі [6; 7]. Проте залишається неврегульованим питання, яку ж людину вважати автором твору: творця програми чи особу, яка дала завдання такій програмі. Однак у разі купівлі-продажу програми, що містить технології ШІ, укладається відповідна угода користувача, яка врегулює питання авторства внаслідок використання такої програми. У такому разі діє принцип *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватися).

Встановивши питання авторства на продукт, створений за допомогою технологій ШІ, одночасно отримуємо відповідь на питання відповідальності за некоректну роботу ШІ. У цьому сенсі відповідь на нього є досить важливою, оскільки також зумовлює ряд правовідносин приватноправового та публічно-правового характеру. Але де проходить межа між відповідальністю розробника програми зі штучним інтелектом та користувача такої програми?

У своїй статті Т. Г. Каткова доходить твердження про те, що сабот (робот) з електронним (штучним) інтелектом – об'єкт суспільних відносин – власність фізичної або юридичної особи не є та не може бути окремим самостійним суб'єктом суспільних відносин. А тому електронний (штучний) інтелект потрібно сприймати як джерело підвищеної небезпеки та розглядати з урахуванням усіх специфічних умов відповідальності за завдану шкоду з боку саме джерела підвищеної небезпеки, що вже встановлено нормами чинного законодавства України [3, с. 49]. У разі закріплення в майбутньому національним законодавством України особливого статусу сабота (робота) як самостійного суб'єкта правовідносин питання відповідальності за помилки електронного (штучного) інтелекту підлягатиме коригуванню, оскільки запровадження статусу «електронної особи» як окремого різновиду страхування, впровадження додаткових критеріїв розподілу відповідальності між виробником і власником, а також пошук відповідей на всі інші можливі виклики, які виникатимуть у процесі подальшого використання електронного (штучного) інтелекту в різних сферах людської діяльності, зумовлять відповідні дії. Так, якщо розглядати правосуб'єктність «електронної особи» як індивідуального суб'єкта, аналогічного людині, то надання їй такого правового статусу є важливим кроком на шляху до отримання повного набору конституційних

(«людських») прав, що може породжувати в подальшому інші проблеми: наприклад, щодо того, чи можуть до суб'єктів електронного (штучного) інтелекту застосовуватися такі конституційні гарантії, як право не бути в рабстві. Одним з аргументів проти наділення електронного (штучного) інтелекту правовим статусом «електронної особи» є його обмежена вразливість до покарання. Хоча сучасні корпорації також наділяються правосуб'єктністю, незважаючи на це, вони не можуть бути, наприклад, позбавлені волі, на них можуть бути накладені фінансові санкції [3, с. 49].

Станом на сьогодні у зв'язку з обмеженим нормативно-правовим регулюванням вказаних відносин питання відповідальності особи вирішується у кожному конкретному випадку, де важливим є встановлення причинно-наслідкового зв'язку та встановлення моменту, дії, обставини тощо, внаслідок якої виникла некоректна робота ШІ. Так, з метою визначення відповідальності особи важливим є встановлення причин, за яких вона сталася: чи то є недоліки програмного забезпечення, чи є некоректне використання програми користувачем, або ж є втручання сторонніх осіб, що і буде визначальним у покладенні відповідальності на конкретну особу.

Повертаючись до позитивних рис у досягненнях із впровадження технологій ШІ в різних сферах людського життя, варто зазначити, що ШІ не замінює, а істотно полегшує життя людини у сучасному світі, забезпечуючи ефективність використання різноманітних ресурсів, зокрема у галузі медицини: діагностика хвороб, прискорення розробки ліків, внесок у персоналізоване лікування, телемедицину (відео- та аудіочати з лікарями), використання медичних пристосувань (фітнес-трекери, «розумні» годинники, аналізатори параметрів людини та інші подібні девайси), здійснення хірургічних втручань тощо; в обороні – розпізнавання обличчя (для пошуку причетних до військових злочинів та обробки отриманих даних для удосконалення техніки ведення бою в майбутньому, що є значно актуальним для нас сьогодні); в мистецтві – створення ілюстрацій за текстовим описами, написання твору будь-якої складності; в побуті – система «розумний будинок», біометрія (технологія розпізнавання обличчя), автопідбір товарів і послуг ШІ у смартфоні, чатботи тощо; в юриспруденції – аналіз договорів, юридична консультація та оцінка проблем (перший адвокат зі штучним інтелектом «Ross»), судочинство; крім того, в освіті, науці, інформаційній безпеці, кібербезпеці, логістиці, бізнесі, управлінні тощо.

Зважаючи на таку охопленість сфер життєдіяльності технологіями ШІ, питання врегулювання зазначених суспільних відносин постає досить гостро. Через відсутність комплексного правового акта, який би регулював створення, використання ШІ, гарантії безпеки та обмеження в роботі, багато питань залишаються без відповідей та вирішуються юристами за аналогією з іншими подібними правовідносинами.

Єдиним актом, який регулює питання, пов'язані з технологіями ШІ, є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні від 2 грудня 2020 року (далі – Концепція), де визначаються мета, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні як одного з пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень [4].

У Концепції зазначено ряд проблем, які потребують розв'язання для впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, які є

невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Для розв'язання вказаних проблем пріоритетними сферами, в яких буде реалізована державна політика розвитку галузі штучного інтелекту, є: освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя. Реалізація цілей Концепції розрахована до 2030 року.

На державному рівні наразі здійснюються лише перші кроки в цьому напрямі, з огляду на цілі та очікувані результати майбутнє виглядає досить прогресивно. Найбільш практичні заходи в цій сфері здійснюються в Європейському Союзі, де 16 лютого 2017 року Європейський Парламент ухвалив Резолюцію (2015/2103 (INL)) щодо цивільно-правового регулювання робототехніки з рекомендаціями для Європейської Комісії «Норми цивільного права про робототехніку». Документ налічує понад сто пунктів і присвячений різним аспектам і проблемам робототехніки та ШІ. Зокрема, запропоновано закріпити правові основи використання ШІ та впровадження загальноєвропейської системи реєстрації «розумних» машин. Окремим категоріям роботів, за документом, варто присвоювати індивідуальний реєстраційний номер, який буде занесений до спеціального реєстру, в якому можна буде знайти детальну інформацію про робота, включаючи дані про виробника, власника й умови виплати компенсації у разі спричинення шкоди. Підтримкою ж системи ШІ та її контролем повинно займатися спеціалізоване агентство з робототехніки, яке могло б взятися і за інші аспекти регулювання у цій сфері [10].

Висновки. Зважаючи на стрімке і всеохоплююче поширення технологій ШІ в усіх сферах суспільного життя, існує гостра потреба у їх адекватному правовому регулюванні. Нині єдиним актом, який визначає існування цих правовідносин, є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні від 02.12.2020 № 1556-р, регулювання ж останніх певною мірою відбувається рядом нормативно-правових актів у сфері приватного та публічного права. Це, зокрема, обумовлено і тим, що всі дослідження існування та використання ШІ здебільшого мають міждисциплінарний характер. Крім того, низької якості залишається правове регулювання в усьому світі.

На цьому етапі ШІ варто розглядати як чергову нову технологію та правовий інститут, який потрібно врегулювати нормами права. Питання, які необхідно врегулювати, це, зокрема: правовий статус ШІ; авторське право на твори, створені ШІ; захист персональних даних, пов'язаних з доступом, збиранням і обробкою їх ШІ; кібербезпека і застосування ШІ; права людини і дискримінація; питання відповідальності за дії ШІ тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 17 листоп. 2017 р. Львів: Львів. політехніка, 2017. С. 18–42.

2. Великанова М. М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 4. С. 185–198. doi: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198.
3. Каткова Т. Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 46–55.
4. Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
5. Малюнки робота Софії продали за мільйон доларів / вебсайт. URL: <https://ukr.media/science/430768/> (дата звернення: 02.06.2022).
6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
7. Цивільний кодекс України: Закон від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
8. Штучний інтелект робот Софія – це великий обман? / вебсайт. URL: <https://futurenow.com.ua/shtuchnyj-intelekt-sofiya-tse-velykuj-obman/> (дата звернення: 02.06.2022).
9. Artificial intelligence – questions of ownership / вебсайт. URL: <https://cms.law/en/int/publication/artificial-intelligence-questions-of-ownership> (дата звернення: 02.06.2022).
10. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) / вебсайт. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html (дата звернення: 02.06.2022).
11. *Naruto vs Slater case* / вебсайт. URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/16-15469/16-15469-2018-04-23.html> (дата звернення: 02.06.2022).

REFERENCES

1. Baranov, O. A. (2017). Internet rechei i shtuchnyi intelekt: vytoky problemy pravovoho rehulivannia [The Internet of things and artificial intelligence: the origins of the problem of legal regulation]. *IT-pravo: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini, IT law: problems and prospects of development in Ukraine: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 18–42). Lviv: Lvivska politehnika [in Ukrainian].
2. Velykanova, M. M. (2020). Shtuchnyi intelekt: pravovi problemy ta ryzyky [Artificial intelligence: legal problems and risks]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(4), 185–198. doi: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198 [in Ukrainian].
3. Katkova T.H. Shtuchnyi intelekt v Ukraini: pravovi aspekty [Artificial intelligence in Ukraine: legal aspects]. *Pravo i suspilstvo*. 2020. № 6. S. 46–55 [in Ukrainian].
4. Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [Concepts of development of artificial intelligence in Ukraine] from December 2 2020. №1556-p / Cabinet of Ministers of

Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Maliunky robota Sofii prodaly za milion dolariv [Drawings of Sophia's robot sold for a million dollars] (2022, June 2). Retrieved from: <https://ukr.media/science/430768/> [in Ukrainian].

6. Law of Ukraine About copyright and related rights from December 23 1993 № 3792-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].

7. Civil Code of Ukraine from January 16 2003 № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

8. Shtuchnyi intelekt robot Sofiia – tse velykyi obman? [Is the artificial intelligence robot Sofia a big hoax?] (2022, June 2). Retrieved from: <https://futurenow.com.ua/shtuchnyj-intelekt-sofiya-tse-velykyj-obman/> [in Ukrainian].

9. Artificial intelligence – questions of ownership: (2022, June 2). Retrieved from: <https://cms.law/en/int/publication/artificial-intelligence-questions-of-ownership> [in English].

10. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) (2022, June 2). Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html [in English].

11. Naruto vs Slater case (2022, June 2). Retrieved from: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/16-15469/16-15469-2018-04-23.html> [in English].

V. Mykolaiets. Status of legal regulations of application of artificial intelligence technologies

The article is devoted to the study of topical issues of using the achievements of world science and technology, in particular the widespread use of artificial intelligence technologies in many spheres of public life: medicine, management, defense, justice, art, life and other fields. In particular, attention is paid to the concept of artificial intelligence, legislation that ensures the legal existence of these technologies, comparative analysis of issues related to the existence and use of artificial intelligence in society in the laws of continental and common law; attention is also paid to issues that need to be addressed in the development and improvement of legislation in this area.

The methodological basis of the study was a number of general and special scientific methods, including: dialectical method and formal-logical method, sociological and comparative analysis, as well as the system method, the method of induction, deduction, analysis and synthesis.

Due to the fact that the use of artificial intelligence technologies is becoming more widespread, there is a need for clear legal regulation of a number of issues related to their normal use: authorship, protection of personal data, liability for improper operation of artificial intelligence, legal status of artificial intelligence and others. As the legislation of Ukraine is currently limited in the legal provision of these technologies, instead in each case the rules of civil, commercial, administrative, criminal and labor law are applied – there is an objective need for regulatory definition of the creation, use of artificial intelligence and

security technologies, associated with their use. The most developed mechanism for the use of artificial intelligence technologies is presented in the legislation of European countries, and given the course of European integration of our country, it is obvious that EU standards in this area will form the basis of relevant Ukrainian legislation in the future.

As a result of the study, the author concludes that artificial intelligence should be considered as another new technology and legal institution that needs to be regulated by law. Among the issues that need to be regulated, in particular: the legal status of artificial intelligence, copyright in works created by artificial intelligence, protection of personal data related to access, collection and processing of artificial intelligence, cybersecurity and the use of artificial intelligence, human rights and discrimination, liability for artificial intelligence, etc.

Keywords: *Artificial Intelligence, protection of personal data, legal regulation, information technology, robotics, compensation, copyright, intellectual property.*

Стаття надійшла до редколегії 9 червня 2022 року

УДК 34.249.23/24

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.52-60

О. Ю. Минюк,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: mou12@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2348-9908;****І. В. Зінюк,***Державний податковий університет**e-mail: zinyukira@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6705-364X**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ІНСТИТУТУ ТРУДОВОГО ПРАВА

Центральним інститутом трудового права України можливо цілковито назвати робочий час. Також такий інститут пов'язується з інтересами щонайменше двох суб'єктів, а саме роботодавця та працівника. Правові норми такого інституту пов'язані з іншими правовими інститутами, що стосуються права на забезпечення працівникам також права на відпочинок, на закріплення міри праці, в загальному стосуються інтересів усіх сторін трудового договору.

Крім того, варто зазначити, що прагнення України до членства у Європейському Союзі передбачає необхідності приведення свого чинного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Зокрема, це стосується і змін щодо регулювання питань робочого часу працівників. А це зумовлює потребу у виданні нового трудового кодифікованого акта – Трудового кодексу України, що вже досить довгий час розглядається різноманітними органами державної влади, що вносять свої пропозиції.

Главою IV Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) врегульовуються питання робочого часу в Україні. Проте варто зауважити, що самого нормативного визначення поняття «робочий час» КЗпП України не містить.

Зважаючи на те, що Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі, варто відмітити, що, відповідно до ст. 2 Директиви 2003/88 Європейського Союзу, «робочий час» означає «будь-який період, під час якого працівник працює, будучи у розпорядженні роботодавця, та виконує свою діяльність або обов'язки відповідно до національного законодавства та/або практики».

Варто відмітити, що робочий час є інститутом трудового права, а тому містить сукупність правових норм, що визначають склад, тривалість, режим та порядок обліку трудового робочого часу.

Проаналізувавши загальні положення щодо робочого часу в Україні, можливо дійти висновків, що чинний КЗпП України не визначає ключового поняття Глави IV, а саме робочого часу. При цьому значна кількість доктринальних праць лише нагромаджує та

вносить свої корективи іноді й недоцільні до поняття робочого часу. У зв'язку з цим проектом Трудового кодексу України запропоновано визначення поняття робочого часу, що надалі розглядається авторами в цій статті.

Ключові слова: робочий час, правове регулювання, роботодавець, працівник, гнучкий графік, дистанційна та надомна робота.

Мета статті. На основі досліджених матеріалів проаналізувати поняття робочого часу як інституту трудового права та розглянути у проекті Трудового кодексу України в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Обравши євроінтеграційний вектор розвитку, Україні необхідно привести законодавство у відповідність до європейських норм та стандартів. А це зі свого боку потребує зміни застарілих положень та законодавчих актів. Зокрема, це стосується і змін щодо регулювання питань робочого часу працівників. А це зумовлює потребу у виданні нового трудового кодифікованого акта – Трудового кодексу України, що вже досить довгий час розглядається різноманітними органами державної влади, що вносять свої пропозиції. Проте станом на червень 2022 року і досі є неприйнятним. Хоча профільний закон – Кодекс законів про працю України, ще має коріння Радянського Союзу, адже був прийнятий ще 1971 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання проблем трудових відносин та трудового законодавства висвітлювались у роботах українських та зарубіжних учених, таких як О. А. Мірошніченко, О. С. Заржицький, Л. Я. Гінцбург, М. В. Менджул, І. Р. Назарчук, В. І. Полюхович, А. В. Попової, В. В. Резнікової. Проте зважаючи на ті процеси, що нині відбуваються, цей інститут потребує свого подальшого дослідження та вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Центральним інститутом трудового права України можливо цілковито назвати робочий час. Також такий інститут пов'язується з інтересами щонайменше двох суб'єктів, а саме роботодавця та працівника. Правові норми такого інституту пов'язані з іншими правовими інститутами, що стосуються права на забезпечення працівникам також права на відпочинок, на закріплення міри праці, в загальному стосуються інтересів усіх сторін трудового договору.

Необхідно відмітити, що основним законодавчим актом України – Конституцію України (ст. 45), визначено, що працівник є захищеним, адже йому гарантується визначена законом тривалість робочого дня. Зважаючи на це, надзвичайно важливим є нормативно-правове регулювання робочого часу, адже досить часто виникають ситуації, коли роботодавець хоче, щоб працівник залишався довше на своєму робочому місці, чи, навпаки, працівник хоче якомога швидше залишити таке місце.

Зважаючи, що профільний кодифікований нормативно-правовий акт не містить законодавчого визначення поняття «робочий час», а містить лише його різновиди, тривалість та інше, виникає об'єктивна потреба у дослідженні питань робочого часу.

Крім того, варто зазначити, що прагнення України до членства у Європейському Союзі передбачає необхідність приведення свого чинного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Зокрема, це стосується і змін щодо регулювання питань робочого

часу працівників. А це зумовлює потребу у виданні нового трудового кодифікованого акта – Трудового кодексу України, що вже досить довгий час розглядається різноманітними органами державної влади, що вносять свої пропозиції. Проте станом на червень 2022 року і досі є неприйнятним. Хоча профільний закон – Кодекс законів про працю України, ще має коріння Радянського Союзу, адже був прийнятий ще 1971 року.

Главою IV Кодексу законів про працю України врегульовуються питання робочого часу в Україні. Проте варто зауважити, що самого нормативного визначення поняття «робочий час» КЗпП України не містить.

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності аналіз доктринальних визначень, що пропонують науковці. Зокрема, О. С. Заржицький вказує, що це «час, протягом якого працівник зобов'язаний трудитись відповідно до трудового договору і законодавства про працю» [1, с. 54].

О. А. Мірошніченко, визначаючи поняття робочого часу, вказує на те, що це є «час, протягом якого працівник, відповідно до трудового законодавства, колективного і трудового договору, з підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку зобов'язаний виконувати свої трудові обов'язки в юридичної чи фізичної особи» [2, с. 6].

На думку Л. Я. Гінцбург, робочий час – це час, що має бути визначений через виражену в одиницях часу міру праці, що має бути обов'язковою для виконання працівниками [3, с. 111].

М. І. Гордієнко зазначає, що під робочим часом варто розуміти «проміжок часу, тривалість та інші ознаки якого встановлено законодавством, колективним та трудовим договором, протягом якого працівник повинен виконувати свою трудову функцію з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку підприємства, установи, організації» [4, с. 6].

М. В. Менджул робочим часом визначає «період часу, тривалість якого встановлено законодавством, колективним та трудовим договором, протягом якого працівник повинен виконувати свою трудову функцію з підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку, встановлених роботодавцем» [5, с. 40].

Також, зважаючи на те, що Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі, варто відмітити, що, відповідно до ст. 2 Директиви 2003/88 Європейського Союзу, «робочий час» означає «будь-який період, під час якого працівник працює, будучи у розпорядженні роботодавця, та виконує свою діяльність або обов'язки відповідно до національного законодавства та/або практики» [6].

Отже, аналізуючи наведені вище доктринальні визначення науковців та Директиву № 2002/88 Європейського Союзу, можливо виділити деякі спільні ознаки, що характеризують правову сутність поняття «робочий час». Так, це завжди певний проміжок часу; такий проміжок обов'язково має свою тривалість; завжди виникає щонайменше між двома особами (працівником та роботодавцем); особа, що перебуває в такому проміжку часу, зобов'язана виконувати свою трудову функцію та підпорядковуватися правилам внутрішнього трудового розпорядку підприємства, організації чи установи. При цьому необхідно відмітити, що такі ознаки є загальними і можуть бути розширені залежно від конкретного виду робочого часу.

Також варто відмітити, що робочий час є інститутом трудового права, а тому містить сукупність правових норм, що визначають склад, тривалість, режим та порядок обліку трудового робочого часу.

Щодо положень чинного КЗпП України, то у згаданій вище Главі IV містяться положення щодо різновидів робочого часу, на чому зупинимося більш детально.

Так, ст. 50 КЗпП України визначено, що «нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства й організації під час укладання колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті» [7].

Отже, законодавець встановив граничну межу щодо фактичного періоду виконання працівником своїх трудових обов'язків. Щодо нижньої межі періоду виконання таких обов'язків, то тут варто відмітити, що існує два види робочого часу, а саме: скорочений робочий час та неповний робочий час.

Щодо скороченого робочого часу, то ст. 51 КЗпП України визначається, що такий робочий час може встановлюватися для деяких категорій працівників, зокрема «для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень» (ч. 1); «для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, – не більш ніж 36 годин на тиждень» (ч. 2). Також цією статтею передбачено, що законодавством України встановлюється скорочена тривалість дня для окремих категорій працівників, таких як, наприклад, вчителі чи лікарі [7].

Крім того, варто зауважити, що перелік робіт зі шкідливими умовами праці визначається відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня» від 21 лютого 2001 р. № 163. Зокрема, у цьому підзаконному нормативно-правовому акті міститься досить великий перелік категорій підприємств, працівники яких повинні мати скорочений робочий час (наприклад, працівники у сфері вугільної та гірничодобувної промисловості, працівники метрополітенів, тунелів, будівництва шахт (рудників), тобто зайняті на підземних роботах тощо) [8].

І ще зазначимо, що скорочена тривалість дня, крім вказаних вище категорій, може встановлюватися для працівників, які мають дітей віком до 14-ти років, дитину-інваліда, також може встановлюватися для одинокої матері чи батька, що виховують таку дитину без іншого з батьків, і така тривалість встановлюється за рахунок власних коштів установи чи підприємства.

Наступним різновидом робочого часу є неповний робочий час. Так, ст. 56 КЗпП України визначено, що «за угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом може встановлюватись як під час прийняття на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. На просьбу вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, зокрема таку, що перебуває під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень».

Оплата праці в цих випадках провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Робота на умовах неповного робочого часу не зумовлює будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників» [7].

Отже, неповний робочий час відрізняється від скороченого робочого часу тим, що може бути встановлений для будь-якого працівника за спільною згодою сторін, також праця у такому дні може бути оплачена відповідно до пропорційно відпрацьованого часу або залежати від кількості виробітку.

Щодо неповного робочого часу, то варто відмітити, що працівники, які працюють відповідно до цього часу, користуються тими самими правами та захистом з боку роботодавця, що й працівники нормального робочого часу.

Варто відмітити, що Міжнародною організацією праці було ухвалено Конвенцію про роботу на умовах неповного робочого часу № 175. Цією Конвенцією визначено також особу, що є працівником, зайнятим неповним робочим часом, і є «особою, яка працює за наймом, нормальна тривалість робочого часу якої менша від нормальної тривалості робочого часу працівників, зайнятих повний робочий час, та які перебувають у порівнянній ситуації». Крім того, визначено, що термін «працівник, зайнятий повний робочий час, який перебуває в порівнянній ситуації» означає трудяшого, зайнятого повний робочий час, який: має такий самий тип трудових відносин; має такі самі чи аналогічні вид роботи або професію; працює у тому самому структурному підрозділі чи якщо у ньому немає працівників, зайнятих повний робочий час, та тих, що перебувають у порівнянній ситуації, то на тому самому підприємстві, чи якщо на цьому підприємстві немає працівників, зайнятих повний робочий час, та тих, що перебувають у порівнянній ситуації, то в тій самій галузі економічної діяльності, що й відповідний працівник, зайнятий неповний робочий час [9].

Отже, можливо зробити висновок, що роботодавець зобов'язаний однаковою мірою забезпечувати належний захист працівників, що працюють за всіма різновидами робочого часу.

У межах аналізу робочого часу необхідно звернути увагу на те, що особа може також працювати із гнучким режимом робочого часу. Зокрема, ст. 60 КЗпП України встановлено, що «гнучкий режим робочого часу – це форма організації праці, за якою допускається встановлення іншого режиму роботи, ніж визначений правилами внутрішнього трудового розпорядку, за умови дотримання встановленої денної, тижневої чи іншої встановленої на певний обліковий період (тиждень, місяць, квартал, рік тощо) норми тривалості робочого часу. Гнучкий режим робочого часу передбачає: 1) фіксований час, протягом якого працівник обов'язково повинен бути присутнім на робочому місці та виконувати свої посадові обов'язки. При цьому може передбачатися поділ робочого дня на частини; 2) змінний час, протягом якого працівник на власний розсуд визначає періоди роботи в межах встановленої норми тривалості робочого часу; 3) час перерви для відпочинку і харчування» [7].

Особливою популярністю гнучкий графік робочого часу користується серед працівників сфери послуг: магазини, торговельні центри, салони краси, готельно-ресторанні комплекси тощо.

В умовах карантинних обмежень, що діяли у 2020–2021 рр., виникла об'єктивна потреба у внесенні змін до КЗпП України в частині визначення положень щодо можливостей працівника виконувати свої професійні обов'язки віддалено, уникаючи великого скупчення людей, що направлено на зменшення випадків розповсюдження коронавірусної інфекції, що охопила весь світ. Так, 2021 року КЗпП України було доповнено ст. 60-1 (надомна робота) та 60-2 (дистанційна робота).

Зокрема, надомною роботою, відповідно до ст. 60-1 КЗпП України, визнається «форма організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, що характеризуються наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими чи робочими приміщеннями власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу». У цій самій статті досить детально регламентовано умови, в яких має працювати особа, випадки, коли має місце виконання саме такої роботи [7].

Варто відмітити, що є значна кількість професій, що на постійній основі працювали за таким робочим часом, не беручи до уваги карантинні обмеження, що спонукали до такого часу. Це стосується, наприклад, сфери ІТ, графічних дизайнерів, релетиторів, менеджерів з продажу тощо.

Зважаючи на те, що деякі посади не вимагали фізичного перебування на робочому місці в період карантинних обмежень, частина працівників могла працювати дистанційно. Так, згідно із ст. 60-2 КЗпП України «дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [7].

Щодо ключових відмінностей між надомною та дистанційною роботою, то варто виділити такі:

1) щодо режиму роботи (працівник надомної роботи працює та дотримується зазвичай правил внутрішнього трудового розпорядку та загального режиму роботи, а дистанційно – працівник самостійно розподіляє свій робочий час, тобто може працювати як рано-вранці, так і вночі);

2) щодо місця виконання роботи (за надомної роботи працівник зазвичай працює за місцем свого проживання, перебування, з обов'язковим повідомлення про це роботодавця, за дистанційної роботи – це будь-яке місце поза приміщенням роботодавця);

3) умови праці (під час надомної роботи роботодавець забезпечує нешкідливі та безпечні умови праці, а за дистанційної – працівник самостійно забезпечує безпечні та нешкідливі умови праці).

Необхідно також відмітити, що проєкт Трудового кодексу України, що перебуває у Верховній Раді України, суттєво не змінює положення, які стосуються робочого часу, що діють відповідно до КЗпП України. Проте варто відмітити, що проєкт Трудового кодексу

Україні містить вичерпне поняття робочого часу, під яким розуміється «час, протягом якого працівник, відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору, повинен виконувати трудові обов'язки. До робочого часу можуть включатися інші періоди часу». Крім того, визначається також і склад робочого часу [10].

Висновки. Проаналізувавши загальні положення щодо робочого часу в Україні, можливо дійти висновків, що чинний КЗпП України не визначає ключового поняття Глави IV, а саме робочого часу. При цьому значна кількість доктринальних праць лише нагромаджує та вносить свої корективи іноді й недоцільні до поняття робочого часу.

Ключовими ознаками, що характеризують робочий час, можливо визнати: завжди певний проміжок часу; проміжок обов'язково має свою тривалість; завжди виникає, що найменше між двома особами (працівником та роботодавцем); особа, що перебуває в такому проміжку часу, зобов'язана виконувати свою трудову функцію та підпорядковуватися правилам внутрішнього трудового розпорядку підприємства, організації чи установи тощо.

Основними різновидами робочого часу є нормальний (що не має перевищувати 40-годинний робочий тиждень), скорочений (для деяких категорій осіб і варіюється від 24 до 36 годин на тиждень залежно від виду роботи та особи-працівника) і неповний (встановлюється за згодою працівника та роботодавця, при цьому нижньої межі законодавством не встановлено).

Було з'ясовано, що в сучасних умовах усе більшої актуальності набуває надомна та дистанційна роботи, що не потребують фізичного перебування у приміщенні роботодавця.

Крім того, застарілий законодавчий акт, що чинний в Україні з 1971 року, тобто з часів Радянського Союзу, тому в умовах інтеграції до Європейського Союзу потребує оновлення у вигляді ухвалення нового кодифікованого акта – Трудового кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заржицький О. С. Поняття робочого часу за законодавством України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2011. Вип. 1. С. 54–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2011_1_11 (дата звернення: 10.06.2022).
2. Мірошниченко О. А. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільського господарства: автор. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2017. 16 с.
3. Гинцбург Л. Я. Регулирование рабочего времени в СССР. Наука, 1966. 302 с.
4. Гордієнко М. І. Особливості правового регулювання робочого часу та часу відпочинку працівників ОВС України: автор. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05; Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 19 с.
5. Менджул М. В. Окремі проблеми правового регулювання встановлення нормальної та скороченої тривалості робочого часу. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17335/1/ОКРЕМІ%20ПРОБЛЕМИМИ%20ПРАВОВОГО%20РЕГУЛЮВАННЯ.pdf> (дата звернення: 10.06.2022).

6. Про деякі аспекти організації робочого часу: ДИРЕКТИВА № 2003/88/ЄС ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ від 4 листопада 2003 року. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_dialogue/lab_admin/documents/genericdocument/wcms_749612.pdf (дата звернення: 10.06.2022).

7. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 10.06.2022).

8. Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 р. № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001-п#Text> (дата звернення: 10.06.2022).

9. Про роботу на умовах неповного робочого часу: Конвенція Міжнародної організації праці від 26.04.1994 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040#Text (дата звернення: 10.06.2022).

10. Трудовий кодекс України: проєкт Закону від 08.11.2019 № 2410. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 (дата звернення: 11.06.2022).

REFERENCES

1. Zarzhytskyi O. S. Poniattia robochoho chasu za zakonodavstvom Ukrainy. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2011. Vyp. 1. S. 54–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2011_1_11

2. Miroshnychenko O. A. Pravove rehuliuвання trudovykh vidnosyn u haluzi silskoho hospodarstva: avtor. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv, 2017. 16 s.

3. Hyntsburh L. Ia. Rehulyrovanye rabocheho vremeny v SSSR. Nauka, 1966. 302 s.

4. Hordiienko M. I. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання robochoho chasu ta chasu vidpochynku pratsivnykiv OVS Ukrainy: avtor. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2004. 19 s.

5. Mendzhul M. V. Okremi problemy pravovoho rehuliuвання vstanovlennia normalnoi ta skorochenoï tryvalosti robochoho chasu. s. 42. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17335/1/ОКРЕМІ%20ПРОБЛЕМИМИ%20ПРАВОВОГО%20РЕГУ/ЛЮВАННЯ.pdf>

6. Pro deiaki aspekty orhanizatsii robochoho chasu: DYREKTYVA № 2003/88/IeS YeVROPEYSKOHO PARLAMENTU I RADY vid 4 lystopada 2003 roku. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_dialogue/lab_admin/documents/genericdocument/wcms_749612.pdf

7. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

8. Pro zatverdzhennia Pereliku vyrobnytstv, tsekhiv, profesii i posad iz shkidlyvymy umovamy pratsi, robota v yakykh daie pravo na skorochenu tryvalist robochoho tyzhnia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2001 r. № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001-п#Text>

9. Pro robotu na umovakh nepovnoho robochoho chasu: Konventsiaa Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi vid 26.04.1994 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040#Text

10. Trudovyi kodeks Ukrainy: proekt Zakonu vid 08.11.2019 № 2410. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331

O. Myniuk, I. Ziniuk. Actual problems of labor law of Ukraine and the institute of labor law

Central institute of Labor Law of Ukraine can be called – working hours. Also, such an institute is associated with the interests of at least two entities, namely the employer and the employee. The legal norms of this institute are bound with other legal institutions related to provision of employees with the right to rest, to solidify the labor measure, generally related to the interests of all parties of the employment contract.

In addition, it is worth mentioning that Ukraine's aspiration for membership in the European Union implies the need to bring its current legislation in line with the legislation of the European Union. In particular, this also applies to changes in the regulation of employees' working hours. And this necessitates the publication of a new labor codified act – the Labor Code of Ukraine, which has been considered for quite a long time by various state authorities that make their proposals.

Chapter IV of the Labor Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Labor Code) regulates the matters of working time in Ukraine. However, it should be mentioned that the normative definition of the concept of "working time" is not contained in the Labor Code.

Given that Ukraine has applied for membership in the European Union, it should be noted that in accordance with Art. 2 directive 2003/88 of the European Union, "working hours" means "any period during which an employee works at the disposal of an employer and performs his or her activities or duties in accordance with national law and/or practice".

It should also be noted that working time is an institution of labor law, and therefore contains a set of legal norms that determine the composition, duration, regime and procedure for accounting the working hours.

The difference between part-time work and reduced working hours is that the former can be set for any employee by general agreement of the parties, and the work performed is paid in accordance with the proportional time worked, or depends on the amount of output.

Having analysed the general provisions on working time in Ukraine, it is possible to conclude that the current Labor Code does not define the key concept of Chapter IV, namely the working time. At the same time, a large number of doctrinal works only accumulate and add sometimes impractical adjustments to the concept of working time. In this regard, the draft of the Labor Code of Ukraine proposes a definition of the concept of working hours, which is further considered by the authors herein.

Keywords: working hours, manual regulation of the employer, employee, flexible schedule, remote and home-office work.

Стаття надійшла до редколегії 16 червня 2022 року

Минюк О. Ю., Зінюк І. В. Актуальні проблеми трудового законодавства України та інституту трудового права

УДК 347

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.61-69

Н. В. Никитченко,*д-р юрид. наук, професор**e-mail: revyuk@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-9545-1434;****О. О. Роженюк,***Державний податковий університет**e-mail: helena_iglesias@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-0297-1372**

ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТЕЙ

Стаття присвячена дослідженню поняття корпоративного договору та його особливостей. Поняття корпоративного договору запозичене українським законодавством з англосаксонського права, в якому цей договір має назву «shareholders agreement», а до закріплення в законодавстві України це поняття використовувалося здебільшого у випадках участі іноземного елемента у створенні та/або інвестуванні створення товариства з визначенням права, що застосовувалося до договору, переважно право Англії або право країни іноземної особи чи інше.

Корпоративний договір залишається однією з найбільш обговорюваних тем в українському корпоративному праві, незважаючи на існування цього інституту у вітчизняній правовій системі впродовж декількох років. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «корпоративний договір» та закріплення цього виду договору у чинному законодавстві. Під корпоративним договором варто розуміти договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження у певний спосіб або утримуватися від їх реалізації, але доведено, що єдиного підходу до визначення та тлумачення корпоративного договору ні серед науковців, ні законодавчо немає, і тільки завдяки напрацьованому досвіду інших країн, які впродовж тривалого часу успішно застосовують інститут корпоративного договору, в Україні є серйозне підґрунтя щодо врахування помилок та недоліків у його застосуванні. У статті також виокремлено особливості корпоративного договору, а саме: поглиблене та більш гнучке регулювання, адже корпоративний договір дає можливість вичерпно врахувати усі нюанси управління товариством; конфіденційність; гарантії щодо судового захисту, тому що якщо між учасниками виникне спір, судом братимуться до уваги положення, закріплені саме в корпоративному договорі; гарантії щодо відповідальності; доступність, захист інтересів учасників.

Ключові слова: корпоративний договір, корпоративне управління, корпоративні права, правове регулювання, закон, особливості, корпоративне право, правова доктрина, правове забезпечення, конфіденційність, захист прав, учасники товариства.

Метою статті є дослідження поняття корпоративного договору, його особливостей для визначення шляхів удосконалення українського законодавства з метою покращення реалізації механізму захисту прав та інтересів учасників товариства на практиці.

На сьогодні, враховуючи стрімкий розвиток бізнесу, появу нових напрямів та форматів у сфері господарської діяльності питання правової природи, поняття корпоративного договору залишається досить складним та багатоаспектним у юридичній науці. Правовій характеристиці корпоративного договору, зокрема, присвячується достатня увага науковців, правових експертів, хоча при цьому й відсутні єдині уніфіковані підходи. Закріплення поняття «корпоративний договір» у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [1] надало потужного імпульсу розвитку сучасного корпоративного законодавства та стало суттєвим кроком на шляху до євроінтеграції. З огляду на вищезазначене видається необхідним здійснити узагальнення наявних у теорії національного права та законодавства підходів до розуміння такого правового явища, як корпоративний договір.

Постановка проблеми. Правовий інститут корпоративного договору давно відомий та активно використовується у світі. Значний інтерес і поширеність корпоративних договорів пов'язані насамперед з неможливістю врегулювання певних відносин між учасниками товариства в установчих документах. Корпоративні договори у багатьох країнах є досить дієвим засобом захисту прав інвесторів і популярним механізмом, що дозволяє ефективно регулювати та коригувати процес корпоративного управління в конкретному товаристві, передбачати можливі шляхи розв'язання конфліктів між учасниками, встановлювати кворум, порядок голосування, які є відмінними від вимог, встановлених законом. Саме завдяки напрацьованому досвіду інших країн, які упродовж тривалого часу успішно застосовують інститут корпоративного договору, в Україні є серйозне підґрунтя щодо врахування помилок та недоліків у його застосуванні. Так, корпоративне управління в 31 % публічних компаній Бельгії було структуроване за допомогою корпоративних договорів, в Італії таких компаній – 23 %, у Франції – 18 %, в Іспанії – 13 %, у Греції – 6 %, у Литві таких компаній 21 %, в Бразилії – 25 %, у Великобританії – 5 % [2].

Закріплення поняття корпоративного договору стало одним з найбільш значущих нововведень у корпоративному законодавстві та знайшло своє відображення у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» [3], в якому було запроваджено та врегульовано новий договір, що отримав назву «Договір між акціонерами товариствами» (відповідні зміни внесені в Закон України «Про акціонерні товариства» (ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства» [4]), а згодом відбулося ухвалення Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про ТОВ та ТДВ) [1], яке стало еволюційним етапом реформування корпоративного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окремих аспектів підстало виникнення корпоративних правовідносин і, зокрема, корпоративних договорів, ним займалися такі науковці, як: О. А. Беляневич, В. А. Васильєва,

О. М. Вінник, О. В. Гарагонич, А. С. Довгерт, К. В. Денисенко, Ю. М. Жорнокуй, О. Р. Кібенко, В. В. Луць, І. В. Спасибо-Фатеева, М. М. Сигидин, А. В. Смітюх, М. О. Ніколенко та багато інших. Варто зазначити, що вітчизняні вчені і їх наукові дослідження здебільшого проводились до появи нового корпоративного законодавства, тому таке явище, як «корпоративний договір», донедавна взагалі не мало напрацьовань ні у вітчизняній правовій теорії, ні в українській юридичній практиці, а відповідні норми, які на сьогодні встановлюють положення щодо корпоративного договору, запозичені із зарубіжної практики, зокрема з англійського загального права, що поширене в США, Великобританії тощо.

Виклад основного матеріалу. Корпоративний договір як специфічний договірний механізм регулювання корпоративних відносин пов'язаний з правом країн англо-американської правової системи. Так, в американській правовій системі перші згадки про корпоративні договори датуються XIX століттям. До таких договорів відносили: угоду про порядок голосування («voting agreement»), угоду про обмеження права розпорядження акціями («pooling agreement»), угоду про порядок корпоративного управління («shareholders' agreement») та угоду про заснування голосуючого трасту («voting trust agreement»). При цьому варто зазначити, що такі угоди не визнавалися судовою системою та характеризувались як недійсні на підставі чітко розроблених критеріїв, оскільки вважалось, що такі угоди можуть нівелювати «корпоративізм», партнерство під час ведення спільного бізнесу та бути засобом досягнення вигоди конкретними учасниками на противагу інтересам товариства. На сьогодні у законодавстві окремих штатів США можна виділити два підходи до регулювання інституту корпоративних договорів. Наприклад, Делавер, Гаваї, Огайо, Теннессі, Мічиган імплементували правила Model Business Corporation Act (Модельний Закон про бізнес корпорації) тільки щодо угод про заснування голосуючих трастів і угод про порядок голосування. Тоді як законодавство штатів Айдахо, Небраска, Міннесота, Юта, Вайомінг тощо регулює також і угоди про порядок корпоративного управління відповідно з §7.32 МВСА [2; 5]. Як зазначають деякі дослідники, корпоративні договори в публічних компаніях США, на відміну від приватних компаній, практично не застосовуються через те, що права міноритарних акціонерів достатньо захищені законодавчо, а це виключає необхідність вдаватися до договірних механізмів [6].

У Великій Британії питання визнання корпоративних договорів тривалий час залишалося відкритим, про що свідчить суперечлива судова практика. Проте з ухваленням 2006 р. оновленого британського Companies Act («Закону про компанії»), було визначено, що корпоративний договір в окремих компаніях може містити умови, відмінні від положень статуту, зокрема передбачати застереження про перевагу договірних умов над статутними [5], а отже, мати за деякими питаннями більшу вагу.

У цьому контексті С. Юргелевич вказує на наявність двох історично сформованих моделей корпоративних договорів: першої – широкої, властивої англо-американській правовій системі, що включає угоди про порядок голосування, угоди про заснування голосуючого трасту, угоди про обмеження права розпорядження акціями, які укладаються учасниками як публічних, так і приватних господарських товариств, а

також угоди про порядок корпоративного управління, що укладаються учасниками приватних господарських товариств, і другої – обмеженої, характерної для континентальної правової системи, що включає тільки угоди про порядок голосування й угоди про обмеження прав розпорядження акціями [7, с. 23].

Поняття «корпоративного договору», незважаючи на те, що існує не так давно у вітчизняній правовій системі, закріплено законодавчо, а також у нечисленних наукових джерелах.

Враховуючи, що дослідження корпоративного договору тільки набирає обертів, особливої уваги заслуговують позиції сучасних науковців, які у своїх працях досліджували поняття корпоративного договору.

На думку І. В. Венедіктової, корпоративний договір укладається між учасниками юридичної особи корпоративного типу, його умовами визначається порядок реалізації корпоративних прав і прав на частку (акцію) та виконання зобов'язань вчиняти певні дії або утримуватися від них для реалізації спільних охоронюваних законом інтересів [8, с. 37]. Сформована та висловлена подібна думка у дослідженні В. А. Васильєвої щодо визначення корпоративного договору [9, с. 26].

М. М. Сигидин, досліджуючи цивільно-правову природу корпоративного договору, визначає його як багатосторонню домовленість учасників юридичної особи корпоративного типу, спрямовану на ефективне управління належними їм корпоративними правами шляхом визначення порядку їх здійснення, з метою координації діяльності та реалізації спільних охоронюваних законом інтересів у цій сфері [10, с. 9].

Аналізуючи наявні у науці визначення корпоративного договору, вважаємо за необхідне звернути увагу на проблему термінологічного визначення корпоративного договору. Описані вище підходи до визначення корпоративного договору найчастіше характеризують лише окремі його аспекти, тобто не є комплексними. Поняття корпоративного договору міститься в ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а поняття договору між акціонерами – у ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства» [1; 4]. Принагідно, звернемо увагу, що обидва договори за своєю сутністю є корпоративними, але термінологічно лише той, який укладається в межах ТОВ та ТДВ, названий таким на законодавчому рівні.

Так, згідно з положеннями чинного законодавства корпоративний договір – це договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження у певний спосіб або утримуватися від їх реалізації (далі – корпоративний договір), є безвідплатним і укладається в письмовій формі. Корпоративний договір, який не відповідає цим вимогам, є нікчемним (ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») [1].

Сутністю корпоративного договору є встановлення правил між учасниками / акціонерами та зменшення ризиків під час об'єднання капіталів. При цьому обмеження щодо розміру та походження таких капіталів відсутні, що дозволяє залучати міноритарних учасників / акціонерів та навіть позики / кредити. З іншого боку,

корпоративні договори дозволяють встановити відповідальність за порушення таких правил, що за ефективної судової системи дозволяє уникнути більшості корпоративних конфліктів.

Відповідно до закону про корпоративні договори у таких договорах учасники / акціонери зможуть встановити особливості здійснення ними управління товариством, серед іншого:

1) домовитись про голосування на загальних зборах у певний спосіб, наприклад щодо призначення осіб до складу органів управління або затвердження значних правочинів;

2) заздалегідь узгодити правила виходу зі спільного бізнесу, передбачивши порядок відчуження часток (акцій), зафіксувавши їх ціну (номінальну, ринкову або з дисконтом) чи встановивши особливі умови, за яких в учасника / акціонера з'явиться таке право виходу, передбачити правила виходу у спірних ситуаціях, коли співіснування стає неможливим, а звернення до суду є небажаним («dead locks»);

3) забезпечити себе від ворожих поглинань, передбачивши особливий порядок реалізації переважного права або його відсутність;

4) встановити положення про право спільного продажу («tag along», «drag along»);

5) встановити положення на захист міноритарних власників (якими можуть виступати, наприклад, співробітники з метою мотивації);

6) встановити обмеження на можливість обтяження часток / акцій, що дозволить, нарешті, застосовувати заставу корпоративних прав.

Дослідивши правову доктрину та чинне національне законодавство, варто виокремити характерні особливості корпоративного договору:

1. Поглиблене та більш гнучке регулювання. Адже в більшості статут товариства містить стандартизовані положення, які не можуть вичерпно врахувати усі нюанси управління товариством. Однак, коли бізнес починає розвиватися, використання лише загальних, типових механізмів може бути недостатнім і тому виникає потреба врегулювати усі прогалини. Саме корпоративний договір регулює способи реалізації учасниками своїх прав і обов'язків.

2. Конфіденційність. На відміну від статуту, який підлягає державній реєстрації, зберігається у реєстраційній справі юридичної особи та є доступним для контрагентів, корпоративний договір є конфіденційним. Це важливо, оскільки компанії не зацікавлені в публічному розголошенні своїх внутрішніх відомостей. Ознайомлюватися з корпоративним договором не зможуть особи, які не є стороною договору (наприклад, інші учасники товариства, його кредитори, керівник та працівники). Винятком є ситуації, коли в корпоративному договорі однією із сторін є держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належить державі або територіальній громаді. Такий договір підлягає оприлюдненню на інформаційних ресурсах відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

3. Гарантії щодо судового захисту. Будь-які інші договори, укладені стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є

нікчемними. Це забезпечує пріоритет договору над іншими внутрішніми актами і гарантує, що якщо між учасниками виникне спір, судом будуть братись до уваги положення, закріплені в корпоративному договорі.

4. Гарантії щодо відповідальності. Договором може бути встановлена відповідальність у вигляді штрафу або пені за прострочення виконання зобов'язання. Це надасть змогу стимулювати сторони належно виконувати свої зобов'язання та захистити права й інтереси сторони, що виконує свої обов'язки добросовісно.

5. Убезпечення від конфліктів на майбутнє. Досить часто товариства заснуються партнерами з рівними частками у статутному капіталі. Такий механізм є не зовсім надійним через ризик виникнення конфліктів, що можуть створювати перешкоди в управлінні або взагалі унеможлиблювати його. Саме у корпоративному договорі сторони наділені можливістю закріпити порядок врегулювання спорів.

6. Доступність. Корпоративний договір не є затратним способом, проте ефективно допомагає уникнути ризиків виникнення між учасниками конфліктних ситуацій щодо порядку здійснення управління та забезпечує їх від судової тяганини.

7. Захист інтересів учасників. Позитивним вбачається той факт, що внести зміни чи доповнення в договір можна тільки за наявності згоди усіх його сторін. Бізнес-партнери активно використовують цей інструмент, оскільки він надає ряд можливостей для регулювання внутрішніх відносин. Проте необхідно пам'ятати, що важливим є не сам факт укладення договору, а детальність, точність, продуманість його положень. До того ж, немає «шаблонних» корпоративних договорів – саме індивідуальна спрямованість є їх основною особливістю.

Висновки. Отже, проведене вище дослідження дозволяє зробити висновок, що законодавчо закріплені поняття корпоративних договорів є дискусійними, потребують подальшого вивчення та доопрацювання. Інститут корпоративного договору є одним з наймолодших у корпоративному праві, тому ефективність його правового регулювання та законодавчих нововведень буде проявлятися помірно завдяки формуванню практики укладання корпоративних договорів в Україні та судової практики у ході розгляду корпоративних спорів. Метою корпоративного договору є по-перше, попередження корпоративних конфліктів між учасниками товариства, акціонерами, ними та органами товариства чи самими товариством та його контрагентами (кредиторами); по-друге, забезпечення системної, ефективної діяльності господарського товариства; по-третє, збільшення прибутків товариства, збереження інвестицій засновників та підвищення його інвестиційної привабливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

2. Зарубіжні моделі корпоративних договорів. URL: <http://commerciallaw.com.ua/attachments/article/278.pdf>

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів: Закон України від 23.03. 2017 № 1984-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1984-19#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

4. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

5. Модельний Закон про бізнес-корпорації (Model Business Corporation Act). URL: http://www.lexisnexis.com/documents/pdf/20080618091347_large.pdf

6. Vantoruzzo M. Why Shareholders' Agreements are Not Used in U.S. Listed Corporations: A Conundrum in Search of an Explanation. *Penn State Law Research Paper*. 2013. № 42.

7. Юргелевич С. Зарубіжні моделі корпоративних договорів. *Вісник Центру комерційного права*. 2016. № 49. С. 18–23.

8. Венедіктова І. В. Реалізація охоронюваного законом інтересу при укладанні корпоративних угод. *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника*, 2012. С. 36–38.

9. Васильєва В. А. Корпоративні правочини: поняття та особливості. *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10 річниці створ. лабораторії з вивчення проблем корп. права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України (23–24 вересня 2011 р.)*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2012. С. 25–28.

10. Сигидин М. М. Корпоративний договір: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 236 с.

11. Ніколенко М. О. Господарсько-правова природа корпоративного договору як засобу регулювання корпоративних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4 (29). С. 75–79.

REFERENCES

1. On limited and additional liability companies: Law of Ukraine of 06.02.2018 752275-VIII // Data base «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (accessdate: 01.06.2022).

2. Foreign models of corporate agreements. URL: <http://commerciallaw.com.ua/attachments/article/278.pdf>

3. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Corporate Agreements: Law of Ukraine of March 23. 2017 № 1984-VIII // Data base «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1984-19#Text> (accessdate: 01.06.2022).

4. On joint-stock companies: Law of Ukraine of 17.09.2008 № 514-VI // Data base «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (accessdate: 01.06.2022).

5. Model Business Corporation Act. URL: http://www.lexisnexis.com/documents/pdf/20080618091347_large.pdf

6. Ventoruzzo M. Why Shareholders 'Agreements are Not Used in U.S. Listed Corporations: A Conundrum in Search of an Explanation. *Penn State Law Research Paper*. 2013. № 42.

7. Yurglevich S. Foreign models of corporate agreements. *Bulletin of the Center for Commercial Law*. 2016. № 49. Pp. 18–23.

8. Venediktova I. V. Realization of the interest protected by the law at the conclusion of corporate agreements. *Problems of protection of the rights of subjects of corporate relations: materials International. scientific-practical conf.* Ivano-Frankivsk: Precarpathian National University named after V. Stefanika, 2012. P. 36–38.

9. Vasilieva V. A. Corporate transactions: concepts and features. *Problems of protection of the rights of subjects of corporate legal relations: materials International. scientific-practical conf., adj. 10th anniversary creation. Laboratories for the study of building problems.* Law of the Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (September 23–24, 2011). Ivano-Frankivsk: Precarpathian National University named after V. Stefanika, 2012. P. 25–28.

10. Sigidin M. M. Corporate agreement: dis. ... cand. jurid. Science. 12.00.03. Ivano-Frankivsk, 2016. 236 p.

11. Nikolenko M. O. Economic and legal nature of the corporate agreement as a means of regulating corporate relations. *Prykarpattya Legal Bulletin*. 2019. № 4 (29). Pp. 75–79.

N. Nikitchenko, O. Rozheniuk. The concept of corporate agreement and its features

The purpose of the article is to study the concept of corporate agreement, its features to determine ways to improve Ukrainian legislation in order to improve the implementation of the mechanism of protection of the rights and interests of members of the company in practice.

This article is devoted to the study of the concept of corporate agreement and its features. The concept of corporate agreement is borrowed from Ukrainian Anglo-Saxon law where the agreement is called «shareholders agreement», and before enshrined in Ukrainian law this concept was used mostly in cases of foreign participation in the creation and / or investment in the company, defining the applicable law. to the treaty, mainly – the law of England, or the law of a foreign country, or other.

The corporate agreement remains one of the most discussed topics in Ukrainian corporate law, despite the existence of this institution in the domestic legal system for several years. Scientific approaches to the definition of «corporate agreement» and the consolidation of this type of agreement in current legislation are analyzed. A corporate agreement should be understood as an agreement under which the members of the company undertake to exercise their rights and powers in a certain way or refrain from their implementation, but it

is proven that there is no single approach to defining and interpreting a corporate agreement among scholars or law. other countries that have been successfully applying the institution of a corporate agreement for a long time, Ukraine has a solid basis for taking into account errors and shortcomings in its application. The article also highlights the features of the corporate agreement, namely: deeper and more flexible regulation, because the corporate agreement allows you to fully take into account all the nuances of company management; confidentiality; guarantees of judicial protection, because if a dispute arises between the participants, the court will take into account the provisions set out in the corporate agreement; liability guarantees; accessibility, protection of interests of participants.

Keywords: *corporate agreement, corporate governance, corporate rights, legal regulation, law, features, corporate law, legal doctrine, legal support, confidentiality, protection of rights, members of the company.*

Стаття надійшла до редколегії 3 червня 2022 року

УДК 342.734; 342.724

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.70-79

І. В. Чеховська,*д-р юрид. наук, професор,**Державний податковий університет**e-mail: kontanta08@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-7030-2456**

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО САНІТАРНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ COVID-19

Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання застосування спеціалізованого санітарного транспорту в умовах поширення Covid-19. Виокремлено проблеми, пов'язані з недосконалим правовим регулюванням системи екстреної медичної допомоги. Акцентовано увагу на відсутність наукових праць, присвячених дослідженню цієї проблеми як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Під час дослідження використовувалися теоретичні (аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації) та емпіричні (спостереження, класифікації) методи. У статті також використані методи статистичного, порівняльного аналізу, діалектичний, екстраполяції тощо.

На підставі аналізу встановлено, що у зарубіжних країнах було прийнято закони, які регулюють діяльність системи екстреної медичної допомоги, спрямовані на подолання пандемії COVID-19. Посиленому правовому регулюванню підпали умови застосування спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної медичної допомоги. Розроблено спеціальні процедури та інструкції з безпеки для лікування пацієнтів з COVID-19. Збільшено кількість автомобілів швидкої допомоги. До суб'єктів екстреної медичної допомоги залучено пошуково-рятувальні служби збройних сил. Окремого розвитку набуло правове регулювання надання екстреної медичної допомоги з використанням повітряних транспортних засобів для транспортування пацієнтів, хворих на COVID-19.

Доведено, що нормативно-правова база забезпечення стабільного фінансування системи екстреної медичної допомоги в Україні наразі є недосконалою і потребує врегулювання окремих питань для запобігання ризикам неефективного використання бюджетних коштів.

Обґрунтовано доцільність посилення адміністративної і кримінальної відповідальності суб'єктів – розпорядників бюджетних коштів. Запропоновано розробити Державну цільову програму, спрямовану на зміцнення матеріально-

технічної бази системи екстреної медичної допомоги, і розробити критерії придбання спеціалізованого санітарного транспорту.

Ключові слова: спеціалізований санітарний транспорт, бригада екстреної медичної допомоги, пандемія COVID-19, пацієнт, медичний працівник.

Мета цієї статті полягає у здійсненні аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання застосування спеціалізованого санітарного транспорту в умовах поширення COVID-19.

Постановка проблеми. Глобалізація світу та бурхливий розвиток різноманітних сфер суспільного життя активізують питання захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. У статті 3 Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. У зв'язку з цим держава через систему законодавчих та інших нормативно-правових актів, суб'єктів, засобів і заходів гарантує виконання норми Конституції України.

Проте з'являються певні перешкоди, які негативно впливають на механізм правового регулювання суспільних відносин. Суттєвим викликом і перевіркою на ефективність такого механізму регулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я є поширення у світі гострої респіраторної хвороби, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19).

Варто зазначити, що ця хвороба, за оцінками ВООЗ, ще у березні 2020 р. сягнула рівня пандемії. Уряди більшості країн світу не були готові до раптового спалаху інфекційної хвороби. Неготовою до цього виклику виявилась і Україна. Варто зазначити, що система запобігання і протидії інфекційним захворюванням в Україні не була сформована [2, с. 21–22]. Саме це і стало причиною численних порушень права на здоров'я.

Пандемія також загострила проблеми, пов'язані з недосконалою системою екстреної медичної допомоги. Варто зазначити, що екстрена медична допомога в Україні залишається значно менш ефективною порівняно з показниками розвинених систем охорони здоров'я. Так, 2019 року смертність серед пацієнтів, госпіталізованих з гострим інфарктом міокарда, становила 12,5 відсотка (порівняно з 3,3 відсотка у Сполучених Штатах Америки) [3]. Однією із суттєвих проблем є недостатня кількість бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги, швидкість їх прибуття на місце події, недостатній рівень набутих навичок медичних працівників системи екстреної медичної допомоги зумовлений як відсутністю ефективних принципів підготовки фахівців, так і відсутністю ефективної системи контролю якості знань. Також варто відмітити і незадовільну якість надання медичної допомоги, яка пов'язана насамперед з незадовільною матеріально-технічною базою екстреної медичної допомоги (далі – ЕМД) і недостатньою кількістю спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної медичної допомоги [4].

Наведене вище доводить актуальність обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання системи ЕМД розглядали у своїх працях вітчизняні науковці: Р. Ю. Гревцова,

Р. А. Майданик, В. М. Пашков, О. П. Світличний, С. Г. Стеценко, Л. М. Руснак, І. Я. Сенюта, Я. М. Шатковський та інші і зарубіжні учені: Valeria P. Carlson, Everett J. Lehman, Myrna Armstrong, Serup J., Kluger N., Bäumlner W. тощо.

Водночас варто відмітити відсутність наукових праць, присвячених саме дослідженню проблем правового регулювання застосування спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної медичної допомоги як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Відтак вважаємо за доцільне здійснити аналіз правового регулювання застосування спеціалізованого санітарного транспорту в умовах поширення COVID-19 у зарубіжних країнах, виокремити його позитивний досвід і розробити пропозиції щодо його імплементації у вітчизняне нормативно-правове поле.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що умови застосування спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної медичної допомоги відображено у правовому регулюванні різних країн. Водночас звертаємо увагу на те, що до початку пандемії COVID-19 нормативно-правові акти не акцентували увагу саме на використанні санітарного транспорту, оскільки такі правовідносини, особливо у європейських державах та Сполучених Штатах Америки, виникали досить рідко.

Упродовж 2013–2016 років Комісією з якості обслуговування, яка є незалежним регулятором здоров'я і соціальної допомоги дорослим Англії, було оголошено про початок трансформації медичної сфери, зокрема правил та умов використання санітарного транспорту бригад екстреної медичної допомоги. До кінця 2016 року було запроваджено оновлену систему доступу до медичної допомоги (далі – NHS), розвиток якої забезпечується і наразі [5].

Станом на сьогодні підтримка служб швидкої допомоги NHS включає мережу повітряних машин швидкої допомоги та службу наземного транспортування пацієнтів. Повітряні машини швидкої допомоги фінансуються за рахунок громадських внесків, наразі існує 19 благодійних організацій, які забезпечують збір коштів, на сьогодні вони володіють 30 вертольотами швидкої допомоги. Заходи, пов'язані з наданням вертольотів, пілота та клінічного екіпажу, залежать від конкретної організації, яка надає допомогу. В основному служби швидкої медичної допомоги, які використовують повітряні транспортні засоби, не підпадають під реєстрацію, яка поширюється на служби наземного транспортування пацієнтів, оскільки вони підпадають під загальне регулювання Управління цивільної авіації.

Щодо служби наземного транспортування пацієнтів, то наразі в Англії наявні служба транспортування пацієнтів, а також приватні та волонтерські служби швидкої допомоги. У період великого попиту Служба наземного транспортування пацієнтів для залучення додаткового персоналу і транспортних засобів на основі договорів підряду залучає приватні та волонтерські служби швидкої допомоги.

Цікаво зауважити, що, згідно із законодавством Англії, реєстрації та подальшому контролю Комісією з якості обслуговування підлягають лікарі тих швидких допомог, які забезпечують транспортування пацієнтів до медичних закладів, натомість ті, що надають допомогу на місці без транспортування пацієнтів, взагалі не підпадають під регулювання [6].

2019 року Конгресом США було прийнято закон «Про готовність до пандемії та усіх небезпек і вдосконалення інновацій» № S1379. Вказаний закон містить багато важливих питань, пов'язаних з функціонуванням Екстреної медичної допомоги з метою реагування на пандемію COVID-19, які також охоплюють необхідність достатніх запасів діагностичного та медичного обладнання, а також вакцин. Також, згідно із стандартами Системи екстреної медичної допомоги, усі наземні машини швидкої допомоги повинні бути укомплектовано принаймні двома постачальниками, які відповідають вимогам державних стандартів [7].

Національна система швидкої допомоги Нігерії (NASS) – це система координації та надання невідкладної медичної допомоги і транспортування хворих або поранених осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги. Служба швидкої медичної допомоги з роками еволюціонувала від простих машин швидкої допомоги, що забезпечують виключно транспортування пацієнтів, до системи, в яких медична допомога надається на місці події або під час транспортування.

Наразі у Нігерії немає офіційної правової бази для координації та регулювання послуг швидкої допомоги, відтак будь-які формальні вимоги до застосування спеціалізованого транспорту бригад екстреної медичної допомоги відсутні. Станом на сьогодні відомо про загальні стандарти, яким повинні відповідати транспортні засоби швидкої медичної допомоги, зокрема: бути спроектованими так, щоб забезпечувалась безпека пацієнтів та членів екіпажу; відділення для пацієнтів не повинно мати виступаючих країв, кути мають бути заокруглені; стеля повинна бути оброблена набивним матеріалом; підлога повинна мати рівну поверхню та бути покрита матеріалом, який нівелює слизькість підлоги; усі шапки мають бути обладнані засувними замками для уникнення випадкового відкриття дверей. Серед загальних стандартів утримання автомобілів швидкої допомоги також наявні вимоги до дезінфекції та дезінсекції транспортних засобів [8].

Згідно із статтею під назвою «Вплив та аналіз швидкої допомоги на стримування COVID-19 в Китаї», опублікованою влітку 2021 року на ресурсі Національної медичної бібліотеки США при Національному інституті здоров'я, у процесі запобігання та стримування пандемії важливу роль у транспортуванні інфекційних хворих відіграють машини швидкої допомоги. Відповідно до різних станів пацієнтів створюються будь-які машини швидкої допомоги з різними функціями. Зокрема, швидка допомога з негативним тиском, яка терміново потрібна в цій епідемії, є різновидом транспортного засобу. Карети швидкої допомоги з негативним тиском, які використовуються для транспортування інфікованих пацієнтів, вважаються ключовим моментом у стримуванні COVID-19 [9].

Після спалаху в Китаї швидко зростає кількість автомобілів швидкої допомоги. Загальний обсяг виробництва автомобілів швидкої допомоги в Китаї 2019 року становив 8 949. Під час епідемії випуск машин швидкої допомоги в першому кварталі 2020 р. досяг 9 396, що перевищило загальний обсяг 2019 р. Зокрема, порівнюючи пропорцію кількості машин швидкої допомоги в провінції Хубей до Китаю, можна виявити, що співвідношення автомобілів швидкої допомоги у провінції Хубей у

першому кварталі 2019 року становив 4 %, а 2020 року цей показник зріс до 14,3 %. Це показує, що під час епідемії збільшення кількості машин швидкої допомоги в провінції Хубей є одним із важливих заходів для контролю поширення епідемії [9].

Необхідно зазначити, що з початком пандемії COVID-19 правове регулювання роботи бригад екстреної медичної допомоги значно змінилося й окремому посиленому регулюванню підпали умови застосування спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної медичної допомоги.

Зокрема, наразі є помітним розвиток регулювання надання екстреної медичної допомоги з використання повітряних транспортних засобів, які залучались для транспортування пацієнтів, хворих на COVID-19.

На початку 2022 року Скандинавським журналом травм, реанімації та невідкладної медицини було опубліковано дані дослідження щодо умов застосування гелікоптерів у вигляді спеціалізованих транспортних засобів для транспортування пацієнтів, хворих на COVID-19, зокрема висвітлено цей процес у таких країнах, як Австрія, Данія, Німеччина, Люксембург, Норвегія та Швейцарія.

Важливо, що більшість європейських країн-учасниць мали певний час для підготовки відповіді на очікувану пандемію. Відповідно, усі постачальники авіаційної швидкої допомоги використали цей час для розробки спеціальних процедур та інструкцій з безпеки для лікування пацієнтів із COVID-19 (наприклад, стандартних операційних процедур (СОП) щодо інтубації, ультразвукової діагностики (УЗД) легень, серцево-легеневої реанімації (СЛР), засобів індивідуального захисту (ЗІЗ), термінальної дезінфекції). Інструкції з безпеки всіх постачальників значно подібні та базуються на національних і міжнародних рекомендаціях. Оскільки на початку пандемії не вистачало відповідних ЗІЗ, інструкції з безпеки використання ЗІЗ були скориговані відповідно до наявності захисних засобів. На початку пандемії ЗІЗ використовували лише у випадках підозри або у пацієнтів, які перебувають у зонах високого ризику впродовж останніх 2 тижнів. ЗІЗ були доступні на початку квітня 2019 року, яких вистачало на всі місії. Більшість місій з будь-яким контактом з пацієнтом проводилися в масках і рукавичках FFP 2/N95. Залежно від подальших медичних втручань та ризику передачі вірусу було рекомендовано поетапне розширення до повного ЗІЗ (рукавички, водовідштовхувальний халат з довгими рукавами або інший захисний одяг, засоби захисту очей та маска FFP 3). Літаки були забезпечені додатковими повними ЗІЗ та додатковими хірургічними масками для пацієнтів з порушенням диханням. Аеромедичні екіпажі пройшли навчання правильному використанню ЗІЗ.

Існували значні відмінності у виді транспорту, який використовували служби швидкої медичної допомоги для виконання завдань основного та міжоб'єктного транспорту. Наземний транспорт був переважним видом транспорту в первинних місіях (72 %), при цьому 28,6 % пацієнтів перевозилися без присутності лікаря. З іншого боку, для міжміського транспортування перевагу надавали авіатранспорту (87 %). У деяких країнах (Данія, Норвегія) зазвичай уникали транспортування звичайними повітряними службами медичної допомоги. У літаках повітряної служби медичної допомоги транспортували лише пацієнтів із COVID-19 з критичним станом, оскільки такий метод

транспортування є значно швидшим та безпечнішим. Усі інші транспортні завдання в обох країнах виконувала пошуково-рятувальна служба (SAR) збройних сил. [10].

Зокрема, згідно з розробленими процедурами та інструкціями з безпеки вищезазначених шести країн авіаційні транспортні засоби повинні бути обладнані спеціальними блоками ізоляції пацієнтів (PIU) для транспортування інфекційних пацієнтів, які також використовувались для транспортування пацієнтів із COVID-19. Найпоширенішими PIU є EpiShuttel та REGA PIU. EpiShuttle — це система багаторазової ізоляції та транспортування одного пацієнта, яка відповідає вимогам CE 1789, яку можна використовувати в машинах швидкої допомоги, вертольотах та літаках. Варто зазначити, що вказані системи використовуються як для захисту оточення від інфекційного пацієнта, так і для захисту пацієнта від оточення. Під час транспортування медичній бригаді не потрібно носити повні засоби індивідуального захисту. EpiShuttle оснащений різними портами (портами оператора, портом для проводів, портом вентилятора) і системою вентиляції, яка створює більше 15 повітрообмінів на годину і може використовуватися з негативним або позитивним тиском всередині, залежно від того, кого потрібно захистити (пацієнта або бригади) [10].

Наразі наземний транспорт для перевезення пацієнтів із COVID-19, здається, є кращим видом транспорту для догляду за пацієнтами в рамках основної місії. Ці дані відповідають рекомендаціям у Європі [11]. Для міжміського транспортування переважним видом транспорту є повітряний. Обидві стратегії мають переваги і недоліки.

В основній місії для некритичного пацієнта, який потребує подальшого лікування в лікарні, транспортування наземною машиною швидкої допомоги без участі лікаря є практичним, безпечним та економним варіантом. У разі важкохворих пацієнтів команда повітряної швидкої допомоги має вирішити вплив. Після авіаперевезення хворого на COVID-19 літак не працює до остаточної дезінфекції.

Пацієнтам у критичному стані, яких переводять до медичної установи вищого рівня, може знадобитися медичне втручання в дорозі. Повітряний транспорт є логічним методом у багатьох із цих випадків. Дані в літературі свідчать, що рівень збереження життя пацієнтів, яких переведено за допомогою протоколів прискореної передачі вертольотам, є значно вищим. [12].

У дослідженні, в якому взяли участь скандинавські країни, було виявлено, що для транспортування хворих на COVID-19 уникали використання звичайних повітряних машин швидкої допомоги, натомість до цього процесу залучали пошуково-рятувальні служби (SAR) збройних сил. Наприклад, Данія, як і багато інших європейських країн, має щільну мережу наземних догоспітальних служб інтенсивної допомоги, а транспортні засоби швидкого реагування укомплектовані консультантами-анестезіологами та парамедиками. Більшість пацієнтів з COVID-19 у Данії були перевезені цими службами у співпраці з місцевою невідкладною службою допомоги. Пацієнтів з островів, не приєднаних до материкової частини Данії, у яких підозрюють чи підтверджено наявність COVID-19, як правило, перевозять на вертольотах рятувальних служб збройних сил країни. Ними керують пілоти рятувальних служб

Данії, а засоби невідкладної допомоги надають бригади лікарів-парамедиків з регіону Центральної Данії. Ці команди використовують EpiShuttle для ізоляції пацієнтів під час транспортування. У Норвегії процедура роботи з хворими на COVID-19 подібна до Данії.

На підставі аналізу встановлено, що у зарубіжних країнах було прийнято закони, які регулюють діяльність системи екстреної медичної допомоги, спрямовані на подолання пандемії COVID-19. Посиленому регулюванню підпали умови застосування спеціалізованого санітарного транспорту бригад ЕМД. Розроблено спеціальні процедури та інструкції з безпеки для лікування пацієнтів із COVID-19. Збільшено кількість автомобілів швидкої допомоги. До суб'єктів ЕМД залучено пошуково-рятувальні служби (SAR) збройних сил. Окремого розвитку набуло регулювання надання ЕМД з використанням повітряних транспортних засобів для транспортування пацієнтів, хворих на COVID-19.

Тоді, коли суспільство отримує такі серйозні виклики, як пандемія COVID-19, можна легко ідентифікувати наявні проблеми та недоліки в частині оснащення (далі – ССТ) бригад екстреної медичної допомоги в Україні. Так, упродовж 2019 року було встановлено потребу в оснащенні ССТ на рівні 60 % за регіонами країни. Усвідомлюючи необхідність забезпечення служб екстреної медичної допомоги ССТ, 2019 року було запроваджено бюджетну програму за КПКВК 2311470 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення оперативно-диспетчерських служб, на реалізацію пілотного проекту щодо розвитку системи екстреної медичної допомоги у Вінницькій, Донецькій, Одеській, Полтавській, Тернопільській областях та м. Київ» [13]. Було передбачено майже 819 млн грн. Проте внаслідок неефективного використання коштів головним розпорядником – МОЗ України, потреби центрів екстреної медичної допомоги (далі – ЕМД) не було належно забезпечено. Придбано 48 % від запланованого. Цьому сприяла надмірна лібералізація МОЗ України закупівлі ССТ, численні порушення і недоліки, що були допущені на всіх етапах управління бюджетними коштами. Такий стан справ призвів до невикористання за призначенням 114,6 млн грн субвенції, неефективне використання 252,1 млн грн та використання з порушенням законодавства 86,2 млн грн коштів державного і місцевого бюджетів. Також через незастосування штрафних санкцій, передбачених договорами і законодавством, за фактами несвочасного та невідповідної якості постачання товарно-матеріальних цінностей вартістю 248,1 млн грн покупцями (одержувачами бюджетних коштів) не одержано доходів на 102,2 млн грн, з них 61,3 млн грн втрачено. Крім того, внаслідок віднесення СС автомобілів до медичних виробів постачальниками одержано податкових пільг з податку на додану вартість за розрахунками на 71,5 млн грн [13].

Також, за даними Рахункової палати, було встановлено ще ряд фактів, які мають ознаки внесення постачальниками та покупцями недостовірних відомостей до актів приймання-передачі та видаткових накладних автомобілів ЕМД і незастосування до постачальників автомобілів ЕМД штрафних санкцій на досить великі суми, а саме: Вінницька область – 16,5 млн грн, Донецька область – 75,9 млн грн, Полтавська область – 74,2 млн грн, Тернопільська область – 69,9 млн грн.

Вищеперераховані дані містять ознаки розтрати майна через зловживання посадовими особами – покупцями службовим становищем, що спричинило втрату доходів від незастосованих штрафних санкцій до постачальників на загальну суму 61,3 млн грн.

Окремі порушення посадових осіб МОЗ України досліджено нами у попередній публікації [2].

Висновки. Наведене вище є негативним прикладом дій посадових осіб, уповноважених на належне забезпечення ССТ закладів МОЗ України під час поширення COVID-19. А відтак виникає потреба у порушенні кримінальних і адміністративних справ щодо притягнення до відповідальності посадових осіб – розпорядників бюджетних коштів.

На нашу думку, варто також переглянути санкції за такі порушення, враховуючи особливу небезпеку COVID-19.

Також вважаємо за доцільне розробити Державну цільову програму, спрямовану на зміцнення матеріально-технічної бази системи ЕМД, як це передбачено ч. 1 ст. 6 «Про екстрену медичну допомогу» [14] і критерії придбання ССТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 26.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Стаття 141. 23 липня.
2. Чеховська І. В. Проблема дотримання гарантій реалізації права на здоров'я при щепленні від COVID-19. *Актуальні проблеми приватного права: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, м. Ірпінь, 26 жовтня 2021 року. Ірпінь. С. 21–24.
3. Про схвалення Концепції розвитку системи екстреної медичної допомоги: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 383-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2019-%D1%80#Text>
4. Лист Рахункової палати щодо результатів аудиту від 28.01.2021. URL: http://www.rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/28-1_2020/18-213.pdf
5. NHS. URL: <https://www.nhs.uk/>
6. A fresh start for the regulation of ambulance services by Care Quality Commission. URL: https://www.cqc.org.uk/sites/default/files/ambulance_signposting_document_-_final.pdf
7. EMS Federal Regulations. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK551651/>
8. Guidelines for the operation of national ambulance services in nigeria. URL: <https://www.health.gov.ng/doc/Guideline%20for%20Integrated%20EASS.pdf>
9. Influence and analysis of ambulance on the containment of COVID-19 in China. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7862899/>
10. Pre-hospital care & interfacility transport of 385 COVID-19 emergency patients: an air ambulance perspective. URL: <https://sjtrem.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13049-020-00789-8>

11. Transport of COVID-19 and other highly contagious patients by helicopter and fixed-wing air ambulance: a narrative review and experience of the Swiss air rescue Rega. URL: <https://sjtrem.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13049-020-00734-9>
12. Predictive accuracy of medical transport information for in-hospital mortality. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0883944117310547?via%3Dihub>
13. Звіт Рахункової палати від 27.10.2020 № 28-1. URL: https://rp.gov.ua/uploadfiles/Activity/Collegium/2020/281_2020/Zvit_28-1_2020.pdf
14. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05.07.2012 № 5081-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 26, 1996. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Article 141. Of July 23.
2. Chekhovska I. V. The problem of compliance with the guarantees of the right to health during vaccination from COVID-19. *Actual problems of private law: proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical Internet conference, Irpin, October 26, 2021*. Irpen. Pp. 21–24.
3. On approval of the Concept of development of the emergency medical care system: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 22, 2019 № 383-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2019-%D1%80#Text>
4. Letter from the Accounting Chamber on the results of the audit dated January 28, 2021 URL: http://www.rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/28-1_2020/18-213.pdf
5. NHS. URL: <https://www.nhs.uk/>
6. A fresh start for the regulation of ambulance services by Care Quality Commission. URL: https://www.cqc.org.uk/sites/default/files/ambulance_signposting_document_-_final.pdf
7. EMS Federal Regulations. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK551651/>
8. Guidelines for the operation of national ambulance services in nigeria. URL: <https://www.health.gov.ng/doc/Guideline%20for%20Integrated%20EASS.pdf>
9. Influence and analysis of ambulance on the containment of COVID-19 in China. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7862899/>
10. Pre-hospital care & interfacility transport of 385 COVID-19 emergency patients: an air ambulance perspective. URL: <https://sjtrem.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13049-020-00789-8>
11. Transport of COVID-19 and other highly contagious patients by helicopter and fixed-wing air ambulance: a narrative review and experience of the Swiss air rescue Rega. URL: <https://sjtrem.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13049-020-00734-9>
12. Predictive accuracy of medical transport information for in-hospital mortality. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0883944117310547?via%3Dihub>
13. Report of the Accounting Chamber dated by 27.10.2020 № 28-1. URL: https://rp.gov.ua/uploadfiles/Activity/Collegium/2020/281_2020/Zvit_28-1_2020.pdf
14. On emergency medical care: Law of Ukraine of July 5, 2012 № 5081-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>

I. Chekhovska. Foreign experience of legal regulation of application of specialized sanitary transport in the conditions of COVID-19 dissemination

The article is devoted to the analysis of foreign experience of legal regulation of the use of specialized ambulances in the conditions of COVID-19 distribution. Problems related to imperfect legal regulation of the emergency medical care system are highlighted. Emphasis is placed on the lack of scientific papers devoted to the study of this problem both in Ukraine and abroad.

Theoretical (analysis, synthesis, generalization, systematization) and empirical (observation, classification) methods were used during the research. The article also uses methods of statistical, comparative analysis, dialectical, extrapolation, etc.

Based on the analysis, it was established that in foreign countries, laws have been adopted regulating the activities of the emergency medical care system aimed at overcoming the COVID-19 pandemic. The conditions for the use of specialized ambulances of emergency medical care crews have been subject to increased legal regulation. Special procedures and safety instructions have been developed for the treatment of patients with COVID-19. The number of ambulances has increased. Search and rescue services of the armed forces are involved in the subjects of emergency medical care. The legal regulation of the provision of emergency medical care with the use of air vehicles for the transportation of patients with COVID-19 has received a separate development.

It is proved that the legal framework for ensuring stable financing of the emergency medical care system in Ukraine is currently imperfect and needs to address certain issues to prevent the risks of inefficient use of budget funds.

The expediency of strengthening the administrative and criminal liability of the subjects – managers of budget funds is substantiated. It is proposed to develop a State target program aimed at strengthening the material and technical base of the emergency medical care system and to develop criteria for the purchase of specialized ambulances.

Keywords: *specialized ambulance, emergency medical team, COVID-19 pandemic, patient, medical worker.*

Стаття надійшла до редколегії 27 травня 2022 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 347.73:336.225.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.80-87

Ю. І. Аністратенко,*д-р юрид. наук, доцент**e-mail: an_julia@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2660-0568;****А. Р. Мартинюк,***Державний податковий університет**e-mail: nastyamartyniuk2000@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-3414-4320**

ФУНКЦІЇ ПОДАТКОВОГО ПРАВА, ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті проаналізовано сучасні аспекти реалізації функцій податкового права з урахуванням особливостей їх реалізації під час воєнного стану. Розкрито тезу про те, що, враховуючи тривалу історію розвитку та становлення податкового права, конкретного підходу до визначення змісту та поняття охоронної функції не існує. Тому наведемо одне з них: охоронна функція податкового права – це напрям державного правового впливу, який направлений на захист суспільних відносин, що утворюється у сфері оподаткування, від різних протиправних посягань.

Аргументовано наукову думку про те, що функції права є напрямами його впливу на поведінку людей за допомогою нормативного закріплення та охорони передумов соціально значимої діяльності суб'єктів. Собою вони відображають постійний і стабільний вплив на певні суспільні відносини. Незважаючи на природний процес розвитку права, його зміни, в ньому зберігається певна спадкоємність. Із сутності права, з його соціального призначення випливає функція права. Право повинне регулювати лише ті суспільні відносини, які цього потребують, проте без відповідного правового впливу будь-які суспільні відносини не можуть повноцінно функціонувати. Отже, вплив на них права і є відображенням її функції. Констатовано, що регулятивну функцію забезпечують, як правило, правові стимули: заохочення, пільги, дозволи, рекомендації та ін. Такі засоби сприяють задоволенню інтересів осіб, відкриваючи простір для їх активності, ініціативи, підприємливості. Охоронна функція реалізується за допомогою правових обмежень: обов'язків, заборон, покарань, призупинень, і має вторинний характер. Вона спричинена регулятивною функцією і покликана її забезпечувати.

Доведено, що регулятивна динамічна підфункція виражається у впливі податкового права на податкові правовідносини за допомогою оформлення їх динаміки (руху). Ця функція проявляється у сфері регульованих податковим правом суспільних відносин процесуального характеру.

Ключові слова: податки, функції податкового права, реалізація, платники податків, податкові правовідносини.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування особливостей функцій податкового права на сучасному етапі.

Постановка проблеми. Податкове право – провідний фінансово-правовий інститут, який врегульовує відносини з приводу введення, встановлення та справляння податків шляхом закріплення у джерелах права меж бажаної та дозволеної поведінки для усіх суб'єктів права, а також підстав, видів застосування примусових заходів до тих з них, які виходять за визначені межі.

Можемо зазначити, що дотепер проблема функцій податкового права не була вичерпно досліджена. Зазвичай визначення і класифікації містяться у навчальній літературі з податкового права і висвітлюють переважно лише функції науки податкового права або економічні функції податків та оподаткування. Одночасно аналітичне дослідження і виявлення функцій податкового права має велике теоретичне та практичне значення, оскільки зазначене питання безпосередньо пов'язане з ефективністю норм податкового законодавства, відповідно, і з ефективністю виконання державою своїх функцій.

Функції права є напрями його впливу на поведінку людей за допомогою нормативного закріплення та охорони передумов соціально значимої діяльності суб'єктів. Собою вони відображають постійний і стабільний вплив на певні суспільні відносини. Незважаючи на природний процес розвитку права, його зміни, в ньому зберігається певна спадкоємність. Із сутності права, з його соціального призначення випливає функція права. Право повинне регулювати лише ті суспільні відносини, які цього потребують, проте без відповідного правового впливу будь-які суспільні відносини не можуть повноцінно функціонувати. Отже, вплив на них права і є відображенням її функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. В. Малько функції права розглядає в двох площинах: а) широкій (загальносоціальні) і б) вузькій (спеціально-юридичні). За широкого змісту серед функцій права він виокремлює такі: економічна (право впорядковує виробничі відносини, закріплює форми власності тощо); політична (регламентує політичні відносини, регулює діяльність суб'єктів політичної системи та ін.); виховна (відображає певну ідеологію, чинить специфічний педагогічний вплив на осіб, пов'язана з формуванням у суб'єктів мотивів правомірної поведінки); комунікативна (виступає способом зв'язку між суб'єктом і об'єктом управління) [1].

Виклад основного матеріалу. Науковці розділяють економічні та соціально-політичні функції податкового права, що опосередковуються у податковій політиці держав, і юридичні функції. У перших двох вищезазначених функціях податкового

характеру виражаються напрями вказаної правової політики і сам економічний та політичний зміст податкового права. Їх дослідження традиційно підпадає до предметної сфери фінансової науки, а вивченням юридичних, тобто другої групи функцій, займається правова наука.

На вузькому спеціально-юридичному рівні, зазначає А. В. Малько, право виконує регулятивну (розвиток суспільних відносин) і охоронну функції. Регулятивна функція має первинне значення, творчий характер, бо право за її допомогою сприяє розвитку найбільш цінних для суспільства і держави соціальних зв'язків. Далі вчений зазначає, що регулятивну функцію забезпечують, як правило, правові стимули: заохочення, пільги, дозволи, рекомендації та ін. Такі засоби сприяють задоволенню інтересів осіб, відкриваючи простір для їх активності, ініціативи, підприємливості. Охоронна функція реалізується за допомогою правових обмежень: обов'язків, заборон, покарань, призупинень, і має вторинний характер. Вона спричинена регулятивною функцією і покликана її забезпечувати [1].

Деякі вчені теж зазначають, що податкове право реалізує свою суспільно-політичну і соціальну роль за допомогою функціональної декомпозиції, коли завдання правового регулювання розбиваються на підзадачі, а саме регулювання здійснюється набором функцій. Необхідно розрізнити два види (групи) юридичних функцій податкового права: 1) охоронна функція; 2) регулятивна функція, яка складається з двох підфункцій: а) регулятивна статистична; б) регулятивна динамічна [2].

Попри тривалу історію розвитку та становлення податкового права, конкретного підходу до визначення змісту та поняття охоронної функції не існує. Тому наведемо одне з них: охоронна функція податкового права – це напрям державного правового впливу, який направлений на захист суспільних відносин, що утворюється у сфері оподаткування, від різних протиправних посягань.

В. С. Ковальський акцентує увагу на таких властивостях охоронної функції в аспекті цілеспрямованої діяльності:

а) вона є обумовленою умовами суспільного життя, політичною ситуацією в державі, зміна яких ретранслюється у меті та ефективності її реалізації;

б) її інструментальні складові спрямовані на досягнення оптимальних суспільних пріоритетів, захист правових цінностей, які визначають конкретні напрями та завдання її реалізації;

в) склад та ознаки є продуктом цілеспрямованої діяльності публічних інституцій, які мають матеріальні та процесуальні складові;

г) встановлення кількісних ознак охоронної функції можливо за наявності відповідної методики вивчення юридичних подій, фактів, що є основою для експертної оцінки [3].

Можна констатувати, що охоронна функція для досягнення публічних інтересів, захисту прав і законних інтересів держави та територіальних громад як суб'єктів, які отримують кошти від сплати податків і зборів, має власні інструментальні складові, а також власні конкретні завдання і напрями її реалізації. За своєю сутністю охоронна функція передбачає матеріальні та процесуальні складові. Наприклад, у Податковому

кодексі України зазначено види порушень, за які передбачено фінансову відповідальність, а також вказана процедура, за якою це має бути здійснено.

Наступна риса охоронної функції податкового права – цілеспрямована діяльність спеціальних суб'єктів, якими виступають контролюючі органи. Згідно із статтею 41 Податкового кодексу України податкові органи (центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань оподаткування, законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи; митні органи (центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань митної справи та оподаткування митом, акцизним податком, податком на додану вартість, іншими податками та зборами, які, відповідно до податкового, митного та іншого законодавства, справляються у зв'язку із ввезенням (пересиланням) товарів на митну територію України або територію вільної митної зони чи вивезенням (пересиланням) товарів з митної території України або території вільної митної зони [4].

А. А. Коваленко охоронну функцію визначає як фундаментальну. Він стверджує, що охоронна функція податкового права являє собою напрям державно-правового впливу, спрямований на захист суспільних відносин, які формуються у сфері оподаткування, від різних протиправних посягань. Крім того, вона сприяє витісненню із зазначеної сфери сторонніх (не притаманних сформованому публічного правопорядку) суспільних відносин, насамперед протиправних [5].

Структурно зовнішньою формою реалізацію охоронної функції права поділяють на:

- карально-обвинувальну;
- карально-репресивну;
- карально-захисну.

А. А. Коваленко акцентує увагу на існуванні теорії, що охоронна функція права складається з ряду підфункцій: функції юридичної відповідальності (каральна, превентивна, відновна); функції юридичних заходів захисту (попереджувальна, відновна, припинувальна); функції заходів безпеки (превентивна, попереджувальна); контрольно-наглядова функція; функції заходів забезпечення юридичного процесу. Усі ці підфункції у теорії права називають окремими функціями, і загалом це так і є, оскільки, наприклад, у регулятивній функції також є прояви і контролю, і попередження. Тобто виокремлювати підфункції однієї функції майже недоречно [5]. На думку М. П. Кучерявенка, охоронна функція податкового права зумовлена тим, що адміністративна відповідальність забезпечує виконання платниками податків їх обов'язків (наприклад, відповідальність за порушення податкового законодавства, яка врегульована главою 11 ПК України) [6].

Охоронна функція податкового права, зважаючи на порядок її здійснення (добровільний чи примусовий), реалізується через податковий контроль та податково-правовий примус.

За позицією М. П. Кучерявенка, податковий контроль є спеціальним державним контролем, який являє собою діяльність податкових органів та їх посадових осіб щодо перевірки виконання вимог податкового законодавства особами, які реалізують податкові зобов'язання або забезпечують їх виконання [8].

За своєю сутністю податково-правовий примус – складне юридичне явище, яке виражається в певному взаємозв'язку двох суб'єктів: владного – держави в особі відповідних органів і підвладного – в особі платника податків і зборів. Зміст і характер такого взаємозв'язку зумовлені особливим способом впливу одного суб'єкта на поведінку іншого, що чітко окреслено нормами податкового права. Зважаючи передусім на конституційне закріплення обов'язку зі сплати податків, підкреслимо, що специфіка цього способу виявляється в тому, що у підвладного немає свободи вибору таких дій. Саме тому його поведінка, яка формується не власною волею, а волею владного суб'єкта, об'єктивується у владному волевиявленні – нормі податкового права. Змістом владних вимог виступає модель належної поведінки, закріплена податково-правовими нормами й відбита в індивідуально-правовому акті. Саме її реалізація і становить безпосередню мету примусових дій [7].

Ю. Л. Смірнікова, підкреслюючи взаємодію регулятивної функції з охоронною, акцентує увагу на первинності першої щодо останньої. Охорона суспільних відносин, зазначає правниці, це необхідний елемент забезпечення законності і правопорядку, проте реалізація охоронної функції відбувається за умови впорядкованості суспільних відносин, виникнення відповідних регулятивних правовідносин, а правові засоби реалізації визначаються у процесі правового регулювання [9].

Варто зазначити, що зміст регулятивної функції податкового права визначено, враховуючи ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, де проголошено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше ніж в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає доцільними, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [11].

Науковці вказують на те, що зміст регулятивної функції права розкривається через виокремлення в ньому таких двох аспектів: динамічного, тобто реалізація правових норм, і статичного встановлення правових норм. Щодо цього, Т. М. Радько вказує, що регулятивна функція права містить дві складові: регулятивно-статичну функцію, або функцію закріплення, стабілізації суспільних відносин, та регулятивно-динамічну, через яку право визначає майбутню поведінку людей [10].

Регулятивні функції податкового права в цілому опосередковують вплив на суспільні відносини у сфері оподаткування шляхом встановлення прав, обов'язків, повноважень, компетенцій, а також заборон і обмежень для суб'єктів податкового права. Регулятивна статистична підфункція виражається у впливі податкового права на податкові правовідносини за допомогою їх закріплення у різних інститутах цієї галузі.

Наприклад, нормами податкового права встановлюються види податків і зборів, а також їх зміст (обов'язкові і факультативні елементи оподаткування). Регулятивна динамічна підфункція виражається у впливі податкового права на податкові правовідносини за допомогою оформлення їх динаміки (руху). Ця функція проявляється у сфері регульованих податковим правом суспільних відносин процесуального характеру [2].

Проте деякі науковці вважають, що у вищезазначеній функції варто виділяти три підвиди: регулятивно-статичну, регулятивно-динамічну, а також регулятивно-охоронну. З приводу регулятивно-охоронної функції, то її розуміють як сервісну щодо регулятивно-статичної та регулятивно-динамічної функцій, які сприяють її існуванню та розвитку.

Регулятивна функція реалізується такими формами: установлення податково-правових норм, тобто правотворчість у сфері оподаткування, і динаміка податкових правовідносин – правореалізація у сфері оподаткування.

Як форма регулятивної функції, правостановлення передбачає виокремлення таких двох сфер впливу: внутрішню (зумовлена здатністю права до саморегулювання) і зовнішню (постає з призначення податкового права впорядковувати поведінку суб'єктів). Щодо засобів регулятивної функції податкового права, то до них відносять: зобов'язання, дозволи та заборони. Виокремлюють дві її форми – правотворчу та правореалізаційну з огляду на сферу реалізації регулятивної функції податкового права.

Висновки. Отже виділяється фіскальна функція податкового права, яка проявляється під час наповнення бюджету внаслідок використання фіскальних методів. Вона практично повністю заміняє стимулюючу функцію. Під час проведення податкового контролю реалізується контрольна функція податкового права. Що стосується екологічної функції податкового права, то основою її реалізації є норма пп. 57 п. 1 ст. 14 ПК України, у якій надається визначення екологічного податку [12].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малько А. В. Новые явления в политико-правовой жизни России: вопросы теории и практики. Тольятти, 1999. 199 с.
2. Тедеев А. А., Парыгина В. А. Налоговое право России: учебник для академического бакалавриата. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2014. 499 с.
3. Ковальський В. С. Охоронна функція права: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
4. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran965#n2355> (дата звернення: 13.06.2022).
5. Коваленко А. А. Функції та завдання фінансового права: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.07. К, 2019. 442 с.
6. Кучерявенко М. П. Податкове право: підруч. Х.: Право, 2013. 536 с.
7. Тимченко А. М. Види примусових заходів у податковому праві: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2011. 210 с.

8. Кучерявенко М. П. Податкове право України: підручник. Харків: Право, 2012. 528 с.
9. Смирникова Ю. Л. Регулятивная функция финансового права: системный подход и реализация: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2012. 386 с.
10. Радько Т. Н. Основные функции социалистического права: учебное пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1970. 143 с.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2022.
12. Бюджетний менеджмент: підруч. / за ред. В. Г. Дем'янишина, Г. Б. Погрішук. Тернопіль: Крок, 2015. 522 с.

REFERENCES

1. Malko A. V. New phenomena in the political and legal life of Russia: questions of theory and practice. Togliatti, 1999. 199 p.
2. Tedeev A. A., Parygina V. A. Russian tax law: a textbook for the academic bachelor's degree. 5th ed., Reworked. and ext. M.: Yurayt Publishing House, 2014. 499 p.
3. Kovalsky V. S. Protection function of law: monograph. K.: Jurinkom Inter, 2010. 336 p.
4. Tax Code of Ukraine of December 2. 2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran965#n2355> (access date: 13.06.2022).
5. Kovalenko A. A. Functions and tasks of financial law: problems of theory and practice: dis. ... Dr. Jurid. Science. 12.00.07. K., 2019. 442 s.
6. Kucheryavenko M. P. Tax law: textbook. X.: Law, 2013. 536 p.
7. Timchenko A. M. Types of coercive measures in tax law: dis. Cand. jurid. Science. Irpen, 2011. 210 p.
8. Kucheryavenko M. P. Tax law of Ukraine: textbook. Kharkiv: Pravo, 2012. 528 p.
9. Smirnikova Yu. L. Regulatory function of financial law: a systematic approach and implementation: dis. ... Dr. jurid. Science: 12.00.14. Moscow, 2012. 386 p.
10. Radko T. N. Basic functions of socialist law: a textbook. Volgograd: VSSH MVD SSSR, 1970. 143 s.
11. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950. *Government courier*. 2022.
12. Budget management: textbook. / for ed. V. G. Demyanishina, G. B. Pogrishchuk. Ternopil: Krok, 2015. 522 p.

J. Anistratenko, A. Martunuk. Functions of tax law, features and methods of their implementation in today's conditions

The article analyzes the modern aspects of the implementation of the functions of tax law, taking into account the peculiarities of their implementation during martial law. The thesis is revealed that given the long history of development and formation of tax law, a specific approach to determining the content and concept of the protective function does not exist

The scientific opinion is substantiated that the functions of law are the directions of its influence on the behavior of people through the normative consolidation and protection of the

Аністратенко Ю. І., Мартинюк А. Р. Функції податкового права, особливості та способи їх реалізації в умовах сьогодення

preconditions of socially significant activities of subjects. They reflect a constant and stable influence on certain social relations. Despite the natural process of development of law, its changes, it retains a certain continuity.

From the essence of law, from its social purpose follows the function of law. The law should regulate only those social relations that require it, but without the appropriate legal influence, any social relations can not function properly. Thus, the influence of rights on them – and is a reflection of its function. It is stated that the regulatory function is provided, as a rule, by legal incentives – incentives, benefits, permits, recommendations, etc.

Such tools contribute to the interests of individuals, opening space for their activity, initiative, entrepreneurship. The security function is implemented through legal restrictions – duties, prohibitions, punishments, suspensions – and is secondary. It is caused by a regulatory function and is designed to provide it.

It is proved that the regulatory dynamic subfunction is expressed in the influence of tax law on tax relations through the design of their dynamics (movement). This function is manifested in the field of procedural public relations regulated by tax law.

Keywords: *taxes, functions of tax law, realization, taxpayers, tax legal relations.*

Стаття надійшла до редколегії 20 червня 2022 року

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.88-99

В. М. Бессарабова,*Державний податковий університет**e-mail: vikbess2016@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9304-2717**

МОДЕЛІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ З ДЕРЖАВНОЮ ЧАСТКОЮ ВЛАСНОСТІ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Стаття присвячена питанням адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств з державною часткою власності в іноземних державах. Підприємства з державною часткою власності є впливовою силою світової економіки та відіграють значну роль у формуванні урядової стратегії та розвитку національної, регіональної і місцевої економік. Правовий статус підприємств з державною часткою власності характеризує особливості їх взаємин з державою та суспільством, передбачає існування певних прав і обов'язків. У жодній країні, як правило, немає єдиного законодавчого акта, який би регулював діяльність усіх державних підприємств. Практично кожне підприємство створюється і діє на підставі нормативно-правового документа державних установ, які регламентують методи контролю й управління з боку держави, а також регулюють фінансові та майнові відносини з державою і ринком.

Досвід іноземних країн свідчить про існування чотирьох основних моделей корпоративного управління державними підприємствами: децентралізовану, консультативну, дуальну і централізовану. Втім зазначені моделі досить рідко зустрічаються у «чистому» вигляді, і в різних країнах поєднуються елементи більші ніж однієї моделі. Варто зазначити, що більшість країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) використовують дуальну модель, згідно з якою права держави як акціонера здійснюються двома міністерствами: галузевим та міністерством, завданням діяльності якого є корпоративне управління. В останні роки в багатьох країнах світу спостерігається тенденція переходу до централізованих структур управління державними компаніями. Наголошено, що хоча в певних країнах використовуються окремі елементи децентралізованих, консультативних або дуальних моделей, проте сьогодні у світі посилюються позиції саме централізованого варіанта здійснення управлінської діяльності стосовно державних підприємств.

Ключові слова: *правове регулювання, корпоративне управління, підприємства з державною часткою власності, менеджмент, акціонерні товариства.*

Метою статті є дослідження питання існуючих моделей адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств з державною часткою власності в іноземних державах та практики можливого їх використання в Україні.

Постановка проблеми. Підприємства з державною часткою власності є незмінною складовою економічного середовища. Вони є впливовою силою світової економіки та відіграють значну роль у формуванні урядової стратегії та розвитку національної, регіональної та місцевої економік. Підприємства з державною часткою власності називають по-різному: державні акціонерні товариства, державні комерційні підприємства, підприємства за участю держави, напівдержавні підприємства, підприємства у державній власності, структури або підприємства державного сектору тощо. Так само в різних країнах використовуються різні підходи до визначення правового статусу підприємств з державною часткою власності. Правовий статус підприємств з державною часткою власності характеризує особливості їх взаємин з державою та суспільством, передбачає існування певних прав і обов'язків. За результатами досліджень [1], державні підприємства існують у різноманітних організаційно-правових формах залежно від: органу влади, який володіє державним підприємством (центральної / федеральної / влади штату / регіональної або місцевої); способу заснування підприємства; положення у державно-адміністративній ієрархії; місії підприємства; правового статусу підприємства, якщо воно перебуває у процесі приватизації.

У багатьох аспектах державні підприємства мають такі самі мегатенденції, можливості та загрози, що й приватні компанії, проте з певними суттєвими відмінностями. Зокрема, державні підприємства мають інше призначення, місію та стратегічні цілі з точки зору реалізації національних інтересів та максимізації соціального ефекту [2].

Як порівняння, зазначимо, що в Європейському Співтоваристві на державних об'єктах зайнято більше 8 млн осіб – майже 11,0 %, які є найманими працівниками. На них припадає 12,5 % новоствореної вартості і близько 20,0 % валових капіталовкладень до основних фондів (без сільського господарства). Максимальна частка держсектору у ВВП Греції – 23,2 %; мінімальна – в Нідерландах – 8,3 %. Державні підприємства переважають в енергетиці (близько 70,0 % всіх зайнятих і цієї галузі в Європейському Співтоваристві), на транспорті й у зв'язку (близько 60,0 % зайнятих), у фінансовому секторі (30,0 %) [3]. Варто відмітити, що вплив державного сектору є досить суттєвим в Австрії, Франції, Іспанії, Італії, Португалії, зокрема, у таких галузях, як автобудування, металургія, суднобудування, харчова промисловість, атомна енергетика, дослідження космосу, хімія тощо. Наприклад, в Італії функціонує міністерство управління пакетами акцій, які містяться в державній власності [4, с. 100].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти управління державними підприємствами та корпоративними правами держави були предметом наукового аналізу В. Авер'янова, Г. Аніловської, П. Єщенка, С. Мочерного та інших.

Виклад основного матеріалу. У державному секторі значне місце займають державні резерви сировини, палива, продовольства, які забезпечують національну

безпеку будь-якої країни і сприяють економічній стабільності. У світі відома роль стратегічних запасів рідкоземельних та кольорових металів США, які уряд США частково продає у разі підвищення світових цін. Після початку енергетичної кризи у багатьох країнах Західної Європи та в Японії створювались державні резерви рідкого палива для захисту національних господарств від можливого нафтового ембарго або різкого підвищення цін [5, с. 58].

Попри той факт, що високоефективні підприємства з державною часткою власності стають більшими, у світі спостерігається загальна тенденція до скорочення державної власності навіть з урахуванням наслідків фінансової кризи. Наприклад, в Ізраїлі, Італії та Японії, відповідно до існуючої політики приватизації уряду та все більшої орієнтації на комерційну діяльність держпідприємств, запланований продаж акцій досить значної кількості державних компаній. Уряд Норвегії також в останній Білій книзі 2014 року зазначив, що сприятиме зростанню приватної власності в країні та зменшенню частки державної власності. На думку уряду, приватна власність має займати основне місце у норвезькому бізнесі та промисловості [6].

Деякі країни перейшли до більш децентралізованої моделі державної власності. 2017 року Польща ліквідувала Міністерство фінансів, яке раніше володіло більшою часткою державної власності. 2015 року Словачька Республіка ліквідувала Фонд національного майна, який здійснював права державної власності на 33 із 92 державних підприємств на рівні центрального уряду та раніше був найбільшим суб'єктом власності в країні. У Польщі завдання Міністерства фінансів були розподілені між кількома міністерствами з координаційною роллю прем'єр-міністра. Так само в Угорщині понад 100 компаній були виведені з державної холдингової компанії MNV Zrt. Розробка кількох ключових документів щодо політики власності, скоординованих на рівні прем'єр-міністра в Польщі, також передбачає узгодження практики власності в контексті децентралізованої системи для державних підприємств. [6].

Досвід іноземних країн свідчить про існування чотирьох основних моделей корпоративного управління державними підприємствами: децентралізовану, консультативну, дуальну і централізовану (рис. 1).

Втім зазначені моделі досить рідко зустрічаються у «чистому» вигляді, і в різних країнах часто поєднуються елементи більш ніж однієї моделі. Децентралізована модель є однією з традиційних моделей управління та разом з тим найменш ефективною. Основними її недоліками є:

– високий ступінь політичного втручання. Хоча нині управління держпідприємствами більш сфокусоване на питаннях ефективності, і вони щонайменше сприймаються як інструменти певної промислової політики, як це було в 70-х роках ХХ ст., все ж міністерства намагаються обходити ради директорів та втручатись у питання повсякденного управління);

– зіткнення функцій власності та прийняття рішень. У багатьох країнах були створені незалежні регуляторні органи для управління державною власністю. Втім галузеві міністерства дотепер виконують обидві функції. Виконання міністерствами функцій власників підприємств, які діють у конкурентному середовищі, та з визначення

політики для цілого сектору економіки може створювати не вигідні умови для приватних підприємств та сприяти упередженості у прийнятті рішень щодо ціноутворення та державних закупівель;

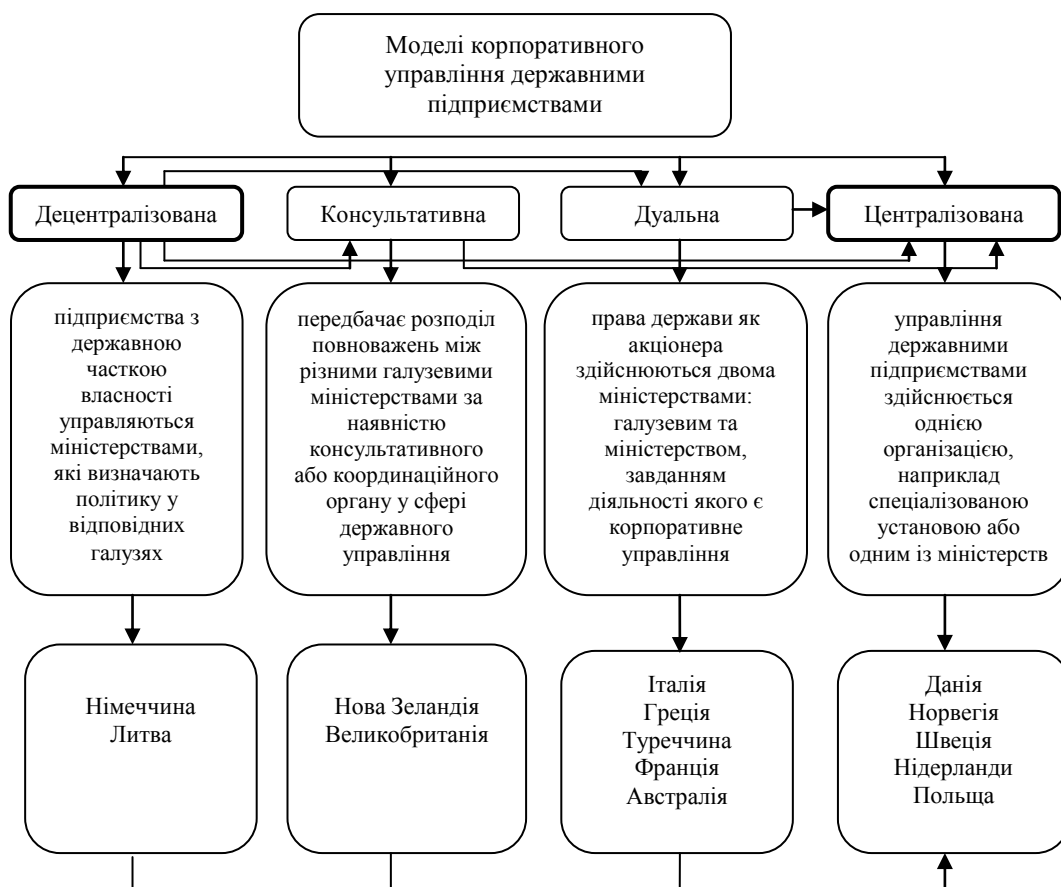

Рис. 1. Моделі корпоративного управління державними підприємствами

– фрагментація управлінських повноважень. Фрагментація управлінських повноважень між кількома галузевими міністерствами ускладнює підзвітність підприємств.

У децентралізованій (галузевій) моделі підприємства з державною часткою власності управляються міністерствами, які визначають політику у відповідних галузях. Перевагою цієї моделі є можливість більш ефективно здійснювати галузеву політику. Однак найбільш істотним недоліком такої системи є недостатнє розмежування функцій міністерства як регулятора галузі, з одного боку, та представника акціонерів – з іншого, що може призвести до конфлікту інтересів. У країнах, де управління підприємствами все ще здійснюється за децентралізованою моделлю, координаційна діяльність держави як акціонера починається зі створення

спеціальних наглядових установ або призначення одному з міністерств ролі координатора. Така система функціонує, наприклад, у Німеччині [7, с. 112].

Консультативна модель (дорадча) передбачає розподіл повноважень між галузевими міністерствами з виокремленням консультативного або координаційного органу у сфері державного управління.

Варто зазначити, що більшість країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) використовують дуальну модель, згідно з якою права держави як акціонера здійснюються двома міністерствами: галузевим та міністерством, завданням діяльності якого є корпоративне управління. Ця модель дозволяє забезпечити реалізацію єдиної політики корпоративного управління і знизити ризик неналежного розмежування функцій. Відповідна модель застосовується в Італії, Греції, Туреччині, Новій Зеландії, Франції та Австралії [7, с. 113]. По суті, консультативна та дуальна моделі є модифікованими варіантами децентралізованої моделі управління, яка виявилася недостатньо ефективною з рядом характерних особливостей. Так, у дуальній моделі в управлінні державними компаніями бере участь спеціалізоване міністерство, наприклад Міністерство фінансів. Така участь включає затвердження фінансової звітності відповідних компаній, зокрема затвердження річних бюджетів, значних фінансових операцій, отримання державної допомоги тощо. Перевагою дуальної моделі вважається те, що вона забезпечує фінансовий контроль не тільки над окремими державними акціонерними товариствами, але й над державним сектором у цілому. Крім того, зазначена модель дозволяє оптимізувати здійснення галузевої політики й ефективність роботи державних підприємств. Однак на неї поширюються недоліки децентралізованої моделі: досить значна розпорошеність функцій управління, складність наскрізного моніторингу діяльності підприємств, недостатня прозорість та відкритість звітності підприємств.

В останні роки в багатьох країнах світу спостерігається тенденція переходу до централізованих структур управління державними компаніями. Відповідно до централізованої моделі управління державними підприємствами здійснюється однією організацією, наприклад спеціалізованою установою або одним із міністерств тощо. Ця модель вважається найбільш передовою. У Данії, Норвегії, Швеції, Нідерландах і Польщі державні підприємства управляються централізовано; Великобританія, Фінляндія та Франція також переходять на цю модель [8]. Отже, варто зазначити, що хоча в певних країнах використовуються окремі елементи децентралізованих, консультативних або дуальних моделей, проте сьогодні у світі посилюються позиції саме централізованого варіанта здійснення управлінської діяльності стосовно державних підприємств. Розглянемо основні моделі адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання з точки зору їх географічного розташування. Найбільш розвинені механізми управління державною власністю існують у ряді країн, зокрема Німеччині, Великобританії, Японії, КНР, США. Саме тому виділяють три основні моделі адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання: англо-американську, європейську та азіатську (рис. 2). У рамках англо-американської моделі, наприклад у США, управління державними підприємствами здійснюється відповідними

міністерствами або спеціальними діючими комісіями за рішенням Конгресу. Водночас особливістю цієї форми адміністрування є передача державних підприємств в оперативне управління та експлуатацію приватним корпораціям. Також держава як власник суб'єктів господарювання піклується про реалізацію їхньої продукції, забезпечує підприємства відповідними замовленнями [9, с. 206].

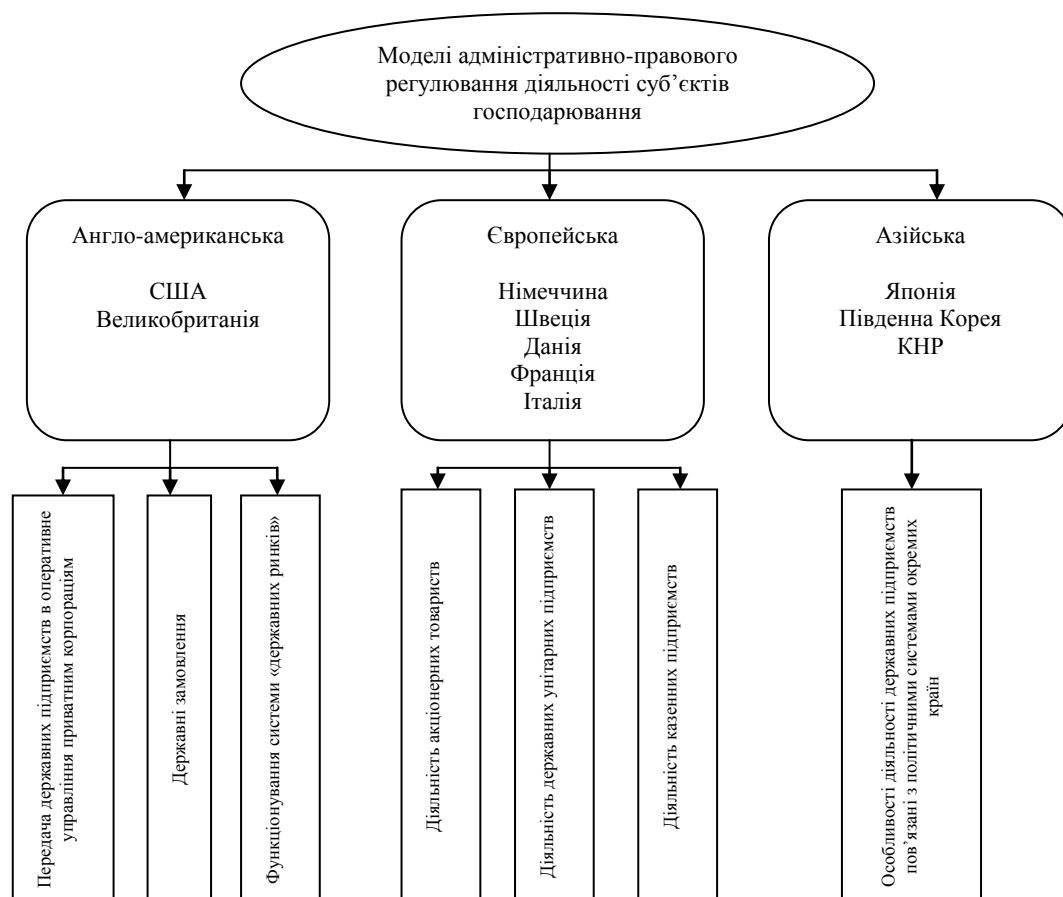

Рис. 2. Моделі адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання

Крім розпорядження та управління державною власністю, державне підприємство в країнах англо-американської моделі здійснюється через систему так званих «державних ринків», яка передбачає широкомасштабну участь суб'єктів господарювання в операціях на особливому державному ринку товарів і послуг, які виступають важливим елементом та основою національної системи господарювання [10, с. 206].

Приватний капітал на цьому ринку виступає головним підрядчиком, в ролі замовника виступає держава. За допомогою цього складного апарату господарсько-договірних зв'язків держава розміщує в різних секторах економіки великі замовлення, які оплачуються за допомогою федеральних коштів [10, с. 206].

Зауважимо, що у європейській моделі адміністративно-правового регулювання діяльності державних підприємств (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія та більшість країн ЄС) сформувалося три основні різновиди правової організації суб'єктів господарювання, які, відповідно, і визначають їх правовий статус: підприємства, які діють у формі торгових товариств, в основному акціонерні товариства, а також товариства з обмеженою відповідальністю; підприємства, капітал яких не поділений на акції або паї і які діють як самостійні суб'єкти права зі своїм відокремленим майном та самостійною майновою відповідальністю (державні унітарні підприємства); так звані казенні підприємства, які не мають правової, господарської чи фінансової самостійності. Їх фінансування та прибутки проходять через державний бюджет [10, с. 206–207].

До прикладу, у Швеції – країні з високим рівнем розвитку економіки та соціального захисту населення, – відповідно до концепції соціально-економічного розвитку, державні підприємства поділяються на дві групи: підприємства, що працюють в умовах ринкової конкуренції; підприємства, які виконують певні соціальні функції та інтереси в межах встановленої прибутковості.

Для першої групи політика управління ґрунтується на вимогах ринку. Для другої – встановлено цілі найбільш ефективної фінансової діяльності з метою розв'язання поставлених соціальних завдань: досягнення соціальної мети з урахуванням можливості досягнення максимального фінансового успіху [11, с. 48–49]. Важливий аспект діяльності уряду Швеції з управління державними компаніями – це прозорість його здійснення. Так, постійно триває робота над підвищенням рівня якості звітності та уніфікацією звітних даних з метою спрощення доступу та тлумачення даних користувачами: з 2000 року щоквартально публікуються звіти про розвиток державних компаній і подальші плани їх розвитку.

Уряд Швеції як ефективний власник бере активну участь у формуванні органів управління державних компаній і реалізує своє право призначати головних управлінців. Компанії, що пройшли лістинг на біржі, формують комісії з кадрових призначень. Закон Швеції «Про компанії» передбачає у складі органу управління компанією сім осіб, а до ради входять сорок державних службовців урядового офісу, призначених за політичними та неполітичними критеріями. Компетенція виконавчого директора обмежується питаннями поточного управління підприємством за напрямками й інструкціями, сформованими радою компанії [11, с. 50–51].

Що ж до повноважень уряду з управління компаніями, то у Конституції Швеції передбачено, що рїкстаг (у Швеції вищий законодавчий орган) вирішує питання адміністрування власності та розпорядження нею, а уряд використовує фінансові й інші активи. Рїкстаг видав уряду мандат на адміністрування державної власності, тож останній має проводити консультації з рїкстагом під час вирішення значущих питань.

Адміністрування державної власності здійснюється галузевими міністерствами, які несуть відповідальність за моніторинг діяльності державних компаній та оцінку їх результатів. Що ж до підприємств, які задовольняють певний публічний інтерес, то у результаті проведення їх зовнішньої оцінки має з'ясуватися, чи належно виконуються покладені на них функції та завдання і як зміни на ринку можуть вплинути на зміст та задоволення суспільних потреб.

У Швеції нормативно-правові акти, що регулюють питання державної власності, переглядаються відповідно до потреб. З 2017 року політика власності регулюється зборами акціонерів держпідприємств, які перебувають у більшості. Спеціалізований підрозділ власності відповідає за управління 40 із 46 державних підприємств, 2015 року було додано ще сім державних підприємств, що сприяло зростанню потреби в ефективному управлінні [6].

Азійська модель адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств з державною часткою власності є досить ефективною з економічної точки зору та використовує різні підходи залежно від політичної системи держави. У Південній Кореї та Японії історично склалося чітке розмежування сфер інвестування капіталу: приватного – у сферу виробництва, державного – в інфраструктуру. У Китаї відбулося поступове реформування державних підприємств та були створені потужні, конкурентоспроможні державні підприємства, функціонування яких засноване на ринкових принципах господарювання та самостійності в ухваленні рішень.

Під час створення державних компаній найважливіше питання для влади – визначення цілей функціонування кожної компанії. У державах ОЕСР помітна тенденція до концентрації виконання державою функцій власника в спеціальному агентстві. Отже, використовуються єдині принципи управління державними компаніями. Наприклад, централізоване виконання функцій використовується у Бельгії, Данії, Іспанії та інших державах. Цікавим у цьому контексті вбачається досвід Великої Британії. Нині у цій країні є ряд державних корпорацій, що створені парламентом з метою виконання визначених державних завдань. Державними корпораціями вважають компанії, які створені парламентом та отримують понад 50 % доходів від реалізації продукції та послуг. Державні корпорації мають корпоративну структуру, проте, на відміну від корпорацій приватних, всіма їх акціонерами є міністри, що володіють акціями від імені уряду. Рада директорів несе відповідальність за здійснювану комерційну політику корпорації та управління і не залежить від міністрів. Однак правління несе відповідальність перед урядом за отримання прибутків корпорацією та її діяльність, яка має здійснюватися в суспільних інтересах. Разом з тим Великобританія не має загального чи єдиного підходу до визначення цілей державної власності. Казначейство її Величності під час виконання своїх повноважень щодо нагляду за державними фінансами регулярно перевіряє активи державних підприємств. Урядові інвестиції Великобританії (UKGI) державна компанія, що належить Мінфіну, виконує функцію акціонера для ряду державних підприємств та державних активів. Станом на квітень 2019 року UKGI виконувала цю функцію для портфеля з приблизно 17 організацій. Правові форми реєстрації держпідприємств і, відповідно, їх правовий

статус у Великобританії різноманітні. До них належать невідомчі державні органи, органи виконавчої влади, торгові фонди та статутні корпорації (юридичні особи, засновані законодавством, які мають форму компаній з обмеженою відповідальністю, що повністю належать державі) [6].

Висновки. Підприємства з державною часткою власності є впливовою силою світової економіки та відіграють значну роль у формуванні урядової стратегії та розвитку національної, регіональної і місцевої економік. Правовий статус підприємств з державною часткою власності характеризує особливості їх взаємин з державою та суспільством, передбачає існування певних прав і обов'язків. У жодній країні, як правило, немає єдиного законодавчого акта, який би регулював діяльність усіх державних підприємств. Практично кожне підприємство створюється і діє на підставі нормативно-правового документа державних установ, які регламентують методи контролю й управління з боку держави, а також регулюють фінансові та майнові відносини з державою і ринком.

Досвід іноземних країн свідчить про існування чотирьох основних моделей корпоративного управління державними підприємствами: децентралізовану, консультативну, дуальну і централізовану. Втім зазначені моделі досить рідко зустрічаються у «чистому» вигляді, і в різних країнах поєднуються елементи більш ніж однієї моделі. Варто зазначити, що більшість країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку використовують дуальну модель, згідно з якою права держави як акціонера здійснюються двома міністерствами: галузевим та міністерством, завданням діяльності якого є корпоративне управління. В останні роки в багатьох країнах світу спостерігається тенденція переходу до централізованих структур управління державними компаніями.

Отже, варто зазначити, що хоча в певних країнах використовуються окремі елементи децентралізованих, консультативних або дуальних моделей, проте сьогодні у світі посилюються позиції саме централізованого варіанта здійснення управлінської діяльності стосовно державних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огляд ОЕСР корпоративного управління державних підприємств України (2021). URL: <https://www.oecd.org/corporate/ca/SOE-Review-Ukraine-UKR.pdf>
2. Мельничук О. Ф., Мельничук М. О., Пипяк М. І. Адаптація правового регулювання управління державними підприємствами до кращих світових стандартів. *The Journal of Eastern European Law: Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 47–58.
3. Груба Г. І. Форми і функції державної власності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 14. С. 80–82. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN/=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ipd_2011_14_20

4. Кужель М. Ю. Проблеми формування корпоративного сектору державної форми власності. *Економіка: проблеми теорії та практики*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. № 219, том 1. С. 92–102.
5. Мельник Л. Ю., Корецький М. Х. Держава і власність. Дніпропетровськ: Січ, 2002. 249 с.
6. Implementing the OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises: Review of Recent Developments. Legal and regulatory framework for the state ownership function (Chapter I and Chapter II of the SOE Guidelines). 2020. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b806f866-en/index.html?itemId=/content/component/b806f866-en>
7. Зюзь Д. В. Вдосконалення системи управління державними підприємствами України. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку*. 2016. 2 (53). С. 111–118.
8. Рудченко О. Управління державним сектором: проблеми та перспективи. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2011. Вип. 2 (5). URL: <https://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11royptr.pdf>; 100 найбільших державних підприємств України / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f6738525-4eb4-4460-92b9-ab6ef8ac9481&title=MinekonomrosvitkuOpriludniloNoviZvitiProRezultatiRoboti100-NaibilshikhDerzhpidprimstvUkraini>
9. Ермоленко Д. В. Анализ зарубежной практики управления собственностью. *Научный журнал КубГАУ*. 2009. № 49 (05). С. 1–18, с. 5; Титарчук В. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності державних підприємств. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 204–208.
10. Титарчук В. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності державних підприємств. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 204–208.
11. Биков Р. Ю. Механізми управління державним майном в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Академія муніципального управління. Київ, 2010. 242 с.

REFERENCES

1. Ohliad OESR korporatyvnoho upravlinnia derzhavnykh pidprijemstv Ukrainy (2021). URL: <https://www.oecd.org/corporate/ca/SOE-Review-Ukraine-UKR.pdf>
2. Melnychuk O. F., Melnychuk M. O., Pyriak M. I. Adaptatsiia pravovoho rehuliuвання upravlinnia derzhavnymy pidprijemstvamy do krashchykh svitovykh standartiv. *The Journal of Eastern European Law: Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. 2019. № 70. S. 47–58.
3. Hruha H. I. Formy i funktsii derzhavnoi vlasnosti. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2011. № 14. S. 80–82. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?/I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ipd_2011_14_20

4. Kuzhel M. Yu. Problemy formuvannia korporatyvnoho sektoru derzhavnoi formy vlasnosti. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*: zb. nauk. pr. Dnipropetrovsk: DNU, 2006. № 219, tom 1. S. 92–102.

5. Melnyk L. Yu., Koretskyi M. Kh. Derzhava i vlasnist. Dnipropetrovsk: Sich, 2002. 249 s.

6. Implementing the OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises: Review of Recent Developments. Legal and regulatory framework for the state ownership function (Chapter I and Chapter II of the SOE Guidelines) (2020). URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b806f866-en/index.html?itemId=/content/component/b806f866-en>

7. Ziuz D. V. Vdoskonalennia systemy upravlinnia derzhavnymy pidpriemstvamy Ukrainy. *Derzhavne rehuliuвання protsesiv ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku*. 2016. № 2 (53). S. 111–118.

8. Rudchenko O. Upravlinnia derzhavnym sektorom: problemy ta perspektyvy. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. 2011. Vyp. 2 (5). URL: <https://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11royptp.pdf>; 100 naibilshykh derzhavnykh pidpriemstv Ukrainy / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f6738525-4eb4-4460-92b9-ab6ef8ac9481&title=MinekonomrozvitkuOpriliudniloNoviZvitiProRezultatiRoboti100-NaibilshikhDerzhpidprimstvUkraini>

9. Ermolenko D. V. Analiz zarubezhnoi praktyky upravleniya sobstvennostiu. *Nauchnyi zhurnal KubHAU*. 2009. № 49 (05). S. 1–18, s. 5; Tytarchuk V. V. Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuвання diialnosti derzhavnykh pidpriemstv. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2016. Vyp. 4. S. 204–208.

10. Tytarchuk V. V. Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuвання diialnosti derzhavnykh pidpriemstv. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2016. Vyp. 4. S. 204–208.

11. Bykov R. Yu. Mekhanizmy upravlinnia derzhavnym mainom v Ukraini: dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / Akademiia munitsypalnoho upravlinnia. Kyiv, 2010. 242 s.

V. Bessarabova. Models of administrative and legal regulation of activities of enterprises with the state part of the property in foreign states

The paper is dedicated to issues on administrative and legal regulation of activities of enterprises with the state part of the property in foreign states. Enterprises with the state part of the property are a powerful force in the world economy and play a significant role in forming governmental strategy and development of national, regional, and local economies. The legal status of enterprises with the state part of the property characterizes peculiarities of their relationships with the state and the society and implies the existence of certain rights and commitments. There is no state, in which a single legislative act that regulates activities of all state enterprises, exists. Every enterprise is established and acts based on a regulative act of state institutions. They regulate methods of control and state governance and regulate financial and property relationships with a state and a market.

Бессарабова В. М. Моделі адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств з державною часткою власності в іноземних державах

An experience of foreign states demonstrates the existence of four major models of the corporative governance of state enterprises. They are decentralized, advisory, dual, and centralized. However, mentioned models exist occur in “pure” form very seldom. As a rule, in different countries, pieces of several models are combined. It is necessary to stress, that the majority of states-members of the Organization of Economic Collaboration and Development (OECD) use a dual model. According to this model, the rights of the state as a stakeholder are implemented by two Ministries. They are a line ministry and a ministry tasked with corporate governance. During the last years, a trend of transition to a centralized structure of governance with state companies is represented in many countries of the world. Although in certain states, particular pieces of decentralized, advisory, and dual models are used, a position of the centralized model of governance regarding state enterprises.

Keywords: *legal regulation, corporative management, enterprises with the state part of the property, management, joint-stock companies.*

Стаття надійшла до редколегії 30 травня 2022 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.100-107

А. В. Гарбінська-Руденко,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: prokyror.irpin@i.ua***ORCID ID 0000-0002-0971-1234;****В. А. Щербакова,***Державний податковий університет**e-mail: traindentuit@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2076-7009**

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ В ОПОДАТКУВАННІ БУДІВЕЛЬ ПРОМИСЛОВОСТІ ПОДАТКОМ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

У статті досліджено питання проблем правового регулювання оподаткування податком на нерухоме майно будівель промисловості. Проаналізовано судову практику у сфері оподаткування податком на нерухоме майно. Розкрито проблему неоднозначності судової позиції під час вирішення спорів у сфері справляння податку на нерухоме майно з будівель промисловості. Аналізується можливість використання будівель промисловості фізичними особами у власному виробництві в межах ведення підприємницької діяльності або передача таких будівель в оренду. Між тим, незважаючи на факт використання цих приміщень, власне, у виробництві, податкові органи час від часу висувують заперечення можливості звільнення їх від оподаткування. Вирішення цієї суперечки покладається на суди, проте суди приймають рішення як на користь платника податку, так і на користь податкового органу. Обґрунтовується тлумачення терміна «будівлі промисловості» для цілей оподаткування податком на нерухоме майно з огляду на існуючу судову практику. Акцентовано, що термін «будівлі промисловості» для цілей оподаткування податком на нерухоме майно трактується неоднозначно, що під час оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, є суттєвим недоліком. Авторами обґрунтовується, що для того, щоб підпадати під ознаки об'єкта оподаткування податком на нерухоме майно, будівля промисловості має однозначно відповідати таким ознакам: не має бути здана в оренду, лізинг, позичку іншим суб'єктам господарювання; бути класифікована у групі «Будівлі промисловості та склади»; використовуватись упродовж звітнього (податкового) періоду за призначенням у господарській діяльності.

Підсумовано, що норми, які регламентують оподаткування податком на нерухомість, відмінного від земельної ділянки, досі є доволі колізійними нормами національного податкового законодавства. Авторами доводиться, що неузгодженість

норм податкового законодавства, їх суперечність, безперечно, знижують ефективність, а подекуди й унеможливають їх застосування, адже відсутність вдалого механізму реалізації норми може означати фактичне її незастосування.

Надано пропозиції щодо законодавчого удосконалення категорії будівель промисловості для цілей оподаткування податком на нерухоме майно.

Ключові слова: *будівлі промисловості, нерухоме майно, податок на нерухоме майно, виробничі приміщення, об'єкт оподаткування, право власності.*

Метою статті є аналіз проблематики нормативно-правового регулювання та практики, зокрема судової, у питанні справляння податку на нерухоме майно в частині окремого різновиду об'єкта оподаткування – нежитлових приміщень будівель промисловості, а також окреслення правових проблем, що зумовлюють недосконалість механізму правового регулювання.

Постановка проблеми. Від стану податкового законодавства України, а також процесуальних аспектів його застосування залежить сталість, перспективи розвитку та конкурентоспроможність національної економіки. Серед комплексу законодавчих змін, що торкалися податкового законодавства, починаючи з 2015 року, варто звернути особливу увагу на деякі зміни в оподаткуванні нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. Зокрема, віднесення нежитлових приміщень до об'єктів оподаткування цим податком, що стало абсолютним нововведенням, оскільки до внесення вказаних змін до Податкового кодексу України (далі – ПКУ) об'єктами оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, були виключно житлові приміщення. У складі такої нерухомості, що визначена пунктом «є» підпункту 266.2.2 пункту 266.2 статті 266 ПКУ окремо виділено будівлі промисловості, які *не є об'єктом оподаткування* [1]. У цьому самому підпункті ПКУ, по суті, дано визначення терміна «будівлі промисловості» – виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових підприємств. Вказана норма, на нашу думку, є доволі суперечливою, а механізм її застосування є недосконалим, оскільки від запровадження вказаних змін минуло близько 6 років, але значний обсяг оскаржень рішень податкових органів з приводу визначення податкового зобов'язання за податком на нерухоме майно та доволі різностороння практика національних судів вказують на проблемність у застосуванні вказаної норми ПКУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики нормативно-правового регулювання оподаткування нерухомого майна проводились І. Є. Криницьким, О. О. Коваль, Н. В. Шкільовою, О. М. Дахно, Г. С. Романовою, В. Ю. Хомутиником, М. І. Карліним, І. В. Шепель, Н. М. Крючковим та іншими вітчизняними вченими. Варто зазначити, що праці вказаних учених торкалися переважно загальної проблематики оподаткування нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу. ПКУ передбачає справляння податку на нерухоме майно також і з об'єктів нежитлової нерухомості. Ставки податку для об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, як визначає підпункт 266.5.1 ПКУ України, встановлюються за рішенням сільської,

селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені, згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, залежно від місця розташування (зональності) та типів таких об'єктів нерухомості у розмірі, що не перевищує 1,5 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 кв. м бази оподаткування [1]. За підпунктом 14.1.129 пункту 14.1 ст. 14 ПКУ [1], серед нежитлової нерухомості, зокрема, є офісні будівлі (адміністративно-побутові будівлі, будівлі фінансового обслуговування, будівлі для адміністративних та конторських цілей), склади та будівлі промисловості. З аналізу окремої практики встановлення ставки оподаткування податку на нерухоме майно варто зазначити, що місцеві органи влади встановлюють розмір вказаної ставки податку залежно від типу відповідних нежитлових приміщень. До прикладу, рішенням Південноукраїнської міської ради 13.07.2017 було виокремлено вісім типів нежитлової нерухомості: будівлі готельні (готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, ресторани та бари, туристичні бази, гірські притулки, табори для відпочинку, будинки відпочинку), будівлі офісні (будівлі фінансового обслуговування, адміністративно-побутові будівлі, будівлі для конторських та адміністративних цілей), будівлі торговельні (торгові центри, універмаги, магазини, криті ринки, павільйони та зали для ярмарків, станції технічного обслуговування автомобілів, їдальні, кафе, закусочні, бази та склади підприємств торгівлі й громадського харчування, будівлі підприємств побутового обслуговування), гаражі (гаражі (наземні й підземні) та криті автомобільні стоянки), будівлі промислові та склади, будівлі для публічних виступів (казино, ігрові будинки), господарські (присадибні) будівлі (допоміжні (нежитлові) приміщення, до яких належать сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, навіси, котельні, бойлерні, трансформаторні підстанції тощо), інші будівлі. Отже, нежитлові приміщення було розподілено за сферами діяльності та значення у суспільному житті. Уже 2018 року рішенням Південноукраїнської міської ради для будівель промисловості та інших будівель встановлено ставку податку у 0,1 %. Разом з тим п. «є» пп. 266.2.2 ст. 266 ПКУ встановлює, що будівлі промисловості не можуть бути об'єктом оподаткування [1].

Отже, вказаний приклад засвідчує, на нашу думку, про неоднозначність розуміння нормативно-правових актів, що регулюють справляння податку на нерухоме майно з нежитлових приміщень. Крім того, у ПКУ немає терміна, за яким можна чітко визначити та класифікувати будівлі промисловості. Визначення ж типу будівель здійснюються Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації, який наказом від 17 серпня 2000 року № 507 затвердив і ввів у дію Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000 (далі – ДК 018-2000), який призначений для використання органами центральної і місцевої виконавчої та законодавчої влади, фінансовими службами, органами статистики й усіма суб'єктами господарювання (юридичними та фізичними особами) України [2]. Об'єкти класифікації в ДК 018-2000 – це інженерні споруди різного функціонального призначення, будівлі виробничого та невиробничого призначення. За ДК 018-2000 будівлі промисловості віднесено до «Будівель нежитлових». Наведеним документом пропонується

віднесення належності будівлі до відповідного класу здійснювати на основі документів, що підтверджують право власності, з урахуванням класифікаційних ознак і функціонального призначення об'єкта нерухомості відповідно до ДК 018-2000 [2].

Отже, щоб не підпадати під ознаки об'єкта оподаткування податком на нерухоме майно, будівля промисловості має однозначно відповідати таким ознакам:

- не має бути здана в оренду, лізинг, позичку іншим суб'єктам господарювання;
- бути класифікована у групі «Будівлі промисловості та склади» (код 125) ДК 018-2000 [2];
- використовуватись упродовж звітного (податкового) періоду за призначенням у господарській діяльності.

Що стосується судової практики, то у Постанові Верховного Суду від 15.05.2018 зазначається, що використане у Податковому кодексі України поняття «будівлі промисловості» має застосовуватися виключно стосовно будівель промислових підприємств різних галузей. Буквальний аналіз пункту «є» підпункту 266.2.2 пункту 266.2 статті 266 ПКУ свідчить про те, що нерухомість має бути класифікована як «будівлі промисловості промислових підприємств» [3]. Тому, по суті, до тих будівель промисловості, що, наприклад, належать фізичній особі, не може бути застосовано пункт «є» підпункту 266.2.2 пункту 266.2 ст. 266 ПКУ України, адже ця норма не включає ту нерухомість, яка використовується фізичною особою у власній господарській діяльності. Але 17.02.2020 Верховний Суд у складі Судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду у справі № 820/3556/17, адміністративного провадження № К/9901/23672/18 (ЄДРСРУ № 87656460) [4] відступив від правового висновку вищезазначеної Постанови від 15.05.2018. На сьогодні існує можливість для фізичних осіб використовувати будівлі промисловості у власному виробництві в межах ведення підприємницької діяльності або передавати такі будівлі в оренду. Між тим, незважаючи на факт використання цих приміщень, власне, у виробництві, податкові органи час від часу висувають заперечення можливості звільнення їх від оподаткування. Вирішення цієї суперечки покладається на суди, проте суди ухвалюють рішення як на користь платника податку, так і на користь податкового органу. Так, до прикладу, ухвалою Вінницького апеляційного адміністративного суду від 14.12.2017 передбачено, що ПКУ не має жодного розмежування приналежності вищезазначених об'єктів промислового підприємству чи фізичній особі, оскільки ключовим критерієм до звільнення від сплати податку на нерухоме майно є цільове призначення об'єкта нерухомого майна [3]. Однак уже Харківський апеляційний адміністративний суд в ухвалі 4 грудня 2017 р. за справою № 820/3556/17 зазначає, що об'єктом оподаткування суб'єкт як власник такої нерухомості бути не може, а об'єктом оподаткування є виключно об'єкт нерухомості. Це означає, що основними ознаками під час визначення бази оподаткування є ознаки нерухомості, а не ознаки її власника та, відповідно, в цьому випадку база оподаткування має визначатися без урахування виду здійснення підприємницької діяльності власником та його організаційно-правової форми [3].

Вважаємо за необхідне навести ще дві протилежні думки Верховного Суду. Так, у Постанові від 11.09.2018 за справою № 819/1818/17 було винесено рішення на користь фізичної особи, де зазначалося, що на підтвердження права власності на нерухоме майно, якими є будівлі промисловості – виробничі корпуси (в цьому випадку), позивачем надано договори купівлі-продажу нежитлових приміщень. Крім того, до справи додавалася інформація з державного реєстру речових прав на нерухоме майно, в якій зазначалося, що позивачу на праві власності належать виробничі корпуси. Однак суд зазначив, що відповідачем не доведено, що об'єкти нерухомості, які належать позивачу на праві власності, не належать до будівель промисловості, зокрема і до виробничих корпусів. Проте протилежну позицію можна побачити у Постанові Верховного Суду від 02.10.2018 за справою № 823/1702/16, у якій зазначається, що застосування пункту «є» підпункту 266.2.2 пункту 266.2 статті 266 ПКУ має місце тільки у разі дотримання двох умов: сама наявність будівель промисловості та перебування їх у власності промислових підприємств. Суд задекларував, що термін «будівлі промисловості», наведений у положенні підпункту «є» підпункту 266.2.2 пункту 266.1 статті 266 ПКУ, належить виключно відносно до будівель промислових підприємств [1]. А тому об'єкт нерухомості, який на праві власності належить фізичній особі, не підпадає під дію цієї норми. Отже, як бачимо, застосування вказаної норми ПКУ викликає неоднозначні тлумачення навіть на рівні найвищої судової інстанції України.

Як відомо, у ході проведення приватизації державного майна чимала частка виробничих приміщень потрапила до власності фізичних осіб. З початку ж майно підприємств переходило у власність акціонерних товариств. Потім, коли економічні реалії спричинювали потребу продажу майна як наслідок реорганізації чи банкрутства зазначених товариств, нерухоме майно, включаючи виробниче, переходило у власність фізичних осіб без зміни цільового призначення цього майна [5, с. 136]. З огляду на це будівлі промисловості можуть перебувати у власності фізичних осіб і це є дозволено чинним законодавством. На думку Н. Крючкової, у податку на нерухоме майно вкладена стимулююча функція, яка створює умови для розвитку виробництва або його припинення [6, с. 40]. Відносячи приналежність будівель промисловості тільки до власності юридичних осіб, можна зіштовхнутися з дискримінацією фізичних осіб-виробників. Це може вважатися порушенням принципу рівності всіх платників податків перед законом і недопущення будь-яких проявів дискримінації, тобто заперечення того, що суто встановлено в п. 4.1.2 ст. 4 ПКУ – однакового підходу до всіх платників податків незалежно від форм власності [1].

Крім неоднозначності в правовому тлумаченні, існує і проблема перевищення повноважень податковими органами під час справляння податку на нерухоме майно з нежитлових об'єктів [7, с. 61]. До прикладу, на підставі п. 266.7.2 ст. 266 ПКУ визначення суми податку фізичним особам здійснюється самостійно. Однак поза межами повноважень податкових органів є встановлення типу будівель нежитлових об'єктів. Чинний ПКУ закріплює, що у разі, коли норма чинного законодавства припускає неоднозначне та множинне трактування, рішення ухвалюється на користь

платника податку (ст. 56.21 ПКУ) [1]. Зі свого боку Конституція України у ст. 19 закріплює, що органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8, с. 261]. Саме тому у податкових органів є можливість донараховувати податкові зобов'язання лише відповідно до положень, чітко передбачених законодавством. Будь-яке збільшення податковим органом зобов'язання особи з податку, безперечно, є втручанням до майнових прав платника, гарантованих статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини від 20 березня 1952 року. Конвенція допускає таке втручання тільки тоді, коли воно здійснене на умовах, що передбачені законодавством, мається на увазі національним [9].

Висновки. Вважаємо, що термін «будівлі промисловості» для цілей оподаткування податком на нерухоме майно з огляду на існуючу судову практику трактується неоднозначно, що під час оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки є суттєвим недоліком. З огляду на усе вищевикладене варто підсумувати, що норми, які регламентують оподаткування податком на нерухомість, відмінного від земельної ділянки, досі залишають доволі колізійними нормами національного податкового законодавства. Неузгодженість норм, їх суперечність, безумовно, знижують ефективність, а подекуди й унеможливають їх застосування, адже відсутність вдалого механізму реалізації норми може означати фактичне її незастосування. Тому, на нашу думку, з метою вдосконалення правового регулювання оподаткування нерухомого майна пропонуємо законодавчо закріпити таке визначення категорії будівлі промисловості, як об'єкти оподаткуванням податком на нерухоме майно – це виробнича будівля, яка, згідно з документами, що підтверджують право власності на нерухоме майно, використовується як адміністративно-побутове (офісне) приміщення та не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
2. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000 Держкомстандартизації від 17.08.2000 № 507. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/card/va507565-00>
3. Змінено критерії застосування податкової пільги стосовно будівель промисловості. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/35830>
4. Постанова Верховного Суду від 17.02.2020 у складі Судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду у справі № 820/3556/17, адміністративного провадження № К/9901/23672/18 (ЄДРСРУ № 87656460). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87656460>

5. Карлін М. І. Податок на нерухомість у країнах ОЕСР та в Україні: історія і сьогодення. *Наукові записки. Серія «Економіка»*: зб. наук. праць. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Випуск 21. С. 163.

6. Крючкова Н. М. Проблеми впровадження в Україні податку на нерухомість, відмінну від земельної ділянки. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2014. № 1. С. 40.

7. Пахомов В. В., Гордієнко Л. В. Проблеми правового регулювання обліку будівель промисловості, як об'єктів оподаткування податком на нерухоме майно. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 10 (23). С. 61.

8. Шепель І. В. Облік оподаткування нерухомості в Україні та за кордоном. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. Вип. 2. С. 260.

9. Щодо законодавчих змін з оподаткування нерухомого майна. URL: <https://km.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/420875.html>

REFERENCES

1. Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 № 2755-VI (as amended). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. P. 112.

2. State Classifier of Buildings and Structures DK 018-2000 of the State Committee for Standardization dated 17.08.2000 № 507. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/card/va507565-00>

3. The criteria for applying the tax benefit to industrial buildings have been changed. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/35830>

4. Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 17.02.2020 in the Judicial Chamber for Taxes, Fees and Other Mandatory Payments of the Administrative Court of Cassation in case № 820/3556/17, administrative proceedings № K/9901/23672/18 (USRU № 87656460). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87656460>

5. Carlin M. I. Real estate tax in OECD countries and in Ukraine: history and present. *Proceedings. Series «Economics»*: Coll. Science. work. Ostrog: Ostroh Academy National University Publishing House, 2013. Issue 21. P. 163.

6. Kryuchkova N. M. Problems of introduction of real estate tax in Ukraine, other than land. *Scientific Bulletin: Finance, Banking, Investment*. 2014. № 1. P. 40.

7. Pakhomov V. V., Gordienko L. V. Problems of legal regulation of accounting for industrial buildings as objects of real estate tax. *Legal horizons*. 2018. Vip. 10 (23). S. 61.

8. Shepel I. V. Accounting for real estate taxation in Ukraine and abroad. *Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*. 2020. Vip. 2. S. 260.

9. Regarding legislative changes in real estate taxation. URL: <https://km.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/420875.html>

A. Harbinska-Rudenko, V. Scherbakova. Legal problems in the taxation of industrial buildings with tax on real estate

The article examines the problems of legal regulation of real estate tax on industrial buildings. Judicial practice in the field of real estate taxation is analyzed. The problem of

ambiguity of the judicial position in resolving disputes in the field of real estate tax on industrial buildings is revealed. The possibility of using industrial buildings by individuals in their own production within the framework of business activities or the transfer of such buildings for rent is analyzed.

Meanwhile, despite the fact that these premises are actually used in production, the tax authorities from time to time deny the possibility of exempting them from taxation. The resolution of this dispute is left to the courts, but the courts decide both in favor of the taxpayer and in favor of the tax authority. The interpretation of the term "industrial buildings" for the purposes of real estate taxation is substantiated, given the existing case law.

It is emphasized that the term "industrial buildings" for the purposes of real estate taxation is interpreted ambiguously, which is a significant disadvantage in the taxation of real estate other than land. The authors substantiate that in order to fall under the characteristics of the object of real estate tax, the industrial building must clearly meet the following criteria: it should not be leased, leased, lent to other entities; be classified in the group "Industrial buildings and warehouses"; to be used during the reporting (tax) period as intended in economic activity.

It is concluded that the norms governing the taxation of real estate tax other than land are still quite conflicting norms of national tax law. The authors argue that the inconsistency of tax legislation, their contradictions undoubtedly reduce the effectiveness, and sometimes make it impossible to apply them, because the lack of a successful mechanism for implementing the rule may mean its actual non-application.

Proposals for legislative improvement of the category of industrial buildings for the purposes of real estate taxation are presented.

Keywords: *industrial buildings, real estate, real estate tax, industrial premises, object of taxation, property right.*

Стаття надійшла до редколегії 1 червня 2022 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.108-117

М. В. Глух,

канд. юрид. наук, доцент

e-mail: marina_gluh@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-6107-5415;**М. Ф. Анісімова,**

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: anis-m@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0585-1491

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено питання нормативно-правового регулювання ринків фінансових послуг у зарубіжних країнах. Виділено основні моделі регулювання ринків фінансових послуг залежно від кількості суб'єктів регулювання на ринку. Визначено, що Україна використовує інституціональну модель з декількома державними регуляторами. Зазначено перелік країн, які використовують мегарегуляторну модель регулювання ринків фінансових послуг, які об'єднують у собі функції декількох регуляторних органів у сфері регулювання фінансових послуг. Розглянуто принципи регулювання ринків фінансових послуг у країнах Європейського Союзу. Проаналізовано основні Директиви ЄС, що встановлюють питання державного регулювання ринку фінансових послуг та визначають процедуру й умови випуску фінансових інструментів, обмежених в обігу. Окреслено характерні риси сучасного європейського ринку фінансових послуг. Проаналізовано моделі регулювання фінансового ринку, що сьогодні функціонують у провідних європейських країнах, а саме Франції, Німеччині, Великій Британії, Нідерландах, Іспанії. Визначено, що Франція є одним з яскравих прикладів у питанні запровадження схем колективного інвестування. Наголошено, що перевагою регулювання ринків фінансових послуг у Великій Британії є наявність організації, що спеціалізується на скаргах клієнтів фінансових установ, яка має назву Служба фінансового омбудсмена. Встановлено, що особливістю моделі Німеччини є те, що три спеціалізовані федеральні органи, які здійснювали нагляд за діяльністю банків, страхових компаній та інститутів ринку цінних паперів, об'єднано у Федеральне агентство фінансового нагляду. Виділено, що особливістю моделі регулювання ринків фінансових послуг у Нідерландах є пруденційний нагляд за всіма секторами фінансового ринку, віднесений до компетенції Центрального банку Нідерландів. Підсумовано, що для вирішення поточних і довгострокових проблем у сфері правового

регулювання ринків фінансових послуг потрібно насамперед розробити нову програму розвитку фінансового сектору в Україні, у межах якої й ринку фінансових послуг, а також адаптувати національне законодавство до вимог європейських стандартів у сфері регулювання ринків фінансових послуг.

Ключові слова: фінансові послуги, ринок фінансових послуг, фінансові установи, державне регулювання, моделі регулювання, макрорегулятори, фінансовий ринок.

Метою статті є дослідження особливостей нормативно-правового регулювання ринків фінансових послуг у зарубіжних країнах та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні шляхом гармонізації законодавства у зазначеній сфері.

Постановка проблеми. Ринок фінансових послуг в Україні перебуває на стадії формування. Незважаючи на реформування правового регулювання ринку фінансових послуг в Україні, залишається велика кількість проблем, що потребують негайного вирішення. Без належного рівня нормативного регулювання ринку фінансових послуг неможливе ефективне функціонування економіки країни в цілому. Дослідження зарубіжного досвіду державного регулювання ринків фінансових послуг дає можливість визначити основні напрями розвитку та вдосконалення національного законодавства в зазначеній сфері шляхом виокремлення пріоритетних завдань та покладення відповідного кола повноважень на спеціальні суб'єкти, що здійснюють таке регулювання. З огляду на вказане актуальним є детальне дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання ринку фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню регулювання ринку фінансових послуг в Україні та зарубіжних країнах присвячено багато наукових праць. Серед них праці таких вітчизняних учених, як: Є. П. Бондаренка, М. О. Бурмаки, А. В. Василенка, С. В. Герасимової, С. В. Глібко, Г. М. Шовкопляс, І. М. Крупки, А. О. Пінчука, В. В. Ящука та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукові дослідження щодо розгляду сучасного стану та розвитку ринку фінансових послуг мають велику роль у подальших дослідженнях, актуальність цих питань тільки зростатиме, оскільки динамічність економічної ситуації в країні та постійний вплив зовнішніх факторів призводить до необхідності постійного аналізу правового регулювання ринків фінансових послуг як у країнах світу, так і в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети можливе за умови вирішення таких завдань: аналіз сучасних моделей регулювання ринку фінансових послуг у країнах Європейського Союзу, дослідження особливостей державного регулювання фінансового ринку України, визначення можливих напрямів підвищення його ефективності, визначення необхідних та достатніх умов розвитку регулювання фінансового ринку України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед доцільно зазначити, що традиційно в теорії розрізняють три основні моделі регулювання ринків фінансових послуг. Так, залежно від кількості суб'єктів регулювання на ринку вирізняють: MFA – модель

(multiple financial agencies) – інституціональна модель регулювання ринків фінансових послуг, яка передбачає існування декількох державних органів регулювання, кожен з яких відповідає за окремий сегмент фінансових ринків чи навіть за певний конкретний ринок (фондовий ринок, страховий ринок, банківський сектор); SFA – модель (single financial agency) – інституціональна модель, згідно з якою діють інтегровані фінансові регулятори, в яких орган державного регулювання відповідає за два чи більше сегменти ринку фінансових послуг; макрорегуляторну модель – інституціональна модель, де діє єдиний орган регулювання з наданням йому всього спектра повноважень [5].

Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що Україна використовує другу інституціональну модель з декількома державними регуляторами, проте на сьогодні у світі набуває все більшого поширення практика створення мегарегуляторів, які об'єднують у собі функції декількох регуляторних органів у сфері регулювання фінансових послуг, що працювали у цих країнах до створення єдиного мегарегулятора.

Єдиний мегарегулятор забезпечить можливість нагляду за всіма видами надавачів фінансових послуг з одного центру, тим самим зменшивши бюджетні видатки на матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення, запровадивши один орган з нагляду за сферою фінансових послуг замість декількох і мінімізувавши проблеми, пов'язані з обміном інформацією та координацією декількох органів [8, с. 37].

Загалом орієнтиром для більшої частини розвинених економік є правові рішення, закріплені в директивах ЄС, що регулюють діяльність на фінансових ринках країн-членів ЄС. Першим нормативно-правовим актом, що вирішував питання державного регулювання ринку фінансових послуг, стала Директива Ради 85/611/ЄЕС «Про узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень, що стосуються інститутів спільного (колективного) інвестування в цінні папери, що підлягають обігу (ICI)» від 20.12.1985, на основі якої і донині функціонують ринкові схеми колективного інвестування у всіх країнах ЄС. Ще одна Директива Ради ЄС від 21 квітня 2004 р. «Про ринки фінансових інструментів» визначає процедуру й умови випуску фінансових інструментів, обмежених в обігу.

У загальному вигляді регулювання ринку фінансових послуг на теренах ЄС відбувається в трьох основних напрямках, а саме: регулювання діяльності банківських установ, регулювання страхової діяльності та регулювання діяльності професійних учасників ринків цінних паперів і похідних фінансових інструментів. При цьому останнім часом регулювання в цих трьох напрямках визнається з точки зору однакової важливості та рівнозначності, адже раніше більш важливим вважалося саме регулювання діяльності банківських установ і розробка заходів у частині монетарної політики [9, с. 23].

Характерними рисами сучасного європейського ринку фінансових послуг є: 1) наявність інституту «взаємного визнання» учасників ринку в країнах, що приєднуються до директив ЄС; 2) «відкритий» характер правових норм; 3) можливість детального формування правил і вимог на рівні національного законодавства; 4) відносно високий рівень інтеграції фінансових інститутів країн-членів ЄС, розвиток взаємин між собою і на рівні наднаціональних утворень у рамках Євросоюзу;

5) формування новітніх і максимально універсальних рішень і механізмів правового регулювання відкритого фондового ринку, ринку колективних інвестицій і проектного фінансування; 6) високий рівень розвитку компенсаційних механізмів (основи закладаються на рівні директив; конкретні рішення (фонди) реалізуються на рівні країн-членів ЄС; 7) вільний режим руху капіталів у межах ЄС [10, с. 365].

Законодавство ЄС, призначене для створення єдиного ринку фінансових послуг, врегулює як питання започаткування та умови здійснення діяльності на ринках фінансових послуг, так і умови випуску фінансових інструментів. Варто зазначити, що кожна держава має вибрати модель ведення нагляду за ринком фінансових послуг, яка буде здійснена з політичної точки зору, ефективна і дієва, а також відповідати структурі національного ринку фінансових послуг конкретної країни. За останні роки функції і структура органів, що регулюють діяльність фінансових посередників, зазнали суттєвих змін. Зміни систем національного регулювання ринку фінансових послуг, що відбулися останнім часом у країнах ЄС, обумовлені прагненням створити єдиний ринок фінансових послуг і збільшенням у зв'язку з цим обсягу транскордонних фінансових операцій, а також виходом директив Європейського Союзу [2, с. 67].

На окрему увагу заслуговують моделі фінансового ринку, що сьогодні функціонують у провідних європейських країнах, які можуть розглядатися як самостійні та повноцінні системи організації роботи ринків фінансових послуг – без урахування механізмів, установлених директивами ЄС. До таких варто віднести Францію, Німеччину і Велику Британію. Певний науковий інтерес представляє і фінансове законодавство Нідерландів та Іспанії [3, с. 11].

Так, Франція є одним з яскравих прикладів у питанні запровадження схем колективного інвестування. Не останню роль у цьому процесі відіграв і національний фінансовий регулятор – Відомство з фінансових ринків (Autorite des marches financiers, AMF), що здійснює нагляд за ринком фінансових послуг, біржами і розкриттям корпоративної інформації, проте компетенція AMF не поширюється на банківський і страховий сектори. Одним з найважливіших повноважень Відомства є регулювання діяльності всіх професійних посередників на ринках фінансових послуг, що зі свого боку свідчить про використання Францією третьої моделі.

Особливу увагу варто приділити законодавству Великої Британії як унікальному прикладу сполучення системи загального права й інститутів континентального права, привнесених практикою кооперації з іншими західними країнами й імплементацією норм Євросоюзу. Цілісна система фінансових сервісів та учасників фінансового ринку закріплена комплексним нормативним актом – «Про фінансові ринки і послуги ринків» (Financial Services and Markets Act, 2000), який визначає єдиного регулятора для фінансових ринків (крім банківського сектору) в особі Служби фінансового ринку, що входить у структуру Казначейства.

Очевидною перевагою державного регулювання ринків фінансових послуг у Великій Британії є наявність організації, що спеціалізується на скаргах клієнтів фінансових установ, яка має назву Служба фінансового омбудсмена [6, с. 42]. Діяльність цієї Служби спрямована на допомогу громадянам стосовно врегулювання

спорів з компаніями щодо надання фінансових послуг. Служба діє як незалежний експерт, при цьому її послуги є безкоштовними для споживачів. Вона може розглядати скарги з широкого переліку фінансових питань – від страхування та іпотеки до інвестицій та банківських рахунків.

Цікавим є досвід державного регулювання фінансового ринку Німеччини, у якій упродовж десятиліть застосовувались інституційні підходи до регулювання ринків фінансових послуг. Донедавна на фінансовому ринку Німеччини існувало три спеціалізовані федеральні органи, які здійснювали нагляд за діяльністю банків, страхових компаній та інститутів ринку цінних паперів. 2002 р. їх об'єднано у Федеральне агентство фінансового нагляду (Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht – BaFin). Федеральне агентство фінансового нагляду здійснює загальний нагляд на німецькому ринку фінансових послуг та ліцензування різних видів професійної діяльності. Ця організація має право відбирати ліцензії, видані фінансовим установам відповідно до закону про банківську діяльність, накладати штрафи у випадках недотримання законодавства, а також видавати фінансовим установам та їх керівництву розпорядження, необхідні для запобігання порушенням з боку фінансових установ чи їх усунення. При цьому нагляд за діяльністю бірж, зокрема фондових, здійснюють урядові регулюючі органи федеральних земель Німеччини [2, с. 76].

Не менш важливим є досвід регулювання фінансового ринку, а саме і ринку фінансових послуг Іспанії. Це країна, економіка якої набула ринкового характеру однією з останніх у Західній Європі, належить до середньорозвинених країн ЄС. Іспанія використовує інституційні підходи до регулювання фінансового ринку. Нагляд за банківською діяльністю здійснює Центральний банк (Banko de Espania), ринок цінних паперів регулює Комісія з цінних паперів та бірж (Comision National del Mercado de Valores – CNMV), а за діяльністю страхових компаній та пенсійних фондів наглядає Генеральний директорат зі страхування та пенсійних фондів (Direction General de Seguros y Fondos de Pensiones) [2, с. 76].

Комісія з цінних паперів та бірж виступає як наглядовий та інспекційний орган за діяльністю учасників фінансового ринку, насамперед інститутів колективного інвестування, дилерів, що обслуговують брокерів, а також управляючих портфелями цінних паперів. Варто зазначити, що законодавство Іспанії не обмежує створення фінансових конгломератів. Банки мають право займатися як комерційною, так і інвестиційною діяльністю. Отже, регулювання фінансових ринків в Іспанії має риси як інституційного, так і консолідованого регулювання [2, с. 77].

Що ж стосується Нідерландів, то вони так само, як і Велика Британія та Франція, йдуть шляхом впровадження інноваційних рішень і механізмів у національне законодавство. У результаті з'явився Закон (ордонанс) «Про регулювання фінансових ринків» (Financial Supervision Act, 2006 р.). Водночас можна зазначити специфіку, властиву рішенням голландського законодавця. Так, пруденційний нагляд за всіма секторами фінансового ринку, зокрема ринку колективних інвестицій і фондового ринку, віднесений до компетенції Центрального банку Нідерландів (The Dutch Central Bank), але безпосередній контроль діяльності на фінансових ринках і їх регулювання

перебувають у віданні незалежного від Центробанку виконавчого органу – Служби з фінансових ринків (Autoriteit Financiële Markten) [11, с. 88–89].

Важлива роль у регулювання ринку фінансових послуг ЄС відводиться захисту прав споживачів фінансових послуг, оскільки низький рівень захисту прав споживачів призводить до формування недовіри до фінансового сектору та затримує його подальший розвиток. На сьогодні існує значний перелік директив (більше 15), в яких вирішується певне питання захисту прав споживачів, але основні з них – це: право на безпеку, отримання того, за що заплачено, право на отримання інформації та право на чесну і правдиву рекламу й інші маркетингові заходи. У Європейському Союзі компенсаційні схеми для інвесторів у різних державах будуються на основі Директиви ЄС «Про компенсаційні схеми для захисту прав інвесторів» від 1997 року [1].

Відповідно до вказаної Директиви всі держави-учасники ЄС повинні створити одну або декілька компенсаційних схем, які будуть гарантувати інвесторам повернення певної суми коштів у тому випадку, якщо фінансовий інститут не може самостійно повернути кошти або цінні папери своїм клієнтам. Кожна держава ЄС самостійно приймає рішення про їх форму власності, структуру управління, відносини з регуляторним органом, а також про взаємодію компенсаційних схем для інвесторів ринку капіталу з гарантійними фондами за банківськими вкладками [7, с. 138].

Як відокремлені від регуляторного органу з фінансових ринків й операційно самостійні структури, компенсаційні фонди й схеми функціонують в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Німеччині, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Іспанії, Фінляндії, Франції та Швеції. Проте у цих країнах, як правило, є певне державне відомство (зазвичай регулятор фінансового ринку), з яким компенсаційний фонд погоджує свої правила та основні дії. Навіть за найменшим ступенем самостійності, яким володіють компенсаційні схеми в Бельгії, Франції, Швеції, вони здійснюють тісні інформаційні контакти з регулятором фінансового ринку. В Австрії, Великій Британії, Данії, Німеччині, Ірландії, Іспанії й Фінляндії компенсаційні схеми підпорядковані державному регуляторному органу як особливому суб'єкту фінансового ринку [4, с. 16].

Висновки. Отже, зміни, що відбуваються останнім часом у світовій фінансовій системі, приводять і до змін у механізмі регулювання ринку фінансових послуг. У будь-якому випадку подальший розвиток ринку фінансових послуг і країн Європейського Союзу й інших країн, зокрема України, матиме суттєвий вплив процесів глобалізації, а отже, і загрозу у вигляді фінансової дестабілізації. Найбільш оптимальною моделлю державного регулювання ринків фінансових послуг для України може стати створення мегарегулятора для ринків небанківських фінансових послуг із залишенням Національного банку України у ролі регулятора банківської діяльності. Перспективи подальших досліджень полягають у потребі розробки послідовної концепції реформування системи державного регулювання ринків фінансових послуг та створення мегарегулятора у цій сфері, визначення основних якостей і характеристик цього органу, зокрема порядку його формування, повноважень, прав та обов'язків, структури тощо. З огляду на це з метою вирішення поточних і довгострокових проблем

потрібно насамперед розробити нову програму розвитку фінансового сектору в Україні, у межах якої й ринку фінансових послуг, а також гармонізувати та уніфікувати вітчизняне законодавство з європейським.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Directive 97/9/EC of the European Parliament and of the Council of 3 March 1997 on investor-compensation schemes. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1447681422308&uri=CELEX:3 1997L0009> (дата звернення: 16.06.2022).
2. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». Суми, 2011. 236 с.
3. Бурмака М. Саморегулювання на фондовому ринку: суперечливість концепцій та адаптація міжнародних стандартів в Україні. *Ринок цінних паперів України*. 2007. № 11–12. С. 11–18.
4. Василенко А. В. Генезис державного регулювання страхового ринку України в контексті зарубіжного досвід. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 8. С. 14–22.
5. Вплив глобальних фінансів на валютно-фінансову систему України: монографія / Богдан Т. П., Шаров О. М., Сльозко О. О., Редзюк Є. В. та ін.; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2017. 356 с.
6. Герасимова С. В. Механізми державного регулювання ринку фінансових послуг. *Банківська справа*. 2005. № 6. С. 42–46.
7. Глібко С. В., Шовкопляс Г. М. Компенсаційні схеми захисту прав інвесторів у ЄС та їх впровадження в Україні. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах*: зб. наук. пр. (за матеріалами круглого столу, м. Харків, 26 трав. 2015 р.) / редкол.: С. М. Прилипко, Ю. Є. Атаманова, С. В. Глібко, К. В. Єфремова. Х.: НДІ ПЗІР, 2015. С. 138–146.
8. Крупка І. М. Державне регулювання вітчизняного ринку фінансових послуг у контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 8 (161). С. 36–39.
9. Меньшикова А. Регулювання ринку цінних паперів у Європейському Союзі. *Фінансовий ринок України*. 2009. № 6. С. 22–24.
10. Пінчук А. Сучасний світовий досвід діяльності мегарегуляторів ринків фінансових послуг та можливість його застосування в Україні. *Ефективність державного управління*: збірник наукових праць 2012. Вип. 33. С. 363–370.
11. Ящук В. В. Розвиток системи регулювання ринків фінансових послуг у зарубіжних країнах. *Наукові праці НДФІ*. 2009. № 4. С. 84–90.

REFERENCES

1. Directive 97/9/EC of the European Parliament and of the Council of 3 March 1997 on investor-compensation schemes. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1447681422308&uri=CELEX:3 1997L0009> (data zvernennia: 16.06.2022).

2. Bondarenko Ye. P. (2011). Mekhanizm rehulivannia rynku finansovykh posluh Ukrainy: dys. ... kand. ekonom. nauk: 08.00.08 / DVNZ «Ukr. akad. bank. spravy Nats. banku Ukrainy». Sumy [in Ukrainian].

3. Burmaka M. (2007). Samorehulivannia na fondovomu rynku: superechlyvist kontseptsii ta adaptatsiia mizhnarodnykh standartiv v Ukraini. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy* [in Ukrainian].

4. Vasylenko A. V. (2006). Henezys derzhavnogo rehulivannia strakhovoho rynku Ukrainy v konteksti zarubizhnogo dosvid. *Aktualni problemy ekonomiky* [in Ukrainian].

5. Bohdan T. P., Sharov O. M., Slozko O. O., Redziuk Ye. V. ta in. (2017). Vplyv hlobalnykh finansiv na valiutno-finansovu systemu Ukrainy: monohrafiia. NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy». Kyiv [in Ukrainian].

6. Herasymova S. V. (2005). Mekhanizmy derzhavnogo rehulivannia rynku finansovykh posluh. *Bankivska sprava* [in Ukrainian].

7. Hlibko S. V., Shovkopliias H. M. (2015). Kompensatsiini skhemy zakhystu prav investoriv u YeS ta yikh vprovadzhennia v Ukraini. *Adaptatsiia do prava YeS rehulivannia ekonomiky Ukrainy v suchasnykh umovakh*: zb. nauk. pr. (za materialamy kruhloho stolu, m. Kharkiv, 26 trav. 2015 r.) / redkol.: S. M. Prylypko, Yu. Ye. Atamanova, S. V. Hlibko, K. V. Yefremova. Kh.: NDI PZIR [in Ukrainian].

8. Krupka I. M. (2014). Derzhavne rehulivannia vitchyznianoho rynku finansovykh posluh u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika* [in Ukrainian].

9. Menshykova A. (2009). Rehulivannia rynku tsinnykh paperiv u Yevropeiskomu Soiuzi. *Finansovi rynok Ukrainy* [in Ukrainian].

10. Pinchuk A. (2012). Suchasnyi svitovi dosvid diialnosti mehrehulatoriv rynkiv finansovykh posluh ta mozhlyvist yoho zastosuvannia v Ukraini. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia*: zbirnyk naukovykh prats [in Ukrainian].

11. Yashchuk V. V. (2009). Rozvytok systemy rehulivannia rynkiv finansovykh posluh u zarubizhnykh krainakh. *Naukovi pratsi NDFI* [in Ukrainian].

M. Gluh, M. Anisimova. Foreign experience of legal regulation of financial services markets

The article examines the issues of legal regulation of financial services markets in foreign countries. The main models of regulation of financial services markets depending on the number of subjects of regulation in the market are identified. It is determined that Ukraine uses an institutional model with several state regulators. The principles of regulation of financial services markets in the European Union are considered. The main EU Directives, which establish issues of state regulation of the financial services market and determine the procedure and conditions for issuing financial instruments restricted in circulation, are analyzed. The characteristic features of the modern European market of financial services are outlined. The models of financial market regulation that currently operate in the leading European countries, namely France, Germany, Great Britain, the Netherlands, and Spain, are analyzed. It is determined that France is one of the brightest

examples in the implementation of collective investment schemes. It is emphasized that the advantage of regulating financial services markets in the UK is the existence of an organization that specializes in complaints from clients of financial institutions, called the Financial Ombudsman Service. It is established that the peculiarity of the German model is that the three specialized federal bodies that supervised the activities of banks, insurance companies and securities market institutions have been merged into the Federal Agency for Financial Supervision. It is emphasized that the peculiarity of the model of regulation of financial services markets in the Netherlands is the prudential supervision of all sectors of the financial market, which falls within the competence of the Central Bank of the Netherlands. It is concluded that in order to solve current and long-term problems in the field of legal regulation of financial services markets, it is necessary to first develop a new program for financial sector development in Ukraine, including the financial services market, and adapt national legislation to European standards in financial services regulation.

The purpose of the article is to study the features of legal regulation of financial services markets in foreign countries and to formulate proposals for improving the legal regulation of financial services markets in Ukraine by harmonizing legislation in this area.

The financial services market in Ukraine is in the process of formation. Despite the reform of the legal regulation of the financial services market in Ukraine, a large number of problems remain that need to be addressed immediately. Without a proper level of regulation of the financial services market, the efficient functioning of the country's economy as a whole is impossible. The study of foreign experience of legal regulation of financial services markets makes it possible to identify the main directions of development and improvement of national legislation in this area by identifying priorities and assigning the appropriate range of powers to special entities that carry out such regulation. In view of the above, a detailed study of foreign experience in the legal regulation of the financial services market is relevant.

A set of general philosophical, general scientific and special research methods was used. Methods of formal-logical (dogmatic), system-structural, comparative-legal and logical-legal analysis, deduction, induction were used, which allowed to determine the peculiarities of legal regulation of financial services markets in foreign countries. The method of theoretical generalization was also used – to determine the prospects for further improvement of legal regulation of financial services markets.

As a result, it is concluded that the creation of the megaregulator is justified the universalization of the financial sector. It is proposed to apply a comprehensive approach to improving the regulation of the financial services market in Ukraine, taking into account European experience, the implementation of which will contribute to more efficient functioning and development of the financial services market.

Thus, recent changes in the global financial system lead to changes in the mechanism of regulation of the financial services market. In any case, the further development of the financial services market and the countries of the European Union and other countries, including Ukraine, will have a significant impact on globalization, and therefore a threat in the form of financial destabilization. The most optimal model of state regulation of financial

services markets for Ukraine may be the creation of a megaregulator for non-banking financial services markets, leaving the National Bank of Ukraine in the role of banking regulator. Prospects for further research are the need to develop a coherent concept of reforming the system of state regulation of financial services markets and creating a megaregulator in this area, defining the main qualities and characteristics of this body – in particular, its formation, powers, rights and responsibilities, structure.

Keywords: *financial services, financial services market, financial institutions, state regulation, models of regulation, macroregulators, financial market.*

Стаття надійшла до редколегії 21 червня 2022 року

УДК 340.13

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.118-130

Н. Б. Новицька,*д-р юрид. наук, с.н.с.,**Державний податковий університет**e-mail: natalka_bn_@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4753-7625;****В. М. Петрик,***канд. наук з держ. управл., доцент,**НТУ України**«Київський політехнічний інститут**ім. Ігоря Сікорського»**e-mail: iszzi_open@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2662-0876;****В. М. Кудико,***НТУ України**«Київський політехнічний інститут**ім. Ігоря Сікорського»**e-mail: gamlet2007@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-8573-588X**

ДЕЗІНФОРМУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розкриваються особливості використання дезінформування з боку російської федерації на шкоду інтересам України для проведення інформаційного протиборства. Дано визначення поняттям, які тісно пов'язані з дезінформуванням, а саме: «інформаційне протиборство», «інформаційна війна», «спеціальна інформаційна операція», «акція інформаційного впливу» та ін. Зроблено визначення поняття «дезінформація» і розкрито його види. Зокрема, дезінформація – це неправдива інформація, яка не відповідає дійсності. Зазначається, що дезінформування може проводитися за допомогою дезінформації, а також з використанням правдивої інформації («біле дезінформування», яке має дві форми: тенденційне викладення фактів та дезінформування «від зворотного»).

Показано, що дезінформування може проводитися без використання дезінформації, а саме під час проведення «білого дезінформування». Розкрито методи спеціальних інформаційних операцій: тенденційне викладення фактів, дезінформування «від зворотного», термінологічне «мінування», «сіре» дезінформування, «чорне» дезінформування. Наведено приклади з використання усіх п'яти форм дезінформування російською федерацією проти України.

Зроблено висновок, що в інформаційній війні російської федерації проти України активно використовується дезінформування, але проведення росією дезінформування на території України виявилось малоефективним, що у певний спосіб вплинуло на поразки на військовому фронті. Також зазначено, що таке явище, як «дезінформування», потрібно ґрунтовно вивчати для: планування заходів з виявлення, попередження та припинення негативного впливу від дезінформування; підготовки і проведення заходів з проведення дезінформування на шкоду інтересам противника.

Окреслено перспективи подальших досліджень у сфері інформаційної агресії, зокрема планується розглянути та систематизувати інші прояви інформаційної агресії російської федерації з використанням дезінформування, пропаганди, психологічного тиску, диверсифікації громадської думки, поширення чуток.

Ключові слова: дезінформування, дезінформація, Російська Федерація, Україна, інформаційне протиборство, інформаційна війна, спеціальна інформаційна операція, інформаційна агресія.

Мета статті розкриває особливості використання дезінформування з боку РФ, шкоду інтересам України для проведення інформаційного протиборства.

Постановка проблеми. Втрата Криму, більшості Донецької та Луганської областей значно зумовлено тривалим впливом на цій території нашої держави російських і проросійських ЗМІ, інтернет-ресурсів, неурядових організацій та спецслужб. На жаль, значна кількість росіян на сьогодні не виступає відкрито проти агресивної політики В. Путіна тому, що свідомість цих росіян була оброблена офіційною пропагандою РФ за допомогою дезінформування. Актуальність зумовлена інформаційною агресією Російською Федерацією проти України, для проведення якої активно і широко масштабно використовується дезінформування в усіх його формах та проявах.

Аналіз останніх досліджень. Питання інформаційної агресії російської федерації проти України з проведенням дезінформування розглядалося в багатьох статтях, але фрагментарно. На сьогодні системних досліджень з цієї проблематики не існує.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження такого складного явища, як дезінформування, може бути успішним лише за умови наявності розробленого понятійного апарату. Основною складовою цього апарату є система понять, завдяки яким розкриваються сутнісні моменти досліджуваного явища. Треба визначити такі поняття, а також виявити їх взаємозв'язки.

Акції інформаційного впливу (далі – АІВ), спеціальні інформаційні операції (далі – СІО) та інформаційні війни є формами ведення інформаційного протиборства (далі – ПІ) (рис. 1). Варто відмітити, що інформаційні війни складаються з певної кількості СІО й АІВ, узгоджених між собою метою й упорядкованих у часі, але СІО та АІВ можуть і не бути складовими інформаційної війни.

ПІ у наукових колах розрізняють у широкому й вузькому розумінні.

Інформаційне протиборство (у широкому розумінні) – це форма боротьби, що становить сукупність спеціальних (політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових та ін.) методів, способів і засобів вигідного впливу на

інформаційну сферу об'єкта зацікавленості та захисту власної інформаційної сфери в інтересах досягнення поставлених цілей.

Інформаційне протиборство (у вузькому розумінні – у військовій, оборонній сферах) – це комплекс заходів інформаційного характеру, здійснюваних з метою захоплення й утримання стратегічної ініціативи, досягнення інформаційної переваги над противником і створення сприятливого пропагандистського підґрунтя під час підготовки й ведення бойової та іншої діяльності збройних сил.

Види ІІІ: інформаційно-технічне й інформаційно-психологічне (рис. 1). Основними об'єктами впливу інформаційно-технічного протиборства є системи телекомунікацій і зв'язку, радіоелектронні засоби тощо. Об'єктом інформаційно-психологічного впливу залишаються свідомість і психіка населення й особового складу збройних сил, спецслужб противника та системи формування суспільної думки і прийняття стратегічних рішень [1, с. 23].

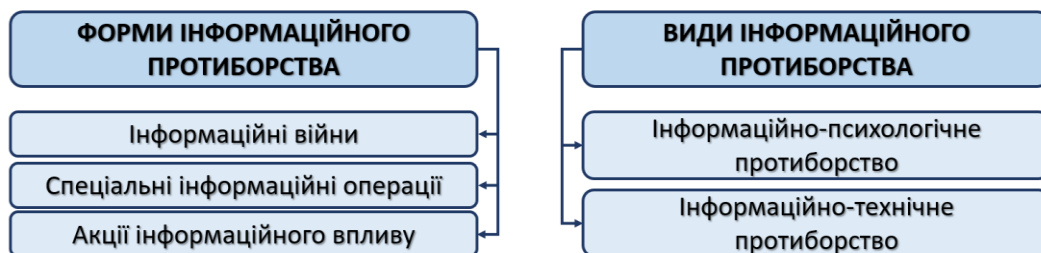

Рис. 1. Форми та види інформаційного протиборства

Інформаційна війна – форма ведення ІІ між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), що передбачає здійснення комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері конфронтуючої сторони й захисту власної інформаційної безпеки.

Спеціальна інформаційна операція – це сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію з метою схилення до прийняття управлінських рішень або/та вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу. СІО можуть передбачати також вплив на інформаційно-технічну інфраструктуру, але для більш ефективного впливу на свідомість і поведінку людей.

СІО здійснюються в декілька етапів і можуть бути довгостроковими (більше місяця), середньостроковими (два-чотири тижні) й короткостроковими (один-два тижні). АІВ тривають один-три дні.

Варто зауважити, що СІО складається з поєднаних між собою часу, мети, завдань, сил і засобів проведення акцій інформаційного впливу.

Акція інформаційного впливу – одноразова акція інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу, яка передбачає спланований вплив на свідомість і поведінку людей шляхом поширення упередженої, неповної чи недостовірної інформації та/або інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта (об'єктів).

СІО здійснюються за приблизно однаковим алгоритмом:

1. *Інформаційний етап* передбачає створення інформаційного приводу – конкретної або вигаданої події, яка використовується в СІО.

2. «*Розкручування*» інформаційного приводу забезпечує поступове зростання напруження (кількості повідомлень і їх сенсаційності, тенденційності, емоційності та, як правило, недостовірності).

3. *Реалізація заходів (загострення напруження)* є основною частиною СІО, що полягає у використанні інформаційного приводу для досягнення цілей операції.

4. *Вихід із операції, або етап закріплення*, – забезпечення плавного завершення СІО після досягнення поставленої мети. Якщо мету не досягнуто, як правило, готується нова СІО (рис. 2).

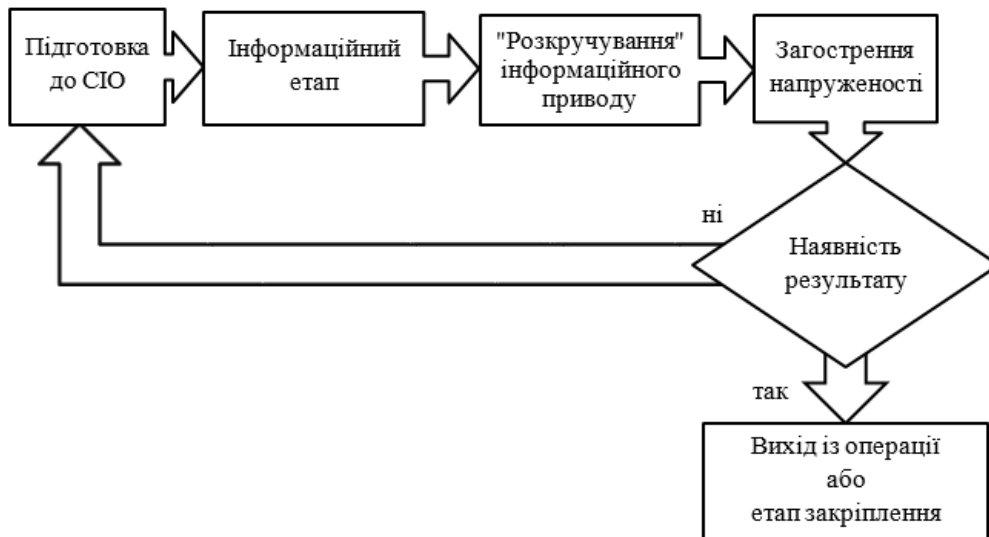

Рис. 2. Алгоритм проведення СІО

Основні *методи СІО* (рис. 2):

1. Дезінформувannya.
2. Пропаганда.
3. Диверсифікація громадської думки.
4. Психологічний тиск.
5. Поширення чуток [2, с. 101].

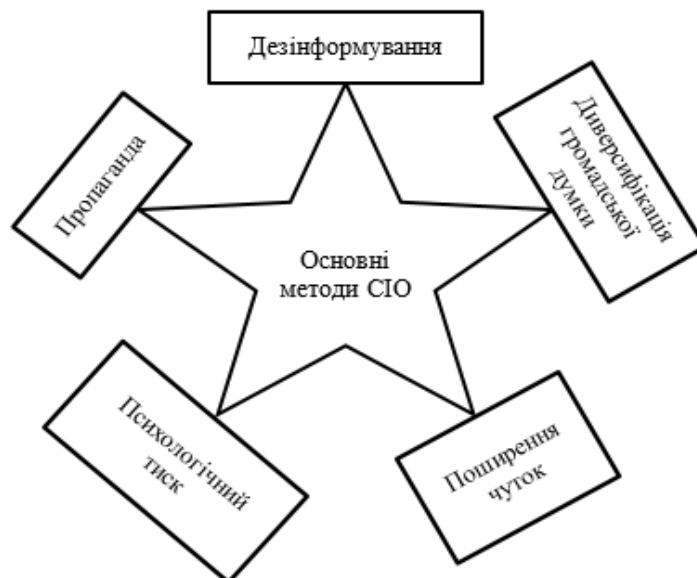

Рис. 3. Методи СІО

Дезінформування – це метод СІО, який передбачає обман чи уведення об'єкта впливу в оману щодо справжності намірів для спонукання його до запрограмованих дій.

Форми дезінформування (рис. 4):

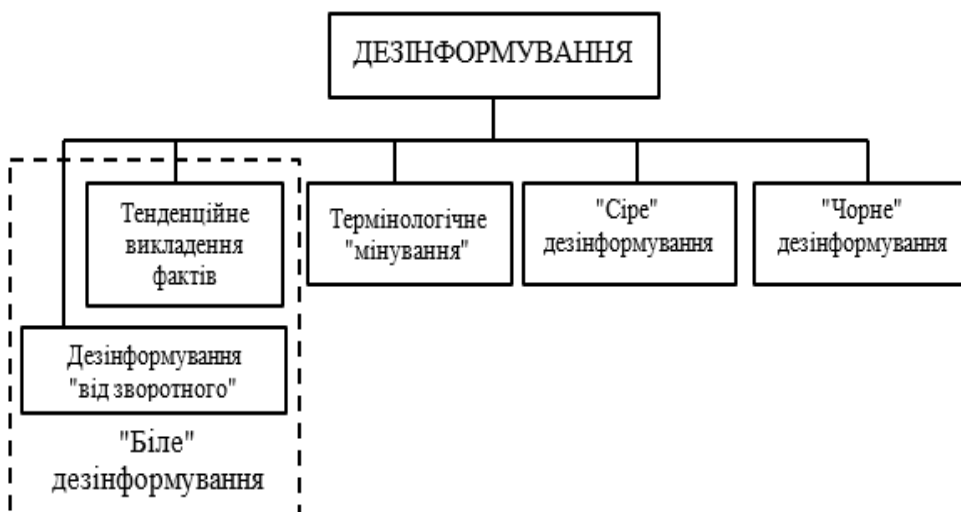

Рис. 4. Основні форми дезінформування

Дезінформування може проводитися за допомогою дезінформації, а також з використанням правдивої інформації («біле» дезінформування, яке має дві форми: тенденційне викладення фактів та дезінформування «від зворотного»).

Дезінформація – це неправдива інформація, яка не відповідає дійсності.

Види дезінформації:

1. Частково спотворена інформація.
2. Повністю спотворена інформація.

1. Тенденційне викладення фактів полягає в упередженому висвітленні фактів чи іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних. Як правило, використовуючи цей метод, об'єкту впливу доводять дозвано, з постійним зростанням напруження спеціально сформовану інформацію. Такий напружений стан об'єкта підтримується шляхом постійного «підкидання» нових порцій чітко обмежених і дозованих даних у середовище інформаційного дефіциту [3, с. 47].

Російські ЗМІ дозовано опубліковують правдиві новини:

- про розвал української економіки, відсутність мінімально необхідних обсягів енергоресурсів для виживання населення в зимовий період;
- про ультранационалістичну політику в Україні, нелегітимність і некваліфікованість влади;
- про непрофесіоналізм українського військового керівництва, поразки і деморалізацію Збройних сил України на Сході на початку АТО;
- про регулярне проведення гейпарадів і поляризація нетрадиційних сексуальних відносин в Україні.

2. Дезінформування «від зворотного» відбувається шляхом подання правдивих відомостей у перевернутому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом впливу як неправдиві. Внаслідок застосування подібних заходів виникає ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно та не готовий протистояти негативному впливу [4, с. 49–50].

Досить часто в зоні бойових дій для обміну інформацією військові використовують захищений зв'язок, тобто зв'язок, який легко перехоплюється противником. Дезінформування «від зворотного» полягає у тому, що військові спеціально надають противнику інформацію про події, які суперечать одна одній, або події, що фактично неможливі. Внаслідок цього навіть під час перехоплення правдивих повідомлень противник не сприймає достовірну інформацію як правдиву.

3. Термінологічне «мінування» – полягає у викривленні первинної правильної сутності принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного та оперативного-прикладного характеру.

Розповсюджуються пропагандистські листівки та ілюстрації у соціальних мережах. У соціальних мережах створюються групи, де поняття «нацизму» та «націоналізму» ототожнюються:

«Украина без Нацизма!»

Описание:

В последнее время в мире растет количество сторонников националистической идеологии. Эта группа призвана донести до людей опасность нацистской идеологии. Не важно какой ты нации! Не важно какую религию ты исповедуешь! Не важно где ты живешь! Главное чтобы ты был ЧЕЛОВЕКОМ!!! Эта группа для людей которые хотят мира во всем мире! И не судят людей по их происхождению, национальной и языковой принадлежности!!!

Местоположение: Украина.

Також прикладом може слугувати фільм «Нацизм на Україні. 10 признаков». Цитата з книги: «Люди в Европе не верят, что на Украине воцарился профашистский режим. Западные СМИ так долго рассказывали им о торжестве демократии в Киеве, что даже при виде трупов сожженных заживо людей, они никак не связывают это с режимом киевской хунты. В документальном фильме сведены воедино признаки нацистской сути политического мейнстрима Украины 1991–2014 годов. Фильм содержит шокирующие кадры».

4. «Сіре» дезінформування – передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією.

Типовим прикладом можуть слугувати слова Володимира Путіна: «Россия ничего не аннексировала. Все, что произошло с Крымом, — результат противоправных действий определенных политических сил на Украине, которые довели дело до государственного переворота, — парирует президент России. - А Крым присоединился к России в результате волеизъявления людей, проживающих на этой территории».

Яскравий приклад «сірого» дезінформування

Книга «Россия. Крым. История», авторами якої є Микола Стариков і Дмитро Беляев. «Россия и Крым. Крым и Россия. Это одно целое, это сплетение истории и геополитики. Это героические страницы двух оборон Севастополя. Это Суворов и Кутузов, это адмиралы Нахимов, Корнилов и Истомин. Это мудрая политика Екатерины Великой и граничащее с предательством сумасбродство Никиты Хрущева...».

Приклад із соцмережі

Яскравим прикладами «сірого» дезінформування у війні РФ проти України є використання питань щодо:

1. Гуманітарної допомоги РФ для українських жителів.
2. Евакуації українців у РФ.

Щодо гуманітарної допомоги РФ треба відмітити, що:

- по-перше, гуманітарної допомоги привезли не велику кількість і більшість громадян України від неї відмовлялися;
- по-друге, мета цього заходу не допомога, а піар з боку РФ, щоб імітувати свою гуманність;
- по-третє, щоб примусити брати цю «допомогу», окупанти не допускали, обстрілювали та грабували українські гуманітарні конвої.

Щодо евакуації українців:

- по-перше, часто наших громадян вивозили в РФ насильницьким шляхом;
- по-друге, мета цього заходу не евакуація для рятування життів, а піар з боку РФ, щоб імітувати свою гуманність;
- по-третє, щоб примусити добровільно погодитися на від'їзд до РФ, окупанти створювали штучні умови: обстрілювали житлові будинки і не давали можливість отримати гуманітарну допомогу з України.

5. «Чорне» дезінформування означає застосування переважно неправдивої інформації.

Збожеволілі у своїй русофобії укронацисти варварськи знесли монумент «Батьківщина-мати». (У соціальній мережі «Однокласники» з'явився пост з пам'ятником «Батьківщина-мати» без голови і підписом «дострибалися?») Сенсацію з радістю підхопили багато проросійських пабліків у соцмережах. Насправді, це була фотографія 1980 року, на якій зображена будівля пам'ятника).

Українці масово втікають до південних областей Росії. Сюжет з таким повідомленням показав «Первый канал». Колону біженців мав демонструвати кадр із пропускного пункту. Однак уважний глядач міг відразу помітити, що це пропускний пункт Шегині на українсько-польському кордоні.

НТВ та «Россия 1» підготували два сюжети про одну й ту саму людину – громадянина Німеччини Андрія Петкова (Петхова). Глядачам НТВ його представили як прихильника «Правогo сектора», який привіз 500 тисяч євро для Майдану. Водночас глядачі «Россия 1» дізналися про нього як про прихильника федералізації, якого побили за участь у мітингу.

«Первый канал» повідомив глядачам, що на виборах Президента України переміг Дмитро Ярош. Найцікавіше, що фейкові результати дійсно з'явилися на сервері ЦВК на короткий момент. Як вдалося встановити згодом, випадково натрапити на це зображення було неможливо. Його бачили лише ті, хто знав унікальну адресу цього зображення на сервері. На ОРТ цю адресу знали.

ЗМІ активно видавали за бомбардування Слов'янська фосфорними бомбами кадри з іракського міста Ель-Фалуджа, які канал CNN зняв 2004 року. Першим фейкові кадри показав телеканал міністерства оборони Російської Федерації «Звезда». Згодом до них приєдналися «Россия 24», НТВ, LifeNews. Після цього повідомлення про фосфорні бомби міцно закріпилося в дискурсі, який пропагувало російське телебачення.

«Первый канал» показав інтерв'ю біженки зі Слов'янська Галини Пишняк. Жінка розповіла історію про нібито публічну страту українськими військовими трирічного хлопчика на центральній площі Слов'янська. Дитину, за словами жінки, розіп'яли на дощі оголошень, після чого знущалися з її матері.

У загальному вигляді акції дезінформування можуть проводитися шляхом створення видимості випадкового витоку закритої інформації, успіхів розвідки іноземних партнерів, використання засобів масової інформації (власні інформаційні агентства, теле-, радіокомпанії, друковані видання, «кишенькові» журналісти тощо).

Починаючи з 2013 року, Кремль активно просуває в глобальний інформаційний простір міф про зв'язок України та ІДІЛ. Запускаючи відповідні повідомлення в

інформаційний простір, провокуючи їх, здійснюючи для цього спеціальні інформаційні, російські спецслужби та підконтрольні їм медіа створюють з нашої держави образ країни, яка допомагає джихадистам влаштувати теракти на території Європи. Метою цього частіше за все є дискредитація та руйнація іміджу України у світовій спільноті.

Кремль намагається підтримувати просування чотирьох ключових наративів (сезонів): на території України існують, підтримуються та фінансуються «табори», де майбутні бійці ІДІЛ проходять підготовку, військовий вишкіл та отримують «промивання мізків», для того щоб в подальшому за підтримки керівників цих «таборів» потрапити на територію Сирії, Іраку, щоб брати участь у джихаді; добровольчі батальйони та підрозділи української армії, які борються з агресором, – це насправді бойовики-терористи, які мають тісний зв'язок з ісламськими радикалами та мережею ІДІЛ, зокрема тією, що працює на території України; Україна здійснює постачання або контрабанду зброї та амуніції терористичним угрупованням, що є частинами ІДІЛ у різних країнах; громадяни України та іноземці, що перебувають на території України, можуть у будь-який момент стати жертвами терористичних атак, які плануються до здійснення бойовиками ІДІЛ.

Ключовою аудиторією «сезону» про табори ІДІЛ в Україні є передусім політична еліта Європейського Союзу та громадяни ЄС. Їм намагалися довести, що Україна – це насамперед джерело небезпеки. І навіть більше. Україна – це майже соратник ІДІЛ. Терористи вбивають європейців у європейських містах і є загрозою (при цьому, як стверджує глава російського МЗС Сергій Лавров, Європа повинна об'єднати зусилля з Росією проти боротьби з джихадистами). ІДІЛ пов'язаний з Україною, тобто Україна теж є загрозою для ЄС. Ісламські радикали влаштовують теракти (намагаються їх влаштувати) в Росії. Саме тому необхідно розширити повноваження силовиків; давайте разом знищувати терористів, але поверніть Україну до так званої російської сфери впливу. Адже тільки російські силові органи можуть гарантувати безпеку, наприклад, у Криму.

Міф про те, що Україна є безвідповідальним постачальником зброї та товарів військового призначення, народився задовго до розгортання відкритої російської агресії проти України. Звинувачення України у контрабанді та незаконних поставках зброї в різні куточки світу лунають уже більше 10 років, не знаходячи підтвердженнь. Російські спецслужби та підконтрольні їм медіа розповсюджують фейкову інформацію про постачання з території України озброєнь до країн, які, за інформацією Кремля, підтримують терористів ІДІЛ, або безпосередньо самим джихадистам. Ключовою аудиторією для цієї дезінформації є представники політичних еліт країн-партнерів України, а також масштабні гравці міжнародного ринку озброєнь.

Ні для кого не є секретом той факт, що Україна та Росія постійно конкурують на міжнародному ринку озброєнь, оскільки мають працювати з одними і тими самими країнами-споживачами, що закуповують товари військового призначення. У зв'язку з цим російська сторона часто вдається до неконкурентної боротьби шляхом використання «чорного піару» та поширення дезінформації, щоб усунути конкурента з ринку або прикрити власні незаконні оборудки. Так, наприклад, після гучного скандалу

стосовно нібито постачання ракетних двигунів до Північної Кореї інформація, подана журналістами, була спростована офіційним розслідуванням, однак джерело походження ракетних технологій Північної Кореї, яким може бути РФ, так і не було встановлено.

Для переконання цільових аудиторій у тому, що Україна допомагає ІДІЛ шляхом постачання зброї, російські спецслужби та медіа-ресурси, які з ними співпрацюють, підтримують меседжі, що являють собою ланцюжок логічних висновків та умовиводів, який виглядає так:

- Україна постачає зброю ІДІЛ або країнам, які нібито підтримують цю терористичну структуру;
- бойовики застосовують її проти сил коаліції та вбивають мирне населення;
- радикали здійснюють напади на російські сили за допомогою українського озброєння;
- країни, які закупають або збираються заключити контракт на поставки української зброї, мають розуміти, що Україна підтримує терористів;
- з ВПК України не варто мати справ [5, с. 11–39].

У соціальних мережах та ЗМІ РФ 2014 року проводилося «чорне» дезінформування щодо катастрофи Boeing 777. Катастрофа Boeing 777, що виконував плановий рейс з Амстердама до Куала-Лумпур, сталася 17 липня 2014 року на сході Донецької області в районі села Грабово недалеко від міста Торез на кордоні з Луганською областю в районі бойових дій збройних формувань квазідержавного утворення ДНР.

На борту перебувало 283 пасажери і 15 членів екіпажу, всі вони загинули. Ця катастрофа за кількістю загиблих стала найбільшою в історії авіації з 11 вересня 2001 року й увійшла в десятку найбільших за всю історію.

Уряд України і багатьох західних країн дійшли висновку, що літак був збитий ЗРК «Бук», який перебував у руках проросійських бойовиків. Уряд України запросив до участі в розслідуванні представників влади Малайзії та Нідерландів, Єврокомісії, американської компанії Boeing, Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), американської Національної ради з безпеки на транспорті (NTSB) та Європейської організації з безпеки повітряної навігації (Eurocontrol), Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) та поліцейської служби Європейського Союзу (Європол).

Неправдива реальність, що формували російські соцмережі та ЗМІ:

1. Boeing 777 був збитий винищувачами українських ВВС (свідчення авіадиспетчера, доказів існування якого знайти не вдалося).
2. Boeing 777 помилково був збитий США, ціллю яких був літак Путіна.
3. Boeing 777 ще до початку польоту був набитий трупами – сюжет, повністю запозичений з фільму «Шерлок» [6, с. 418].

24 лютого 2022 року РФ напала на Україну, розв'язавши війну проти нашої держави і народу.

Агресія РФ активно супроводжувалася «чорним» дезінформуванням:

1. Війну РФ проти України називають «спецоперацією», «миротворчою операцією».

2. Війська РФ обстрілюють тільки військові об'єкти, не причиняють шкоди цивільним об'єктам і особам, але це не відповідає дійсності: зруйновано багато дитсадків, шкіл, лікарень десятки тисяч помешкань та загинуло тисячі українських мирних жителів.

3. Війська РФ несуть незначні втрати. (Станом на 12 травня 2022 року загинуло 26 350 загарбників (зокрема, 8 генералів) [7], поранено більше 35 тисяч і втрачено багато техніки: танків – 1 187 од., ББМ – 2 856 од., арт. системи – 528 од., РСЗВ – 185 од., засоби ППО – 87 од., літаків – 199 од., гелікоптерів – 160 од., автомобільної техніки – 1997 од., катерів / кораблів – 12 од., крилатих ракет – 94 од., БПЛА – 380 од., спеціальної техніки – 41 од.).

4. Російські вояки виявляють «мужність та хоробрість», «гинуть, але не здаються в полон». (Варто зазначити, що взято у полон більше тисячі загарбників).

5. Представників російської армії населення України сприймають як «визволителів». (Населення нашої держави проводить масові акції протесту проти російської агресії, безстрашно блокуючи своїми тілами прохід ворожої техніки).

6. Україна спрямувала у бік РФ заражених птахів, комах та кажанів, а також спеціально навчених птахів збивати бойові російські літаки.

7. Найбільш цікавим виявом «чорного» дезінформування є виступ особи, яка прикидається Президентом України і стверджує таку нісенітницю:

«... Спочатку я вирішив повернути Донбас. Настав час глянути правді у вічі. Не вийшло. Стало тільки гірше. Значно гірше. Більше немає ніякого завтра. Принаймні у мене. І тепер я приймаю ще одне складне рішення – попрощатися з Вами. Я раджу скласти зброю і повернутися до своїх сімей. На цій війні не варто вмирати. Я раджу Вам жити і збираюся робити теж саме».

Це неповний список проявів «чорного» дезінформування. Можна привести ще багато прикладів. Ворог і далі вигадуватиме різні нісенітници щоб підтвердити «справедливість ведення бойових дій» для жителів РФ, та залякування населення України. Варто зазначити, що з населенням нашої держави в окупантів виходить зовсім неефективно.

Більш того, потрібно відмітити, що українці часто розсилали взірці російської пропаганди для того, щоб висміяти їх і підняти настрій знайомим. Найбільш популярними фейками для розсилки стали матеріали про:

- рознесення різних хвороб зараженими тваринами;
- спеціально навчених птахів, щоб збивати бойові російські літаки;
- створення коронавірусу на території України в таємних лабораторіях, підпорядкованих США;
- виступ особи, яка прикидалася Президентом України.

Перспективи подальших досліджень. У перспективах подальших досліджень планується розглянути та систематизувати інші прояви інформаційної агресії російської федерації з використанням дезінформування, пропаганди, психологічного тиску, диверсифікації громадської думки, поширення чуток.

Висновки. В інформаційній війні російської федерації проти України активно використовується дезінформування.

Проведення росією дезінформування на території України виявилось малоефективним, що у певний спосіб вплинуло на поразки на військовому фронті.

Таке явище, як «дезінформування», потрібно ґрунтовно вивчати для:

– планування заходів з виявлення, попередження та припинення негативного впливу від дезінформування;

– підготовки і проведення заходів з проведення дезінформування на шкоду інтересам противника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інформаційна безпека держави: підручник / за заг. ред. В. М. Петрика. К.: Вид-во ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2016. 264 с.

2. Інформаційна безпека. підручник / під. ред. В. В. Остроухова. К.: Вид-во Літера-К, 2021. 412 с.

3. Інформаційно-психологічне протиборство: підручник / за заг. ред. В. В. Бедь, В. М. Петрика. К.: ПАТ «ВІПОЛ», 2018. 388 с.

4. Информационно-психологическое противоборство: учебник / под ред. В. Г. Кононовича, В. М. Петрика. К.: ДНУ «Книжная палата Украины», 2019. 392 с.

5. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018. К., 2018. 384 с.

6. Петрик В. М., Присяжнюк М. М., Мельник Д. С. та ін. Забезпечення інформаційної безпеки держави: підручник / за заг. ред. О. А. Семченка та В. М. Петрика. К.: ДНУ «Книжкова палата України», 2015. 672 с.

REFERENCES

1. Informatsiina bezpeka derzhavy: pidruchnyk / za zah. red. V. M. Petryka. K.: Vyd-vo ISZZI NTUU «KPI», 2016. 264 s.

2. Informatsiina bezpeka. pidruchnyk / pid red. V. V. Ostroukhova. K.: Vyd-vo Litera-K, 2021. 412 s.

3. Informatsiino-psykholohichne protyborstvo: pidruchnyk / za zah. red. V. V. Bed, V. M. Petryka. K.: PAT «VIPOL», 2018. 388 s.

4. Ynformatsyonno-psykholohycheskoe protyvoborstvo: uchebnyk / pod red. V. H. Kononovycha, V. M. Petryka. K.: DNU «Knyzhnaia palata Ukrainy», 2019. 392 s.

5. Zolotukhin D. Yu. Bila knyha spetsialnykh informatsiinykh operatsii proty Ukrainy 2014–2018. K., 2018. 384 s.

6. Petryk V. M., Prysiazhniuk M. M., Melnyk D. S. ta in. Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: pidruchnyk / za zah. red. O. A. Semchenka ta V. M. Petryka. K.: DNU «Knyzhkova palata Ukrainy», 2015. 672 s.

N. Novytska, V. Petryk, V. Kudyko. Disinformation as a means of warning information war russian federation against Ukraine

The article reveals the peculiarities of the use of misinformation by the Russian Federation to the detriment of the interests of Ukraine for information confrontation. Definitions are closely related to misinformation, namely: "information confrontation", "information war", "special information operation", "information influence" and others. The definition of the concept of "misinformation" is made and its types are revealed. In particular, misinformation is false information that does not correspond to reality. It is noted that misinformation can be carried out with the help of misinformation, as well as with the use of truthful information ("white misinformation", which has two forms: biased presentation of facts and misinformation "from the opposite"). It is shown that misinformation can be carried out without the use of misinformation, namely during the "white misinformation". Methods of special information operations are revealed: tendentious presentation of facts, misinformation "from the opposite", terminological "mining", "gray" misinformation, "black" misinformation. Examples of the use of all five forms of disinformation by the Russian Federation against Ukraine are given. It is concluded that disinformation is actively used in the information war of the Russian Federation against Ukraine, but Russia's disinformation on the territory of Ukraine proved to be ineffective, which in some way affected the defeats on the military front. It was also noted that such a phenomenon as "misinformation" should be thoroughly studied to: plan measures to identify, prevent and stop the negative impact of misinformation; preparation and implementation of measures to misinform to the detriment of the interests of the enemy. Prospects for further research in the field of information aggression are outlined, in particular, it is planned to consider and systematize other manifestations of information aggression of the Russian Federation using misinformation, propaganda, psychological pressure, diversification of public opinion, spreading rumors.

Keywords: *misinformation, misinformation, Russian Federation, Ukraine, information confrontation, information war, special information operation, information aggression.*

Стаття надійшла до редколегії 3 червня 2022 року

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.131-141

О. О. Пунда,*д-р юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: oleksandrpunda@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-9175-3141;****Д. А. Арзянцева,***канд. екон. наук, доцент,
Хмельницький університет
управління та права
імені Леоніда Юзькова**e-mail: ardasha2001@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-8014-7544;****С. І. Лучковська,***канд. юрид. наук, доцент,
Хмельницький національний
університет**e-mail: svetluch@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-9505-9480**

КОНЦЕПЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМ ДОБРОВІЛЬНОГО РОЗКРИТТЯ ДОХОДІВ (ПОДАТКОВОЇ АМНІСТІЇ)

Стаття присвячена питанням фінансової відповідальності у податковому праві України та впливу на застосування заходів відповідальності наслідків застосування Програм добровільного розкриття доходів (податкової амністії). Наголошено, що ретроспективна юридична відповідальність є окремим особливим різновидом соціальної відповідальності концепція фінансової відповідальності, має узгоджуватися з новітніми фінансовими інструментами, широка практика використання яких доводить свою ефективність у сфері податкових відносин. Йдеться про програми добровільного розкриття доходів, що більш відомі в Україні як «податкові амністії», та взаємопов'язані з ними методи непрямого контролю доходів фізичних осіб. Зазначені інструментарії широко поширені у світовій практиці фінансового контролю та імплементуються у національну правову систему. Запропоновано включити до змісту Податкового кодексу України нову правову норму, відповідно до якої платника податків буде притягнуто до фінансової відповідальності за невиконання умов угоди про добровільне розкриття доходів. Таку норму запропоновано сформулювати так:

ст. 126-1 Податкового кодексу України «Порушення зобов'язань, визначених в укладеній угоді про добровільне розкриття доходів». Також обґрунтовано, що до змісту Податкового кодексу України також має бути включено доповнення змісту диспозиції ст. 112 Податкового кодексу України підпунктом 112.8.13 такого змісту: «Вчинення діяння (дії або бездіяльності) особою, яка здійснила одноразове (спеціальне) добровільне декларування активів». Підкреслено, що застосування програм добровільного розкриття доходів впливатиме на обов'язок доказування у справі, якщо застосовані методи непрямого контролю доходів громадян або інші інструменти фінансового контролю виявлять невідповідність між заявленими в межах програм (податкової амністії) доходами та понесеними за період видатками декларантами.

Ключові слова: фінансова відповідальність, податкове законодавство, податкова амністія, санкції, одноразове добровільне декларування активів.

Метою дослідження є комплексний загальнотеоретичний аналіз взаємозв'язку фінансової відповідальності за податкові правопорушення з процесом застосування програм добровільного розкриття доходів та взаємопов'язаними з ними методами непрямого контролю доходів громадян.

Актуальність проблеми. Ретроспективна юридична відповідальність є окремим особливим різновидом соціальної відповідальності. Ця відповідальність є домінуючою в сучасному державно-організованому суспільстві. З точки зору державних інституцій юридична відповідальність – це регламентоване законом реагування держави на вчинене особою правопорушення у формі застосування до винної особи державно-примусових заходів, що містять у собі несприятливі для правопорушника правові наслідки. У доктрині права прийнято виділяти декілька різновидів ретроспективної юридичної відповідальності.

Національна правнича думка за останнє десятиліття сформувала концепцію самостійного різновиду юридичної відповідальності – відповідальності фінансової або фінансово-правової. Остаточним етапом формування такої концепції стало внесення змін до податкового законодавства України.

Зазначена концепція фінансової відповідальності має узгоджуватися з новітніми фінансовими інструментами, широка практика використання яких доводить свою ефективність у сфері податкових відносин. Йдеться про програми добровільного розкриття доходів, що більш відомі в Україні як «податкові амністії», та взаємопов'язані з ними методи непрямого контролю доходів фізичних осіб. Зазначені інструментарії широко поширені у світовій практиці фінансового контролю та імплементуються у національну правову систему.

Упродовж останніх років добровільне розкриття інформації про отримані доходи фізичних та юридичних осіб дало змогу податковим органам у всьому світі отримати інформацію про тисячі інвестицій в офшори [1]. Неоподатковані доходи, отримані від таких схем, мали виключно значний характер. Водночас це підштовхнуло уряди у багатьох країнах до використання інструментарію «програм добровільного розкриття доходів». Сьогодні використання програм добровільного розкриття доходів є

поширеною практикою у механізмі регулювання виконання податкових зобов'язань платників податків. Наявні у світі програми добровільного розкриття інформації та антиофшорні податкові розслідування допомогли виявити і стягнути близько 102 млрд євро додаткових бюджетних доходів (на жаль, статистика України з цього питання взагалі відсутня, хоча тільки 2018 року податковими органами було відправлено 581 міжнародний запит на розкриття податкової інформації).

Водночас більше 1 млн платників податків добровільно розкрили для влади своїх держав дані про офшорні активи (в Україні подібна програма взагалі відсутня). Безумовно, поширення програм добровільного розкриття доходів прямопов'язане з початком автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки нерезидентів у 2017–2018 роках [2].

Невід'ємним елементом використання добровільного декларування (програм добровільного розкриття доходів) стало застосування методів непрямого контролю доходів. Прийнятий Верховною Радою України 15.06.2021 Закон України, який передбачає податкову амністію та нульове декларування одночасно, має на меті на певний час усунути невизначеність між оподаткованими та неоподаткованими активами, що належать фізичним особам-платникам податків в Україні. Проте залишаються відкритими питання порядку проведення перевірок задекларованих у ході податкової амністії активів і посилення заходів податкового контролю після неї, що є чинником, який визначить успішність цієї деклараційної кампанії. Одним з таких заходів має стати запровадження непрямих методів контролю майнового становища платника податку на доходи фізичних осіб, що може призвести до настання наслідків, пов'язаних з фінансовою відповідальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктринальному аналізу проблематики фінансової відповідальності та її різновиду – відповідальності податкової присвячено праці таких відомих науковців, як: З. М. Будько, В. В. Білоус, Д. О. Гетманцев, А. Й. Іванський, О. С. Задорожний, О. А. Музика-Стефанчук, М. О. Перепелиця, Ю. І. Пивовар, В. О. Останін, Р. А. Усенко, Ю. Романюк та ін. Водночас проблематика практичного використання непрямих методів податкового контролю залишається малодослідженою у сучасній фінансово-правовій науці. Так само фрагментарними залишаються дослідження у сфері практики програм добровільного розкриття доходів. У певний спосіб цієї тематики торкаються такі науковці, як: О. Добровольський, Д. Каменський, С. Македонський, Р. Вахітов, А. Репа, Т. Тотикова, В. Черкашин.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України визначено, що Україна є соціальною та правовою державою. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Втілення в життя зазначених приписів не є можливим без належного фінансового забезпечення механізму державного управління. Ст. 67 Конституції України передбачає обов'язок кожної особи сплачувати податки і збори у порядку і розмірах, встановлених законом. Податки є основою формування державних доходів, що їх одержує держава на підставі своїх владних повноважень для виконання властивих їй функцій. Відповідно, охорона податкової системи залишається одним із основних напрямів внутрішньої діяльності держави.

Протиправне невиконання платником податків своїх зобов'язань грубо ігнорує вказаний конституційний обов'язок, у якому втілено публічний інтерес усіх членів суспільства і сумлінне виконання якого справедливо визнається однією з необхідних умов існування соціуму. При цьому держава не спроможна забезпечити своєчасну сплату податкових внесків повним обсягом лише за допомогою методу переконання, а система оподаткування не здатна ефективно функціонувати без інституту юридичної відповідальності і, зокрема, без належної кримінально-правової, адміністративно-правової та фінансової охорони. Чинним національним законодавством встановлено відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та інші правопорушення.

Податкове право – система фінансово-правових відносин, яка регулює податкові відносини державних органів і платників податків щодо встановлення, зміни та стягнення з платників податків частини їхніх доходів до відповідного бюджету, – стверджує П. Т. Гега [3, с. 11]. На думку професора М. П. Кучерявенька, «податкове право являє собою складний інститут фінансового права, що регулює основи дохідної частини бюджетів» [4, с. 62].

Отже, податкове правопорушення – це суспільно небезпечне (кримінально-каране) або суспільно шкідливе, протиправне, винне, каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене деліктоздатною особою у сфері суспільних відносин, що виникають у зв'язку із встановленням, збиранням, зміною чи відміною податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів різного рівня. Положеннями ж ч. 1 ст. 109 ПК України законодавцем закріплено визначення податкового правопорушення як протиправного, винного (у випадках, прямо передбачених Податковим кодексом України) діяння (дії чи бездіяльності) платника податку (зокрема, осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом [5].

Притягнення до юридичної відповідальності може мати місце лише на підставі наявності складу правопорушення, важливим елементом якого є наявність вини. Відповідно до сучасних новацій Податкового кодексу України (ст. 111.3) притягнення фізичної або юридичної особи до фінансової відповідальності за податкове правопорушення не звільняє фізичну особу чи посадових (службових) осіб юридичної особи у передбачених законом випадках від юридичної відповідальності інших видів. Зазначена норма ілюструє теоретичну конструкцію, відповідно до якої вчинені правопорушення протиправні діяння можуть призвести для нього до застосування декількох видів правових стягнень у різних правових режимах (видах) відповідальності, що не є порушенням конституційного принципу неможливості притягнути двічі до відповідальності одного виду за вчинений делікт. Водночас притягнення фізичної або юридичної особи до фінансової відповідальності за податкове правопорушення, що передбачає встановлення контролюючими органами вини особи, не передбачає презумпції наявності вини фізичної особи чи посадових (службових) осіб юридичної особи у випадках притягнення фізичної особи чи посадових (службових) осіб юридичної особи до юридичної відповідальності інших видів та не звільняє від обов'язку її доведення в порядку, передбаченому законом.

З метою доведення вини особи в різних видах проваджень (для застосування різних видів юридичної відповідальності) необхідно здійснювати збирання та оцінку фактичних даних для формування доказової бази як фінансової, так і кримінальної або адміністративної відповідальності, зокрема й щодо форми вини, наявності ознак правопорушення (наприклад, істотної шкоди, властивої кримінальним правопорушенням).

Особливий інтерес викликає ст. 111 ПК України «Відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи», відповідно до якої: «...За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова; адміністративна; кримінальна...» [5]. Отже, положеннями Податкового кодексу України вперше законодавчо було чітко надано «легальності» опису не лише ознак фінансової відповідальності, але й внесено її до переліку видів юридичної відповідальності за правопорушення у фінансовій сфері. Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з ПК України та іншими законами (передусім МК України). При цьому така фінансова відповідальність, що встановлюється згідно з ПК України, застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів). Порядок доведення обставин, за яких особа може бути притягнута до фінансової відповідальності за вчинене податкове правопорушення, в межах судового провадження визначається процесуальним законодавством. Податкове законодавство містить окремі важливі норми-принципи. Наприклад, що усі сумніви щодо наявності обставин, за яких особа може бути притягнута до відповідальності за порушення податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючий орган, трактується на користь такої особи (елемент презумпції невинуватості).

З набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16.01.2020 № 466-IX запроваджена нова концепція фінансової відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування. Вона стосується як відповідальності платників податків, так і контролюючих органів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 112. ПК України особа може бути притягнута до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення за умови наявності в її діянні (дії або бездіяльності) вини, крім випадків, передбачених Податковим кодексом України [5].

«*Quivis praesumitur bonus, donec probetur contrarium*» (лат.) – кожен є чесним, доки не доказано зворотне. Презумпція невинуватості, закріплена в п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод, є одним з елементів справедливого судочинства, про що закріплено п. 1 тієї саме статті. Європейський суд з прав людини сформулював зміст права вважатися невинуватим. Він полягає у такому: 1) під час виконання своїх обов'язків члени суду не повинні виходити з упередження, що обвинувачений вчинив

злочин, у якому він обвинувачується; 2) тягар доказування винуватості особи несе сторона обвинувачення; 3) будь-який сумнів щодо винуватості має тлумачитись на користь обвинуваченого; 4) сторона обвинувачення має повідомити обвинуваченого про порушення щодо нього справи для того, щоб він міг підготуватися і здійснити свій захист; 5) сторона обвинувачення мусить подати докази, достатні для засудження обвинуваченого (рішення від 06.12.1988) [6, с. 43].

У рішенні від 10.02.1995 Європейський суд з прав людини за справою Аллене де Рібемон проти Франції визначив, що посягання на презумпцію невинуватості може виходити не лише від судді, але і від інших публічних гілок влади. Суд встановив, що ця особа була затримана поліцією і незабаром під час пресконференції працівники поліції допустили висловлювання, підтримане Міністерством внутрішніх справ України, в якому Рібемон був представлений як підбурювач правопорушення. У ч. 2 ст. 62 Конституції України встановлено, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість [7]. Законодавець встановив першопочаткову версію про те, що особа невинувата. Її показання, зокрема й зізнання, підлягають обов'язковій перевірці. Визнання обвинуваченим своєї вини може бути покладено в основу обвинувачення лише у разі підтвердження цього визнання сукупністю доказів, що є у справі.

Обов'язок щодо доказування вини лежить на органах дізнання, слідства, прокуратури. З формулювання ч. 2 ст. 62 Конституції України не досить чітко зрозуміло, на кого покладено обов'язок доказування – на всіх суб'єктів судочинства, крім обвинуваченого, чи такого обов'язку не має ніхто. Підкреслюючи обов'язок щодо доказування обвинувачем, тим самим визначається один суб'єкт, для якого доказування винуватості чи невинуватості є його процесуальним обов'язком. Ця вимога принципу презумпції невинуватості повинна бути викладена так: «Ніхто не зобов'язаний доказувати свою невинуватість. Обов'язок щодо доказування покладено на обвинувача» [7].

Обставинами, що звільняють від фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, є різні діяння, серед яких і сплив строків давності застосування штрафів за вчинення податкового правопорушення, і вчинення діяння (дії або бездіяльності) особою, яка діяла відповідно до індивідуальної податкової консультації, наданої такому платнику податків у паперовій або електронній формі, та інші, визначені у ПК України [6]. Водночас до таких обставин не віднесено використання платником податків програми добровільного розкриття доходів.

У сучасній фінансово-правовій системі існує декілька інструментів, які можуть впливати на виконання фінансових (податкових) обов'язків. Одним з них є програми добровільного розкриття доходів (voluntary disclosure programs), які, з одного боку, є засобом звільнення від фінансової відповідальності, а з іншого – під час невиконання взятих на себе зобов'язань платника податків можуть зумовити наслідки у формі притягнення до фінансової відповідальності.

Механізми добровільного розкриття незадекларованих активів реалізуються по-різному у багатьох країнах, включаючи програми (схеми) добровільного розкриття;

розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань; легалізацію (нульове декларування); визначення окремих особливостей для адміністрування залежно від групування (наприклад, особи з високими, надто високими та надзвичайно високими статками) із застосуванням прогресивної шкали оподаткування; запровадження загального декларування на основі попередньо заповнених податкових декларацій.

Те, як реалізуються механізми добровільного розкриття активів, залежить від правової системи, суспільного значення, економічного розвитку та цілей, які планується досягнути (економічний, підвищення податкової дисципліни, посилення заходів контролю). У загальному ж усі виявляють насамперед економічний інтерес у коштах, які можна буде стягнути у вигляді податків та штрафів до державного бюджету. Такі цілі спостерігаємо у більшості країн Азії, країнах Європи, Америки. Таку саму ціль ставили за основу пострадянські країни під час реалізації власних механізмів добровільного розкриття незадекларованих активів (Казахстан, Грузія) [8]. Водночас визначення фінансових цілей змушує оцінювати успішність таких кампаній від вартості розкритих активів та сум сплачених при цьому податків [9].

У світлі посилення співпраці щодо обміну податковою інформацією, відповідно до підписаної між Україною та США Угоди про її приєднання до FATCA та міждержавних договорів про уникнення подвійного оподаткування, на основі типової конвенції ОЕСР передбачено автоматичний обмін інформацією між податковими інституціями сторін договору. Такі заходи передбачають обмін інформацією, яка формується також на основі декларацій платників податків, заходи пов'язані з протидією агресивному податковому плануванню та ухиленню від сплати податків, кінцевими бенефіціарами від якого є конкретні фізичні особи або групи фізичних осіб. Це однозначно збільшує можливості податкових органів виявляти активи, приховані від оподаткування за межами України. Водночас збільшення дотримання податкової дисципліни та недопущення надмірного навантаження на контролюючі органи потребує розгляду також механізмів використання, що дозволить стимулювати платників податків до добровільного розкриття інформації про незадекларовані раніше активи і сплатити податки.

Отже, варто відмітити, що поєднання амністії та посилення податкового контролю виявляється більш ефективним у підтримці податкової дисципліни, ніж окреме адекватне посилення податкового контролю. Податкова дисципліна може залежати до певної міри від усвідомлення платниками податків того, що їхні рішення є взаємозалежними і що має місце своєрідний фіскальний обмін. Іншими словами, їхнє відчуття справедливості відіграє ключову роль у прийнятті рішення щодо дотримання вимог податкової дисципліни. Якщо уряд має намір збільшити штрафи і підвищити ефективність перевірок у спосіб, що платник податку розглядає як справедливий, то тоді може бути доцільним супровід таких ініціатив разовою податковою амністією до запровадження таких заходів [9].

Якщо амністія буває одноразова чи періодична, то програма добровільного розкриття незадекларованих активів (voluntary disclosure program) може бути постійно діючою впродовж декількох років та застосовуватися до різних податків. Подібні

механізми спрямовані на надання можливостей впорядкування на сприятливих умовах податкових відносин платникам податків, які не дотримувались вимог податкового законодавства. Потенціал таких заходів визначається в експертному середовищі (ОЕСР та ін.) і станом на початок 2020 використовується у таких державах, як Ізраїль, Канада, Малайзія, Великобританія та США.

За останні десятиліття масові витоки даних з офшорних юрисдикцій сприяли використанню схем стимулювання добровільного розкриття інформації (IOVDS) податковими органами усього світу. Витоки сталися через декілька каналів.

По-перше, деякі податкові органи агресивно експлуатують юридичні повноваження, щоб спонукати фінансові організації розкривати інформацію, пов'язану з оподаткуванням. Один з перших IOVDS Офіційний механізм розкриття інформації (ODF) 2007 року був запроваджений у Великобританії після значних зусиль податкового органу, щоб змусити п'ять основних банків Великобританії розкрити деталі офшорних рахунків, якими володіють їхні клієнти. ODF запропонував потерпілим платникам податків обмежений у часі доступ до 10-ти відсоткової ставки штрафу (мінімально допустиме покарання згідно з цивільним законодавством Великобританії), якщо вони зробили повне розкриття. Ірландія (2004) та Австралія (2009) також впровадили такі схеми у подібний спосіб.

По-друге, податкові органи співпрацюють з викривачами. 2009 року IRS дізналася подробиці офшорних рахунків ряду громадян США у швейцарському банку UBS. Тоді у США запустили Офшорну програму добровільного розкриття інформації (OVDP) того самого року, а також пізніше була впроваджена Офшорна ініціатива добровільного розкриття інформації 2011 року. Великобританія запровадила дві схеми: «Нова можливість розкриття інформації» та «Ліхтенштейнська система розкриття інформації» – у відповідь на інформацію, що стосувалася 100 громадян Великобританії, які мають кошти в Ліхтенштейні, а також усіх британських клієнтів HSBC у Джерсі (Wattetal, 2012). Список офшорних власників рахунків HSBC відділення у Женеві, отриманий французькою поліцією 2009 року, все ще є предметом розслідування податкових органів у всьому світі, як і подальші списки, опубліковані Міжнародним консорціумом журналістів-розслідувачів та Центром видавничої справи IicIntegrity (Центр громадської доброчесності, 2013). Італія, Франція, Канада та Угорщина також відомо, що запровадили схеми розкриття інформації у відповідь на отримання інформації.

Країни Європи мають значний досвід застосування процедур добровільного розкриття незадекларованих активів та реалізують ряд заходів, пов'язаних з розмиванням податкової бази та перенесенням прибутків [10]. Програми розкриття незадекларованих активів [11] використовувалися Францією, Німеччиною, Італією, Великобританією, Ірландією, Фінляндією та іншими країнами. Ці заходи можуть стосуватися як усіх незадекларованих активів, так і виключно офшорних за умови, що недекларування цих активів не стало предметом податкової перевірки на момент подання заяви платником податків про участь у програмі добровільного розкриття.

Запровадження механізмів добровільного розкриття незадекларованих активів надає податковим органам додатковий інструментарій для збільшення кількості осіб,

які дотримуються податкового законодавства, розширення бази оподаткування, а також сплати додаткових податкових надходжень без значних затрат ресурсів як з боку контролюючих органів, так і платників податків (притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства призведе до набагато більших втрат ресурсів і репутації, ніж подання відповідного звіту та сплати передбачених у порядку добровільного розкриття активів податків і штрафів).

Отже, перш ніж прийняти остаточне рішення про проведення податкової амністії, влада повинна провести оцінку загального рівня добровільного дотримання податкового законодавства, включаючи поточну якість податкового законодавства та будь-які перспективні зміни у ньому. Зокрема, під час вирішення питання про податкову амністію потрібно спочатку точно визначити, які проблеми податкової системи призвели до поточної ситуації. Якщо ці проблеми не будуть вирішені, то найімовірніше платники податків і далі ухилятимуться від сплати податків. Проте, на жаль, поруч з податковими існують інші фактори (корупція, рейдерство, недобросовісна конкуренція), які негативно впливають на поведінку платників податків, що намагаються захистити свій легальний бізнес від незаконних посягань.

Висновки. 1. До змісту ПК України має бути включено нову правову норму, відповідно до якої платника податків буде притягнуто до фінансової відповідальності за невиконання умов угоди про добровільне розкриття доходів.

Таку норму можливо сформулювати так: ст. 126-1 ПК України «Порушення зобов'язань, визначених в укладеній угоді про добровільне розкриття доходів».

2. До змісту ПК України також має бути включено доповнення до змісту диспозиції ст. 112 ПК України підпунктом 112.8.13 такого змісту: «вчинення діяння (дії або бездіяльності) особою, яка здійснила одноразове (спеціальне) добровільне декларування активів».

3. Застосування програм добровільного розкриття доходів впливатиме на обов'язок доказування у справі, якщо застосовані методи непрямого контролю доходів громадян або інші інструменти фінансового контролю виявлять невідповідність між заявленими в межах програм (податкової амністії) доходами та понесеними за період видатками декларантами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Matthew Gould, Matthew D. Rablen Voluntary disclosure schemes for offshore tax evasion. URL. <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85077582556&origin=/resultslist&sort=plf> (дата звернення: 15.021.2022).

2. Черкашин В. Чому податкові органи інших країн не співпрацюють з Україною URL. https://zik.ua/news/2019/11/28/chomu_podatkovi_orhany_inshykh_krain_shcho_ne_spiivpratsiuiut_z_ukrainoiu_947215 (дата звернення: 15.021.2022).

3. Гега П. Т. Основи податкового права: навчальний посібник. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. С. 11.

4. Кучерявенко М. П. Податкове право: підручник. Х.: Право, 2013. 238 с.

5. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 із змінами та доповненнями від 20.10.2019, підстава № 129-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.021.2022).
6. Толочко О. Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини у кримінал. судочинстві. *Право України*. 2001. № 6. С. 41–44.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B> (дата звернення: 15.021.2022).
8. Стародуб Д. М. Правове регулювання декларування доходів фізичних осіб: порівняльна характеристика України та країн СНД: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України. Ірпінь, 2017. 204 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/1621> (дата звернення: 15.021.2022).
9. López-Laborda J and F. Rodrigo. (2003). Tax Amnesties and Income Tax Compliance: The Case of Spain. *Fiscal Studies*. Vol. 24 (March). Pp. 73–96.
10. Запобігання неналежному використанню платниками податків України організаційно-правових форм нерезидентів при здійсненні контрольованих операцій / за заг. ред. С. С. Брехова, Д. М. Стародуба. Хмельницький: Фоп Мельник А. А. 2019. 150 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/123456789/5432> (дата звернення: 15.021.2022).
11. Update on Voluntary Disclosure Programmes: A pathway to tax compliance. OECD. 2015. 131 p. URL: <https://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/Voluntary-Disclosure-Programmes-2015.pdf> (дата звернення: 15.021.2022).

REFERENCES

1. Matthew Gould, Matthew D. Rablen Voluntary disclosure schemes for offshore tax evasion. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85077582556&origin=/resultslist&sort=plf> (data zvernennia: 15.021.2022).
2. Cherkashyn V. Chomu podatkovy orhany inshykh krain ne spivpratsiuiut z Ukrainoiu. URL: https://zik.ua/news/2019/11/28/chomu_podatkovi_orhany_inshykh_krain_shcho/ne_spivpratsiuiut_z_ukrainoiu_947215 (data zvernennia: 15.021.2022).
3. Heha P. T. Osnovy podatkovoho prava: navchalnyi posibnyk. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO, 2003. S. 11.
4. Kucheriavenko M. P. Podatkove pravo: pidruchnyk. Kh.: Pravo, 2013. 238 s.
5. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 z zminamy ta dopovnenniamy vid 20.10.2019, pidstava № 129-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. (data zvernennia: 15.021.2022).
6. Tolochko O. Yevropeyskyi dosvid zastosuvannia st. 6 Konventsii pro zakhyst prav i osnovnykh svobod liudyny u kryminal. sudochnystvi. *Pravo Ukrainy*. 2001. № 6. S. 41–44.
7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B> (data zvernennia: 15.021.2022).

8. Starodub D. M. Pravove rehuliuвання deklaruvannya dokhodiv fizychnykh osib: porivnialna kharakterystyka Ukrainy ta krain SND: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Derzh. fiskalna sluzhba Ukrainy, Un-t derzh. fiskalnoi sluzhby Ukrainy. Irpin, 2017. 204 s. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/1621> (data zvernennia: 15.021.2022).

9. López-Laborda J. and F. Rodrigo. (2003). "Tax Amnesties and Income Tax Compliance: The Case of Spain. *Fiscal Studies*. Vol. 24 (March). Pp. 73–96.

10. Zapobihannya nenaleznomu vykorystanniu platnykamy podatkov Ukrainy orhanizatsiino-pravovykh form nerezydentiv pry zdiisnenni kontrolovanykh operatsii / Za zah. red. S. S. Brekhova, D. M. Staroduba. Khmelnytskyi: Fop Melnyk A. A. 2019. 150 s. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/123456789/5432> (data zvernennia: 15.021.2022).

11. Update on Voluntary Disclosure Programmes: A pathway to tax compliance. OECD. 2015. 131 p. URL: <https://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/Voluntary-Disclosure-Programmes-2015.pdf> (data zvernennia: 15.021.2022).

O. Punda, D. Arziantseva, S. Luchkovska. The financial responsibility conception and applying voluntary revenue disclosure programs (amnesty tax)

The paper is dedicated to issues on financial responsibility in the Tax Law of Ukraine and impact on the use of measures of responsibility for the consequences of applying Voluntary Revenue Disclosure Programs (amnesty tax). There is stressed, that retrospective legal liability is a specific type of social liability. The financial responsibility conception has to be relevant to innovative financial tools. A wide practice of using these tools proves its' efficiency in the area of tax relationships. We are talking about Voluntary Revenue Disclosure Programs that are known wider as "amnesty tax", and related methods of indirect control for the incomes of individuals. Mentioned tools are well known in the world practice of financial control, and have been implemented in the national legal system. There is suggested to include a new statement into the content of the Tax Code of Ukraine. According to this statement, a taxpayer would be brought to financial responsibility for the non-compliance with the terms of the agreement on voluntary revenue disclosure. This statement could be as follows: Art. 126-1 "Violation of the obligations set out in the Voluntary Disclosure Agreement" of the Tax Code of Ukraine. However, there is devoted that the content of the Tax Code of Ukraine must also include a supplement to the content of the provision of Article 112 of the Tax Code of Ukraine subparagraph 112.8.13 of the following content: "committing an act (action or omission) by a person who made a one-time (special) voluntary declaration of assets". There is outlined, that the application of Voluntary Revenue Disclosure Programs will affect the obligation to prove in the case where methods of indirect control will identify a discrepancy between revenues, applied in the frames of the Program, and costs of the declarant for the period.

Keywords: financial responsibility, Tax Legislation, amnesty tax, sanction, a one-time voluntary declaration of assets.

Стаття надійшла до редколегії 17 червня 2022 року

Господарське право; господарське процесуальне право

УДК 347.19

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.142-150

Ю. І. Аністратенко,*д-р юрид. наук, доцент**e-mail: an_julia@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2660-0568;****Ю. В. Лико,***Державний податковий університет**e-mail: likoylia@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-3749-2080****ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

У статті досліджується правове регулювання припинення суб'єктів господарської діяльності. Визначаються основні умови та підстави припинення як суб'єктів господарювання. Проаналізовано чинне законодавство України в контексті припинення суб'єктів господарювання.

В умовах реформування цивільного законодавства України дослідження інституту юридичних осіб набуває усе більшого значення. Останнім часом правове регулювання порядку припинення юридичних осіб зазнало істотних змін, проте виникає багато дискусійних питань, коли йдеться про захист інтересів кредиторів у разі припинення юридичних осіб, про компетенцію органів юридичної особи на стадії її припинення, про порядок примусового припинення тощо. Це зі свого боку зумовлює актуальність теми та необхідність ретельного вивчення законодавчої бази, аналізу проблемних питань, які виникають у зв'язку з цим.

Причин для припинення суб'єктів господарювання є досить багато. Неправильне ведення бізнесу може призвести до припинення підприємства. Проте за рішенням про ліквідацію підприємства можуть стояти не лише підприємницькі труднощі, що спричинили банкрутство чи рішення про припинення підприємства у зв'язку з порушенням законодавства, а й рішення власника провести ліквідацію з інших причин.

Аргументовано думку про те, що суттєва різниця між ліквідацією та реорганізацією полягає у тому, що в першому випадку має місце остаточне припинення будь-якої діяльності якогось суб'єкта господарювання, у другому – припинення його функціонування в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову. В обох випадках «припинення суб'єкта господарювання» суб'єкт, що припиняється, більше не існуватиме. У зв'язку з ліквідацією суб'єкта припиниться і його діяльність, у зв'язку ж із реорганізацією вона триватиме, але

вже не в колишній (яка існувала до реорганізації), а в новій організаційно-правовій формі суб'єкта господарювання. Тобто варто зазначити, що основна відмінність одного способу припинення суб'єктів господарювання від іншого (ліквідації та реорганізації) полягає в юридичних наслідках факту припинення їх існування, у наявності або відсутності правонаступництва.

Доведено, що припинення юридичної особи – складний процес. Існує два способи припинення юридичних осіб: ліквідація і реорганізація. Серед підстав припинення є дві групи: добровільні (за рішенням власника) і примусові (за рішенням суду). Ліквідаційна процедура складається з чотирьох стадій: прийняття рішення про ліквідацію, інформування кредиторів; розрахунки з кредиторами, несення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи.

Ключові слова: *припинення суб'єктів господарювання, ліквідація, реорганізація, юридичні особи, підстави припинення, процедура припинення, державна реєстрація припинення.*

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування підстав припинення суб'єктів господарювання.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин, безумовно, пов'язаний з діяльністю різноманітних суб'єктів господарювання, яка зі свого боку потребує належного правового регулювання. Ця регламентація включає в себе порядок утворення та державної реєстрації суб'єктів господарювання, умови здійснення підприємницької діяльності та взаємодію з іншими владними структурами і суб'єктами господарювання, а також процедуру припинення суб'єктів господарської діяльності. Саме процес припинення суб'єктів господарювання на практиці супроводжується рядом проблемних питань, що нерідко затягують його у часі та створюють ряд завдань для підприємства, що припиняється, без вирішення яких ця процедура неможлива. Так, якщо створити фірму будь-якого типу в Україні можна лише за тиждень, її ліквідація чи реорганізація може тривати роками. Саме цим проблемним аспектам, що ускладнюють процедуру припинення суб'єктів господарювання, та їх правовому регулюванню буде присвячена увага у статті.

Сучасна фінансово-економічна ситуація в країні змушує багатьох підприємців замислюватись щодо припинення підприємницької діяльності. У багатьох випадках таке рішення дійсно є найкращим. Проте ліквідація юридичної особи в Україні майже завжди є більш трудомістким та ризикованим процесом, ніж його створення. Однак існують деякі алгоритми та схеми вирішення проблем, які виникли у підприємців у процесі припинення господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти відповідальності за фінансові правопорушення вивчали такі науковці, як: Є. О. Алісов, Ю. В. Басакова, О. І. Безпалова, О. Г. Бондарчук, Н. Б. Болотіна, К. Л. Бугайчук, В. С. Венедіктова, Н. В. Веренич, А. В. Гайдук, В. Д. Гвоздецький, Т. Г. Головань, Г. С. Гончарова, О. В. Джафаров, О. О. Дудоров, І. В. Зуба, В. О. Іванцов, Д. І. Йосифович, Н. М. Коминар, Н. М. Корчак, М. В. Молодцов, В. Я. Настюк,

П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, С. С. Рогульський, В. Г. Ротань, А. О. Собакар, О. В. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. О. Шатрава, О. М. Шевчук та ін.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані, відповідно до закону, як підприємці.

Припинення суб'єкта господарювання – це результат передачі всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації [5].

Юридична особа може припинити свою діяльність у результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу) або внаслідок ліквідації. Юридична особа визнається такою, що припинила свою діяльність з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

З огляду на законодавство і суспільні відносини можна запропонувати таку класифікацію причин припинення суб'єкта господарювання за різними критеріями:

1. Щодо вираження волі власника суб'єкта господарювання:

- добровільні;
- вимушені;
- примусові.

2. Що стосується законності причин припинення:

- законні;
- протизаконні – ті, які застосовуються з перевищенням компетенції органу державної влади; застосовані неналежним органом; застосовані з порушенням порядку, встановленого законодавством.

3. Припинення за органами, що приймають рішення про:

- припинення власником або органом, уповноваженим створювати такі суб'єкти;
- припинення учасниками (засновниками);
- припинення судовими органами й іншими владними органами.

4. Залежно від мети припинення:

- внутрішньоцільові (на користь суб'єкта господарювання);
- зовнішньоцільові (на користь третіх осіб);
- ті, які усувають порушення закону; направлені на захист прав третіх осіб, які порушені або, можливо, можуть бути порушені.

5. Залежно від наявності вольового моменту:

- припинення пов'язані з волевиявленням власника або іншого органу;
- припинення, пов'язані з настанням певних юридичних фактів [8, с. 89].

Припинення юридичної особи починається з прийняття рішення про ліквідацію. Однак для різних організаційно-правових форм юридичних осіб існує різний порядок прийняття такого рішення. Найпоширенішою організаційно-правовою формою юридичної особи є господарське товариство, зокрема акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю тощо. Отже, розглянемо порядок прийняття такого рішення на прикладах цих підприємств.

Загальний порядок припинення юридичної особи встановлюють Цивільний та Господарський кодекси України. Правила ліквідації окремих видів юридичних осіб встановлюються законодавством, що регулює їх діяльність (наприклад, особливості ліквідації банків встановлюються законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства»). Порядок припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її господарським судом банкрутом врегульовано Кодексом України з процедур банкрутства, Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [1].

Існують певні особливості щодо припинення:

- холдингових компаній – визначені Законом України «Про холдингові компанії в Україні»;
- командитних товариств – визначені в ст. 83 Закону України «Про господарські товариства»;
- повних товариств – визначені в ст. 132 ЦК України;
- кредитних спілок – зазначені в Законі України «Про кредитні спілки»;
- акціонерних товариств – зазначені в розділі XVI Закону України «Про акціонерні товариства»;
- банківських установ – визначені в Законі України «Про банки і банківську діяльність»;
- недержавних пенсійних фондів (Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»);
- громадських організацій, судів (закони України «Про громадські організації», «Про судоустрій і статус суддів»);
- закладів освіти (Закон України «Про освіту»);
- центральних органів влади, органів місцевого самоврядування (закони України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування в Україні»);
- суб'єктів господарювання, які здійснюють страхування – визначені в ст. 43 Закону України «Про страхування».

Порядок припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її господарським судом банкрутом врегульовано Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Відповідно до норм ЦК України, ГК України, законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 № 755-IV,

«Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» підставами припинення юридичної особи є:

– власна ініціатива власника (власників) підприємства (на підставі заяви 20 власника (власників) або уповноважених ним (ними) органів). Ця підстава в літературі деколи називається добровільною ліквідацією. Власник має право у будь-який момент і з будь-яких підстав прийняти рішення про припинення юридичної особи;

– рішення суду у випадках, передбачених законодавством України. Ця підстава є примусовою ліквідацією. Закон вичерпно визначає усі підстави, з яких суд має право прийняти таке рішення. Разом з тим такі підстави наведено в декількох нормативних актах;

– рішення органу державної влади, прийняте у випадках, передбачених законом (наприклад, у разі ліквідації суб'єкта господарювання державної форми власності).

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам- правонаступникам (злиття, приєднання, поділу) або в результаті ліквідації (ст. 104 ЦКУ) [7].

Під час ліквідації юридичної особи вона перестає існувати через повне припинення своєї діяльності (прав та обов'язків).

Залежно від того, наскільки залежить ліквідація юридичної особи від волі її засновників, розрізняють самоліквідацію та примусову ліквідацію.

Припинення юридичної особи починається з прийняття рішення про ліквідацію. Однак для різних організаційно-правових форм юридичних осіб існує різний порядок прийняття такого рішення. Найпоширенішою організаційно-правовою формою юридичної особи є господарське товариство, зокрема акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю тощо. Отже, розглянемо порядок прийняття такого рішення на прикладах цих підприємств.

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури. Суб'єктами банкрутства не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо) [5].

Реорганізація – це повна або часткова заміна власників корпоративних прав підприємства, зміну організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідацію окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником. Рішення, пов'язані з реорганізацією підприємства відносяться до сфери стратегічного менеджменту. Основними причинами здійснення реорганізації діючого підприємства є: суттєве розширення діяльності підприємства та його розмірів; згорання діяльності підприємства; потреба у проведенні фінансової санації; необхідність зміни повноти відповідальності власників за зобов'язаннями підприємства; диверсифікація напрямів діяльності; податкові мотиви; необхідність

збільшення власного капіталу (покриття потреби в капіталі та підвищення рівня кредитоспроможності підприємства) [6, с. 454].

Згідно з ЦК України реорганізація юридичної особи є одним з видів припинення юридичної особи поряд з ліквідацією юридичної особи. Основною відмінністю реорганізації від ліквідації є те, що у процесі реорганізації відбувається припинення юридичної особи із правонаступництвом, тобто з переходом прав та обов'язків однієї юридичної особи до іншої, в той час як ліквідація відбувається без правонаступництва. Реорганізація юридичних осіб буває таких видів: *злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення*. Усі ці види тягнуть за собою припинення юридичної особи, крім виділу.

У разі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворюється внаслідок такого злиття. Права й обов'язки юридичних осіб, що зливаються, переходять до юридичної особи – правонаступника на підставі окремих передавальних актів. Частина 4 статті 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», що набрав чинності 01.01.2016, зазначає, що під час злиття юридичних осіб здійснюється державна реєстрація новоутвореної юридичної особи та державна реєстрація припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття.

Ліквідація – це одна з форм припинення юридичної особи. Ліквідація юридичних осіб здійснюється без переходу прав і обов'язків підприємства, що ліквідується, до інших осіб, тобто без правонаступництва. Під час ліквідації підприємства його права й обов'язки припиняються.

Строки ліквідації компанії передбачити досить важко. У будь-якому разі строк пред'явлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняє свою діяльність, не може бути менше двох місяців (ч. 5 ст. 105 Цивільного кодексу України), що встановлює мінімальний строк ліквідації. Однак перевірки зі сторони органів влади, продаж активів компанії, стягнення дебіторської та кредиторської заборгованості, а також багато інших дій, пов'язаних з ліквідацією компанії, можуть тривати значно більше двох місяців [4, с. 75].

Якщо досить лаконічно описати процедуру ліквідації компанії, то вона виглядає так: компанія приймає рішення про ліквідацію, повідомляє про це всі органи влади та своїх кредиторів, звільняє працівників та зупиняє виробництво, проходить аудит у податкових органах та управлінні Пенсійного фонду України, продає своє майно, передає своїм власникам усі грошові кошти, що залишилися, та остаточно ліквідується в Державній реєстраційній службі України.

Суттєва різниця між ліквідацією та реорганізацією полягає у тому, що в першому випадку має місце остаточне припинення будь-якої діяльності якогось суб'єкта господарювання, у другому – припинення його функціонування в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову. В обох випадках «припинення суб'єкта господарювання» суб'єкт, що припиняється, більше не існуватиме. У зв'язку з ліквідацією суб'єкта припиниться і його діяльність, у зв'язку ж із реорганізацією вона триватиме, але вже не в колишній (яка існувала до реорганізації), а в новій

організаційно-правовій формі суб'єкта господарювання. Тобто варто зазначити, що основна відмінність одного способу припинення суб'єктів господарювання від іншого (ліквідації та реорганізації) полягає в юридичних наслідках факту припинення їх існування, у наявності або відсутності правонаступництва [1].

Нині інститут припинення суб'єкта господарювання містить ряд суперечностей та прогалин, тому потребує негайного вдосконалення на законодавчому рівні з огляду на практику. Удосконалення потребують норми, які стосуються підстав припинення суб'єктів господарювання, що не пов'язане з банкрутством, також потребує законодавчого закріплення поняття «ліквідація». Вказане сприятиме усуненню прогалин правового регулювання цього інституту.

Тому вважаємо за доцільне чинний Цивільний кодекс України доповнити нормою, яка б передбачала підстави як припинення юридичної особи за рішенням суду, що не пов'язане з її банкрутством, так і її припинення з ініціативи учасників юридичної особи або органу, що прийняв таке рішення [8, с. 112].

Зокрема, як підстави припинення юридичної особи за рішенням суду, що не пов'язане з її банкрутством, варто закріпити ті, які були визначені в уже нечинній ст. 38 Закону України, а підставами припинення юридичної особи за рішенням її учасника або органу, який ухвалив таке рішення, необхідно, на нашу думку, прописати закінчення строку, на який було створено юридичну особу, досягнення мети, для якої її створено, а також інші випадки, передбачені установчими документами.

Висновки. Отже, припинення юридичної особи – складний процес. Існує два способи припинення юридичних осіб: ліквідація і реорганізація. Серед підстав припинення є дві групи: добровільні (за рішенням власника) і примусові (за рішенням суду). Ліквідаційна процедура складається з чотирьох стадій: прийняття рішення про ліквідацію, інформування кредиторів, розрахунки з кредиторами, несення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горайнов А. М. Примусове припинення юридичної особи. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2022).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 19–20, № 21–22. 144 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Коротка О. М. Підстава і умови припинення юридичної особи за цивільним правом України. *Право і безпека*. 2021. № 2. С. 74–76.
5. Кустовська О. В. Правові аспекти припинення юридичної особи. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2022).
6. Пацурківський Ю. П. *Припинення юридичної особи: форми реалізації. Форум права*. 2021. № 3. С. 453–459.

7. Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2022).
8. Щербина В. С. Господарське право: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2017. 592 с.

REFERENCES

1. Goryainov A. M. Compulsory termination of a legal entity. URL: <http://nbuv.gov.ua>
2. Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 (as amended). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2003. № 19–20, № 21–22. 144 с.
3. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. *Information of the Verkhovna Rada*. 1996. № 30. Art. 141.
4. Short O. M. Grounds and conditions for termination of a legal entity under the civil law of Ukraine. *Law and security*. 2021. № 2. Pp. 74–76.
5. Kustovskaya O. V. Legal aspects of termination of a legal entity. URL: <http://nbuv.gov.ua> (access date: 15.05.2022).
6. Patsurkivsky Y. P. Termination of a legal entity: forms of implementation. *Law Forum*. 2021. № 3. Pp. 453–459.
7. Civil Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on January 16, 2003. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (appeal date: 15.05.2022).
8. Shcherbina V. S. Economic law: a textbook. K.: Jurinkom Inter, 2017. 592 p.

J. Anistratenko, J. Luko. Legal regulation of termination of business entities

The article includes the social regulation of the solution of economic entities. The important conditions and grounds for the application are supported by the company. Analyzed by the current history of Ukraine in the collection with the influence of companies.

In addition to the reform of the Civil Rights of Ukraine, the study of institutes for legal entities is still important. In the last time, the legal regulation of the Verkhovna Rada on the issue of legal entities is determined, but there are many controversial questions, but there is a protection of the interests of the lord in the fall of the legal lawyers and legal entities. Run. The relevance of the themes and the news of a definite study of the legal framework and the analysis of problematic questions, which are also in this summary, is determined.

There are many reasons for termination of business entities. Improper business conduct can lead to the termination of the enterprise. However, the decision to liquidate the company may be due not only to business difficulties that led to bankruptcy or the decision to terminate the company due to violations of the law, but also the decision of the owner to liquidate for other reasons.

It is argued that the essential difference between liquidation and reorganization is that in the first case there is a final termination of any activity of an entity, in the second - the termination of its operation in a specific organizational and legal form with the replacement of a new one. In both cases, the termination of the entity will no longer exist

Due to the liquidation of the entity, its activities will be terminated, and in connection with the reorganization, it will continue, but not in the former (which existed before the

reorganization), but in the new organizational and legal form of the entity. That is, we can say that the main difference between one method of termination of economic entities from another (liquidation and reorganization) is the legal consequences of the termination of their existence, in the presence or absence of succession.

It has been proved that the termination of a legal entity is a complex process. There are two ways to terminate legal entities: liquidation and reorganization. Among the grounds for termination are two groups: voluntary (by decision of the owner) and coercive (by court decision). The liquidation procedure consists of four stages: making a decision on liquidation, informing creditors; settlements with creditors, entry in the Unified State Register of the decision on termination of the legal entity.

Keywords: *termination of business entities, liquidation, reorganization, legal entities, grounds for termination, termination procedure, state registration of termination.*

Стаття надійшла до редколегії 23 травня 2022 року

**Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 343.85

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.151-159

О. М. Бодунова,
канд. юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: olesalasuk@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-9179-5985

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОСОБИ, ЩО ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

У статті охарактеризовано особу, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що стрімкий розвиток технологічного прогресу в останні роки зумовив пришвидшення різних процесів як державного, так і недержавного характеру. Поряд з цим інформаційні технології стали активно використовуватися злочинцями у кримінально-протиправних цілях. Це пришвидшує вчинення кримінальних правопорушень, а також дає можливість злочинцям довгий час лишатися «непоміченими» серед правоохоронних органів.

Крім того, кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері інформаційних технологій, характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю, адже мають відношення і до інших сфер, зокрема проти власності, національної безпеки, громадської безпеки тощо. Питома вага вищевказаних кримінальних правопорушень, що вчиняються у цих сферах, є у 2–3 рази більшою, ніж 10 років тому. У зв'язку з цим одним з нагальних питань сьогодення є розробка оновленої моделі запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій, оскільки остання досить швидко й активно трансформується, злочинці використовують нові методи вчинення кримінальних правопорушень, невідомі правоохоронним органам.

Такий криминологічний аналіз кримінальних правопорушень, скоєних з використанням інформаційних технологій, та розробка ефективних шляхів і напрямів їх запобігання неможливі без урахування типових особистісних характеристик осіб, які безпосередньо вчиняють кіберзлочини. Саме тому доцільним і актуальним питанням є вивчення ознак особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій.

У процесі написання наукової статті використовувалися такі методи: діалектичний – для пізнання окремих процесів, явищ; статистичний – під час аналізу офіційних даних щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у сфері інформаційних технологій; системний – у разі розгляду видів кіберзлочинців тощо.

Розглянувши наукові праці та дані офіційної статистики, сформульовано типовий кримінологічний портрет особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій.

Ключові слова: кіберзлочинці, злочинність у сфері інформаційних технологій, кримінальне правопорушення, соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні ознаки, запобігання.

Метою статті є дослідження типових ознак та властивостей осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій для формування ефективної моделі запобігання злочинності у цій сфері.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологічного прогресу в останні роки зумовив пришвидшення різних процесів як державного, так і недержавного характеру. Поряд з цим інформаційні технології стали активно використовуватися злочинцями у кримінально протиправних цілях. Це пришвидшує вчинення кримінальних правопорушень, а також дає можливість злочинцям довгий час лишатися «непоміченими» в очах правоохоронних органів.

Крім того, кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері інформаційних технологій, характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю, адже мають відношення і до інших сфер, зокрема проти власності, національної безпеки, громадської безпеки тощо. Питома вага вищевказаних кримінальних правопорушень, що вчиняються у цих сферах, є у 2–3 рази більшою, ніж 10 пороків тому. У зв'язку з цим одним з нагальних питань сьогодення є розробка оновленої моделі запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій, оскільки остання досить швидко й активно трансформується, злочинці використовують нові методи вчинення кримінальних правопорушень, невідомі правоохоронним органам.

Такий кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень, скоєних з використанням інформаційних технологій, та розробка ефективних шляхів і напрямів їх запобігання неможливі без урахування типових особистісних характеристик осіб, які безпосередньо вчиняють кіберзлочини. Саме тому доцільним і актуальним питанням є вивчення ознак особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питання запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій, розробкою кримінологічної моделі запобігання кіберзлочинів займалися такі науковці, як Н. Ахтирська, В. Бутузов, С. Буюджи, В. Гавловський, І. Європіна, О. Іванченко, М. Кравцова, Л. Скалозуб, Є. Скулиш та інші. Проте на сьогодні у кримінології відсутні ґрунтовні праці щодо типового кримінологічного портрета кіберзлочинців. Саме тому у статті нами здійснена спроба висвітлення цього поняття та його ознак.

Виклад основного матеріалу. Питання кримінологічної характеристики особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій, не є новим. Зокрема, М. О. Кравцова надає кримінологічну характеристику особистості кіберзлочинця. На її думку, кіберзлочинці – це переважно працездатні, але непрацюючі, неодружені чоловіки, й структурі морально-психологічних якостей яких превалюють корисливість, правовий нігілізм, поєднані з детермінованим специфікою кіберпростору комплексом сваволі та ілюзій [1, с. 20]. Хоча дослідження цієї тематики не зупиняються й на сьогодні, адже злочинність у сфері інформаційних технологій постійно розвивається і виходить на новий рівень.

Досліджуючи осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій, їх можна розглядати як з точки зору характеристики кримінально протиправних дій, так і з боку характеристики особистості – суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень. Так, фахівцями університету Норідж (приватний військовий університет, розташований у Нортфілді, штат Вермонт, США) виділяються такі види кіберзлочинців:

– ідентифікаційні злодії – це кіберзлочинці, які намагаються отримати доступ до особистих даних жертв (ім'я, адресу, номер телефону, місце роботи, банківський рахунок, інформацію про кредитні картки та номер соціального страхування) і використовують цю інформацію для здійснення фінансових операцій, видавши себе за потерпілого;

– «інтернет-сталкери» – це категорія кіберзлочинців, які зловмисно контролюють діяльність своїх жертв в Інтернеті. Ця форма злочинності здійснюється через використання соціальних мереж та шкідливих програм, які здатні відслідковувати комп'ютерну активність особистості із значно малим виявленням;

– «пікери» (або шахраї, «фішери») – категорія кіберзлочинців, які намагаються отримати особисту або конфіденційну інформацію через комп'ютери жертв, це часто здійснюється через «фішингові» вебсайти;

– кібертерористи – це досить розвинена, політично натхненна категорія злочинців, учасники якої намагаються викрасти дані та/або компрометувати корпоративні чи державні комп'ютерні системи та мережі, завдаючи шкоди країнам, підприємствам, організаціям або окремим особам [3].

Зі свого боку Р. Мітчелл визначив типи кіберзлочинців, які відрізняються своїм рівнем майстерності та мотивацією, зокрема це такі: початківці, кіберпанки, внутрішні (внутрішня загроза), кодери, інформаційні воїни / кібертерористи, старі хакери охорони, професійні кіберзлочинці [3].

Мотиви вчинення кримінальних правопорушень кіберзлочинцями є досить різними. Це насамперед бажання матеріальної наживи, шпигунство, особисті мотиви, саботаж політичних, релігійних чи інших переконань, підвищення самооцінки тощо. У багатьох кіберзлочинців присутній нарцисизм і надмірна «любов» до себе.

Є загальне хибне уявлення щодо кіберзлочинців. Передбачається, що вони мають різноманітні навички та злочинний досвід, який дає змогу їм ініціювати широкий спектр нападів, згодом заробляючи велику кількість грошей. Насправді

нешодавні дослідження, проведені серед членів закритої підпільної спільноти, показали, що більшість кіберзлочинців заробляють від 1 000 до 3 000 доларів США на місяць, а лише 20 % заробляють значно більшу суму в розмірі \$ 20 000 на місяць та більше [4].

З метою здійснення кримінологічної характеристики злочинців у сфері інформаційних технологій науковцями було проведено дослідження з використанням джерел, що є у відкритому доступі в мережі Інтернет стосовно злочинців, які розшукуються за даними Федерального бюро розслідування США [5]. Повний перелік осіб, що складається із 42 підозрюваних, які розшукуються ФБР за підозрою у вчиненні кіберзлочинів, зазначається на відповідному сайті «Найрозшукуваніші злочинці» [5]. За результатами проведеного дослідження виявлені соціально значимі ознаки міжнародного кіберзлочинця. Так, за критерієм віку встановлено, що більшість осіб (60 %), які перебувають у федеральному та міжнародному розшуку, віком від 20 до 35 років, за статевою ознакою досліджувані підозрювані у кіберзлочинах – чоловіки [5].

Варто відмітити, що кіберзлочинці, враховуючи досвід США, належать до категорії особливо небезпечних злочинців, які завдають значну матеріальну шкоду державі, підприємствам, установам, організаціям, інформаційній безпеці. Крім того, у списку відсутні безпосередньо громадяни США [5]. Тому здійснити об'єктивні висновки за територіальними ознаками особистості кіберзлочинців досить складно. Однак, посилаючись на вказані дані, все ж таки можна з певною ймовірністю підтвердити той факт, що більшість злочинців є громадянами держав, в яких присутній низький рівень протидії кіберзлочинам, це – держави Середнього, Далекого Сходу (Пакистан, Індія, Іран, Сирія, В'єтнам тощо). Крім того, важливими є політичні детермінанти, зокрема ставлення урядів окремих держав до цього негативного явища, що зумовило велику кількість підозрюваних у кіберзлочинах з Північної Кореї та Китаю.

Використовуючи міжнародний досвід, було проведено й аналіз та вивчення статистики щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій, в Україні. Дослідження проводилося стосовно осіб, яким оголошено про підозру за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених чч. 3, 4 ст. 190 КК України [6]. Встановлено, що впродовж 2020 року підрозділами Департаменту кіберполіції Національної поліції України розкрито шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, за 2 012 кримінальними провадженнями, оголошено про підозру 321 особі.

Аналіз даних дав змогу визначити тенденції злочинності у сфері інформаційних технологій за статевою ознакою. Так, 72 % кримінальних проваджень відкриті стосовно чоловіків та 23 % – щодо жінок. Отже, встановлено, що вказана категорія кіберзлочину вчиняється переважно чоловіками, однак існує відсоток і жінок. Крім того, доцільно додати ще один критерій – кримінальні правопорушення, що вчинені за співучастю особами [чоловічо] та [жіночо] статі (8 %).

Кібершахрайство має безпосереднє відношення до сегмента інформаційних технологій (ІТ). А згідно з даними «зарплатного опитування DOU» жінок, які працевлаштовані або перебувають у статусі вільного працівника у сфері інформаційних технологій станом на 2020 рік, лише 20 % [9]. Зазначені дані вказують на рівень залученості жінок у технічні сфери, що тотожно навчанню у технічних закладах вищої освіти або технічній підтримці певного державного і приватного підприємства. Однак, згідно з тими самими результатами вищезазначеного опитування, тенденція збільшення з кожним роком кількості осіб жіночої статі у сфері ІТ становить у середньому 2 %. Так, 2011 р. частка жінок із вказаними інтересами становила лише 7 % [2].

Розглядаючи соціально-демографічні показники особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій, варто почати з віку таких осіб. Аналізуючи статистику Офісу Генерального прокурора, потрібно відмітити, що відповідні кримінальні правопорушення вчиняли громадяни віком від 17 до 48 років, тобто від підлітків до осіб старшого віку [7]. Крім того, виявлено факт, що більший відсоток становлять особи у віковому діапазоні від 20 до 35 років, що співпадає з наведеним вище дослідженням стосовно осіб, які розшуковуються ФБР США за підозрою у вчиненні кіберзлочинів. З досліджуваної категорії підозрюваних осіб лише 26 % мали одну чи більше вищих освіт, 21 % – особи, що мали середньо-спеціальну освіту. Більшість кібершахраїв мали повну середню освіту, однак це аж ніяк не означає, що українська шкільна програма містить основи щодо скоєння шахрайств з використанням комп'ютерних мереж. Посилаючись на вказаний вище факт, доцільно зробити висновок, що особою кіберзлочинця вказаної категорії здебільшого є людина, яка самостійно отримує або вже здобула освіту у сфері високих інформаційних технологій (комп'ютерної безпеки, програмування, сучасних тенденції розвитку комп'ютерних мереж) поза будь-яким закладом освіти, без педагогічної допомоги.

Щодо національної приналежності, варто зазначити, що переважна більшість кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері інформаційних технологій, скоюється саме українськими громадянами. Лише невеликий відсоток припадає на іноземців. Крім того, у більшості випадків особи вчиняють кримінальні правопорушення за місцем свого проживання (71 %).

Як відмічають науковці, вказані соціально-демографічні ознаки кібершахраїв являють собою лише зовнішню характеристику. Для уявлення про внутрішній світ осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, необхідне вивчення їхніх особистісних особливостей. До цих властивостей особистості належать спрямованість, риси характеру, моральні якості, знання, навички, звички, рівень особистої культури тощо. Морально-психологічні якості кібершахраїв у цілому є ідентичними характеристикам шахраїв загальнокримінальної спрямованості [2].

Найбільш притаманними психологічними особливостями шахраїв, за даними сучасних досліджень, є певні мотиви кримінально протиправної поведінки: жага наживи, жадібність, прагнення придбати матеріальні блага і схильність до легкого

життя, більш високий рівень інтелекту (зокрема, порівняно з іншими категоріями злочинців), вміння швидко пристосовуватися до сучасних умов життя, холодно-кровність, розважливність, здатність володіти собою, вміння зрозуміти психологію іншої людини і викликати до себе довіру, демонстрація співчуття і співпереживання, акторські здібності, спостережливність, розкутість поведінки, готовність використовувати обман, прагнення до паразитизму, моральна розбещеність, лицемірство, нахабність і грубість, володіння прийомами психологічного впливу на іншу людину тощо [10].

Проте вважаємо, що злочинність у сфері інформаційних технологій є найбільш суспільно небезпечним видом злочинності, де поняття обману та зловживання довірою видозмінилося. Сучасний злочинець може не мати акторських здібностей, вдало брехати і взагалі може не показувати свою поведінку.

Провідне місце серед стійких психологічних особливостей особистості займають мотиви злочинців, властиві прагнення до самоствердження на соціально-психологічному рівні (пов'язано з потребою домогтися визнання з боку найближчого оточення – сім'ї, друзів, знайомих, колег по роботі) і на індивідуальному рівні (пов'язано з бажанням підвищити самооцінку і посилити самоповагу шляхом здійснення вчинків, що сприяють, на думку особистості, подоланню будь-яких психологічних слабкостей). Не менш типовими для кібершахраїв є ігрові мотиви, властиві особам, які скоюють злочини не тільки і не стільки з метою отримання матеріальної вигоди, а скільки заради гри та ризику, для отримання гострих відчуттів. Досить яскраво ці мотиви виявляються в ситуаціях, в яких здійснюється інтелектуальне протиборство і змагання в спритності, де потрібні кмітливість, уміння максимально використовувати сприятливі обставини і швидко приймати рішення [2].

Висновки. Отже, розглянувши наукові праці та дані офіційної статистики, можна сформулювати типовий кримінологічний портрет особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій:

– більшість підозрюваних за кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій, які перебувають у міжнародному розшуку, – це чоловіки віком 20–35 років, значна кількість таких злочинців є громадянами держав, в яких присутній низький рівень протидії кіберзлочинам (країни Середнього, Далекого Сходу);

– більшість громадян України, які були підозрюваними за вчинення кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, також були особами чоловічої статі, але кримінальні провадження за кібершахрайство відкривались також і щодо жінок та за співучастю особами чоловічої та жіночої статі;

– більше половини підозрюваних злочинців мали вищу освіту, інші мали середньо-спеціальну та середню освіту;

– більшість кібершахраїв самостійно отримують освіту та досвід у сфері високих інформаційних технологій (комп'ютерної безпеки, програмування тощо) поза закладом освіти, без педагогічної допомоги, це зумовлює, що особи кіберзлочинців здебільшого мають спеціальні технічні знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2016. С. 20.
2. Лефтеров Л. В. Кримінологічна характеристика осіб, підозрюваних у кіберзлочинах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 35, том 2. С. 65–68. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc35/part_2/18.pdf
3. Who Are Cyber Criminals? Academic Programs & Resources. Information Security & Assurance by Norwich University Online. February 13th, 2017. URL: <https://online.norwich.edu/academic-programs/masters/information-security-assurance/resources/articles/who-are-cyber-criminals> Profiling the Cybercriminal; URL: <https://www.sbs.ox.ac.uk/cybersecurity-capacity/content/profiling-cybercriminal>
4. Barysevich A. Inside the Mind of Cybercriminals. URL: <https://www.recordedfuture.com/cyber-criminal-profiling/>
5. Cyber's Most Wanted. URL: <https://www.fbi.gov/wanted/cyber>
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 року № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення / офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravororushennya-2> (дата звернення: 06.06.2022).
8. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 12 жовт. 2009 року № 436.
9. Женщины в IT: портрет, плани, мотивация. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-woman/>
10. Борисова С. Е. Психологические особенности лиц, совершивших мошенничество, и их учет при расследовании преступлений. *Прикладная юридическая психология*. 2008. № 1. С. 108–115.

REFERENCES

1. Kravtsova M. O. Cybercrime: criminological characteristics and prevention of internal affairs: author's ref. dis. for science. degree of Cand. jurid. Science: special. 12.00.08 "Criminal law and criminology; criminal executive law". Kharkiv, 2016. P. 20.
2. Lefterov L. V. Criminological characteristics of persons suspected of cybercrime. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser.: Jurisprudence*. 2018. № 35, Volume 2. Pp. 65–68. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc35/part_2/18.pdf
3. Who Are Cyber Criminals? Academic Programs & Resources. Information Security & Assurance by Norwich University Online. February 13th, 2017. URL:

Бодунова О. М. Кримінологічна характеристика особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій

<https://online.norwich.edu/academic-programs/masters/information-security-assurance/resources/articles/who-are-cyber-criminals> Profiling the Cybercriminal; URL: <https://www.sbs.ox.ac.uk/cybersecurity-capacity/content/profiling-cybercriminal>

4. Barysevich A. Inside the Mind of Cybercriminals. URL: <https://www.recordedfuture.com/cyber-criminal-profiling/>

5. Cyber's Most Wanted. URL: <https://www.fbi.gov/wanted/cyber>

6. Criminal Code of Ukraine: Law of April 5, 2001 № 2341-III // Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

7. On persons who have committed criminal offenses: the official website of the Office of the Prosecutor General. URL: <https://gp.gov.ua/en/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravoporushennya-2> (access date: 06.06.2022).

8. On approval of the Regulations on the Integrated Information Search System of the Bodies of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of October 12, 2009 № 436.

9. Women in IT: portrait, plans, motivation. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-woman/>

10. Borysova C. E. Psychological features of perpetrators of fraud and their consideration in the investigation of crimes. *Applied legal psychology*. 2008. № 1. S. 108–115.

O. Bodunova. Criminological characteristics of a person committing criminal offenses in the field of information technologies

The article describes a person who commits criminal offenses in the field of information technology. The relevance of the chosen research topic is due to the fact that the rapid development of technological progress in recent years has led to the acceleration of various processes, both state and non-state. At the same time, information technology has been actively used by criminals for criminally illegal purposes. This speeds up the commission of criminal offenses and also allows criminals to remain "unnoticed" in the eyes of law enforcement agencies for a long time.

In addition, criminal offenses committed in the field of information technology are characterized by increased public danger, as they relate to other areas, including property, national security, public safety and more. The share of the above-mentioned criminal offenses committed in these areas is 2–3 times higher than 10 years ago. In this regard, one of the most pressing issues today is the development of an updated model of crime prevention in the field of information technology, as the latter is very quickly and actively transformed, criminals use new methods of committing criminal offenses unknown to law enforcement.

Such criminological analysis of criminal offenses committed with the use of information technology, and the development of effective ways and directions to prevent them is impossible without taking into account the typical personal characteristics of persons who directly commit cybercrime. That is why it is expedient and urgent to study the characteristics of a person who commits criminal offenses in the field of information technology.

The aim of the article is to study the typical features and characteristics of persons who commit criminal offenses in the field of information technology in order to form an effective model for crime prevention in this area.

Research methods: in the process of writing a scientific article the following methods were used: dialectical – to learn about individual processes, phenomena, statistical – during the analysis of official data on persons who have committed a criminal offense in the field of information technology; systemic – when considering the types of cybercriminals, etc.

Considering scientific works and official statistics, a typical criminological portrait of a person committing criminal offenses in the field of information technology is formulated.

Keywords: *cybercriminals, information technology crime, criminal offense, socio-demographic characteristics, moral and psychological characteristics, prevention.*

Стаття надійшла до редколегії 10 червня 2022 року

УДК 343.988

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.160-166

М. М. Забарний,

канд. юрид. наук

e-mail: 30.07@nusta.edu.ua

ORCID ID 0000-0001-9589-8762;**Д. Л. Вітюк,**

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: dashastarosta@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-3457-9984

ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена розгляду сутності кримінологічного аналізу злочинності та методів, які при цьому використовуються. Наголошено, що створення дієвої системи запобігання злочинності в Україні неможливе без врахування, аналізу та аналітичного дослідження всіх показників злочинності, причин та умов її виникнення. Особливо це є актуальним у період воєнного стану, коли суттєво збільшується кількість вчинених кримінальних правопорушень.

Для кращого розуміння поняття кримінологічного аналізу розглянуто методи, які при цьому застосовуються. Особливу увагу звернено на використання комплексного підходу до розкриття сутності, встановлення елементів та внутрішньої структури соціально-правових феноменів. За його допомогою об'єкт дослідження може бути вивчено з позицій цілісності й системності. Застосування цього підходу передбачає історичний розгляд досліджуваної діяльності з наступною можливістю її прогнозу, визначення сутності, значення, завдань, принципів протидії злочинності, опису її елементів та зв'язків як у середині системи, так і із зовнішнім середовищем.

Доведено, що будь-яка суспільна діяльність може досягнути поставленої мети, якщо вона належно доктринально визначена, скерована, організована та оптимально ресурсно забезпечена. Сформовано вимоги, які повною мірою стосуються діяльності щодо запобігання злочинності, яка є різновидом суспільної діяльності.

Представлено авторське визначення кримінологічного аналізу злочинності, під яким запропоновано розуміти діяльність уповноважених на те державних органів, громадських інституцій, окремих громадян щодо аналітичного дослідження кількісних та якісних показників злочинності за певний період часу на певній території, виявлення її детермінант, основних характеристик особи злочинця, виявлення динамічних характеристик провідних напрямів діяльності державних органів, що дає змогу згодом проводити ефективний комплекс економічних, соціальних, ідейно-виховних, організаційно-управлінських, правових заходів запобігання злочинності.

Ключові слова: запобігання злочинності, кримінологічний аналіз, методи кримінологічного аналізу, злочинність, кримінальне правопорушення, аналітичне забезпечення.

Метою статті є дослідження та аналіз поняття кримінологічного аналізу злочинності для формування передумов реалізації кримінологічного забезпечення запобігання злочинності в Україні в умовах воєнного стану.

Постановка проблеми. Створення дієвої системи запобігання злочинності в Україні неможливе без врахування, аналізу й аналітичного дослідження всіх показників злочинності, причин та умов її виникнення. Особливо це є актуальним у період воєнного стану, коли суттєво збільшується кількість вчинених кримінальних правопорушень, особливо проти власності.

Погоджуємося з В. Бесчастним у тому, що важливість кримінологічного аналізу злочинності пов'язана принаймні з двома групами взаємозумовлених причин. Перша полягає у наявності досить негативних тенденцій злочинності в Україні в період з початку 90-х рр. минулого століття і до сьогодні, що супроводжується наростанням фактичного відставання можливостей правоохоронної системи від розвитку злочинності. Останнє відбувається як через об'єктивні закономірності розвитку суспільства, так і через недоліки та прорахунки систем забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює надвисокий рівень латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні злочинів та в цілому неспроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності. Друга, відповідно, полягає у потребі розроблення нової концепції запобігання злочинності, що враховує високий рівень криміналізації, можливості держави і суспільства здійснювати протидію кримінальним проявам, помилки і недоліки попередніх концептуальних підходів до організації запобігання злочинності, її забезпечення і практики реалізації [1].

У кримінології приділяється недостатньо уваги поняттю кримінологічного аналізу, його ознак, складових елементів, механізму використання тощо. У зв'язку з цим доцільно дослідити думки науковців та сформулювати визначення «кримінологічний аналіз злочинності» для організації його ефективного використання на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стану злочинності та виявлення тенденцій її розвитку досліджували такі науковці, як О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, Т. В. Корнякова, О. М. Литвинов, В. В. Топчій, В. М. Трубников, П. В. Хряпінський, І. С. Яковець та багато інших. Окремі аспекти застосування кримінологічного аналізу на практиці вивчали Н. А. Беляєв, В. Н. Бурлаков, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, Є. Бафія, А. П. Закалюк, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, І. Б. Медицький, В. В. Орехов, Г. Й. Шнайдер, Н. Н. Ярмиш.

Проте у кримінологічних дослідженнях більшою мірою висвітлено якісні та кількісні показники певного виду злочинності за певний період часу, досліджено методи кримінологічного аналізу, проте майже не вивчено сутності цього поняття та

його структурні елементи. Саме тому у статті нами здійснена спроба висвітлення цього поняття та його ознак.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних закономірностей сучасного світу є прискорений, складний та часто непередбачуваний розвиток багатьох соціально-економічних явищ і процесів. Це зростання світової економіки, збройна агресія РФ проти України, урбанізація, інтенсивні та різноспрямовані зміни рівня матеріального забезпечення і способу життя різних соціальних груп, міграція значних мас населення, стрімкий розвиток комп'ютерних технологій і телекомунікацій тощо. За таких умов зростає рівень злочинності, виникають нові види кримінально протиправної поведінки, особливо у сфері інформаційних технологій, економіки, протиправних діянь, пов'язаних з корупцією. Не є виключенням і злочини, що вчиняють російські окупанти проти мирних жителів України: терористичні атаки, вбивства, зґвалтування тощо.

За таких умов усе більшого значення набуває здійснення ефективного соціально-правового контролю за криміногенною ситуацією. Адже для групи країн з найбільш низьким рівнем злочинності за значної різниці в історії розвитку, економіці, етнічному складі, релігійності та менталітеті населення була характерною лише одна спільна ознака – сильний соціально-правовий контроль з боку кримінально-правової та інших соціальних систем. Якщо брати до уваги український досвід, поліція є одним із основних суб'єктів здійснення зазначеного контролю, і саме від їх діяльності суттєво залежить стан правопорядку в державі [2]. А в умовах воєнного стану ефективно сприяє захисту правопорядку й територіальна оборона.

У цьому аспекті необхідною умовою ефективної правоохоронної діяльності вказаних органів, засобом забезпечення її плановості, системності й узгодженості заходів, що реалізуються різними службами та підрозділами, є систематичне здійснення кримінологічного аналізу злочинності.

Варто зазначити, що феномен злочинності характерний тим, що в ньому з неминучістю втілюються два принципових моменти: це – сукупність актів поведінки, соціальних дій, з одного боку, й оцінка певних категорій таких дій, як кримінальні правопорушення з боку держави, – з іншого.

Тому злочинність постає як єдність об'єктивного (соціальні дії, акти поведінки) і суб'єктивного (оцінює діяльність держави, виражена в кримінальному законі). Така оцінка – принциповий момент у характеристиці злочинності. Саме вона зумовлює реакцію держави, органів правосуддя на відповідні дії. Кримінально протиправним є тільки те, що прямо визначено в такій якості кримінальним законом. Така принципова основа охорони публічного правопорядку.

Для кращого соціально правового розуміння кримінологічного аналізу злочинності розглянемо методи, які використовуються в процесі такого аналізу. На початку потрібно зазначити, що, визначаючи необхідний набір методологічних прийомів, які дадуть змогу вирішити поставлені перед кримінологією завдання, одним з основних варто визнати системний аналіз, що пояснюється складністю дослідження кримінологічних проблем як об'єкта аналізу, пов'язаного з багатогранністю практичних і теоретичних завдань [4].

Під час системного аналізу будь-яких об'єктів пізнання науки кримінології акцент має бути зроблено на сукупності елементів, розташованих у певній послідовності та пов'язаних спільними функціями, що в результаті утворює синергетичний ефект. Крім того, увага має бути приділена вивченню взаємозв'язків між складовими цілісного об'єкта та дослідженню зв'язків і змін з процесами та явищами, які належать до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, та залежності від останніх. Лише так можна всебічно розглянути й правильно оцінити кожен зі складових об'єкта кримінологічного дослідження.

Отже, доцільно відмітити, що застосування системного підходу у вивченні загального напрямку діяльності державних органів, громадських інститутів й окремих громадян у сфері запобігання злочинності дозволяє розглянути його як систему, в якій елементи, їх взаємозв'язки і взаємозалежності є виокремленими фрагментами реальної дійсності. Останнє є досить важливим моментом, оскільки протидія є видом соціальної діяльності.

Крім названого вище методу наукового пізнання, для вирішення заявлених проблем застосовується і функціональний підхід. Останній втілюється в описі та поясненні систем, за якого увага фіксується на реалізації визначальних функцій у процесі функціонування системи. Кожен елемент сфери запобігання злочинності виконує певні функції, що задовольняють потреби системи. З іншого боку, діяльність елементів системи визначається загальною структурою запобігання. За допомогою функціонального підходу можна розкрити динамічні характеристики провідних напрямів діяльності державних органів, громадських інститутів й окремих громадян у цій сфері і більш глибоко пізнати їх функціональні параметри. Він дає змогу зрозуміти й вивчити роль і місце окремих елементів, що належать до складу структури досліджуваної діяльності [4].

Функціональний підхід дозволяє проаналізувати діяльність на всіх ланках системи – за вертикаллю і горизонталлю. За його допомогою досліджується доцільність функціонування механізму, з'ясовується рівень залежності від інших елементів, показники роботи суб'єктів з подальшим зіставленням з показниками роботи вищих і нижчих складових.

Водночас варто звернути увагу на те, що хоча діалектичні методи пізнання свідчать, що сутність і значення предметів розкриваються лише в їх зв'язку з іншими предметами та явищами, а розкриття зв'язку, відносин і взаємозалежності є одним з першочергових завдань наукового пізнання, та все ж таки функціональні прояви – це не самі властивості предметів та явищ, а тільки їх зовнішній вигляд у відповідній системі відносин. Тому продуктивність функціонального методу у кримінологічному дослідженні забезпечується лише поєднанням його з іншими прийомами наукового осмислення вказаного феномену. Згаданий метод варто розглядати як одну з ланок єдиного ланцюга загальних та окремих методів наукового дослідження кримінологічної тематики. За його допомогою досліджують загальні закономірності, принципи кримінологічного впливу, загальні засади створення і функціонування кримінологічних систем [4].

На сьогодні у формуванні методології кримінологічного аналізу перспективним є використання комплексного підходу до розкриття сутності, встановлення елементів та внутрішньої структури соціально-правових феноменів. За його допомогою об'єкт дослідження може бути вивчено з позицій цілісності й системності. Застосування цього підходу передбачає історичний розгляд досліджуваної діяльності з наступною можливістю її прогнозу, визначення сутності, значення, завдань, принципів протидії злочинності, опису її елементів та зв'язків як у середині системи, так і із зовнішнім середовищем. Поряд з цим цей підхід полягає в тому, що об'єкт досліджується на абстрактно-логічному рівні. У разі застосування комплексного підходу основний акцент має бути зроблено на можливості системного опису соціально-правових феноменів у всіх проявах, для чого має послуговувати статистика, оскільки саме в узагальненні виявляються певні закономірності [4].

Отже, системний аналіз є важливим у застосуванні під час виявлення сутності кримінологічних явищ та процесів, комплексний підхід – для аналізу їх змісту і функціональний підхід – під час виділення їх елементів і виокремлення різних сутнісних характеристик. Ці методи є провідними пізнавальними засобами вирішення завдань кримінологічного аналізу злочинності. Саме вони як певна сукупність утворюють методологічну основу для застосування сукупності методів кримінологічного дослідження.

Висновки. Отже, з огляду на вищезазначене зауважимо, що під кримінологічним аналізом злочинності розуміємо діяльність уповноважених на те державних органів, громадських інституцій, окремих громадян щодо аналітичного дослідження кількісних та якісних показників злочинності за певний період часу на певній території, виявлення її детермінант, основних характеристик особи злочинця, виявлення динамічних характеристик провідних напрямів діяльності державних органів, що дає змогу згодом проводити ефективний комплекс економічних, соціальних, ідейно-виховних, організаційно-управлінських, правових заходів запобігання злочинності.

Будь-яка суспільна діяльність може досягнути поставленої мети, якщо вона належно доктринально визначена, скерована, організована та оптимально ресурсно забезпечена. Ці вимоги повною мірою стосуються діяльності щодо запобігання злочинності, яка є різновидом суспільної діяльності [3].

Вирішення зазначених завдань стосовно діяльності щодо профілактики злочинності зумовлюється такими чинниками:

1) доктринальним визначенням стратегії, зокрема мети, завдань, стратегічних напрямів та результатів запобігання злочинності, а також прийняттям відповідних управлінських рішень (затвердженням планів та програм профілактики злочинності, визначення та нормативне закріплення обов'язків суб'єктів запобіжної діяльності);

2) адекватним уявленням про стан функціонування безпосереднього та опосередкованого предмета діяльності, першим з яких наразі є запобігання злочинності, другим – стан злочинності;

3) прогнозуванням змін і тенденцій предмета діяльності: безпосереднього та опосередкованого, що здійснюється значною мірою через кримінологічне прогнозування;

4) визначенням порядку, методики, форм, засобів запобіжної діяльності, загальних засад її тактики, адекватних цим засобам суб'єктів застосування, що вимагає залежних від їхніх поточних та потрібних якостей підготовки, навчання, поточного підвищення кваліфікації останніх;

5) інформаційним забезпеченням реалізації визначених завдань, передусім щодо опосередкованого та безпосереднього предмета запобіжної діяльності, тобто стосовно злочинності, її причин і умов, інших детермінантів, динаміки їх зміни, спрямування і змісту запобіжних заходів і засобів, оцінки їх результативності, відповідних знань та умінь (навичок) суб'єктів діяльності;

6) координацією запобігання злочинності по горизонталі та вертикалі;

7) здійсненням контролю виконання;

8) забезпеченням правового регулювання;

9) матеріальним та в цілому ресурсним забезпеченням, передусім фінансовим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/40.pdf> (дата звернення: 01.06.2022).

2. Музика В. В. Кримінологічний аналіз об'єктивних причин злочинності в сучасній Україні. *Young Scientist*. 2018. № 12 (64). С. 190–192. <https://i-rc.org.ua/files/muzyka2.pdf> (дата звернення: 01.06.2022).

3. Ніп'яліді О. Ю. Кримінологічний аналіз стану економічної злочинності в Україні. *Правова просвіта*. 2018. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2018_6_3 (дата звернення: 01.06.2022).

4. Олішевський О. Кримінологічний аналіз. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/kriminologichnij-analiz/> (дата звернення: 01.06.2022).

REFERENCES

1. Beschastny V. Criminological analysis of the state of crime in Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*. 2017. № 1. Pp. 207–213. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/40.pdf> (access date: 01.06.2022).

2. Music by V. V. Criminological analysis of the objective causes of crime in modern Ukraine. *Young Scientist*. 2018. № 12 (64). Pp. 190–192. URL: <https://i-rc.org.ua/files/muzyka2.pdf> (access date: 01.06.2022).

3. Nipialidi O. Y. Criminological analysis of economic crime in Ukraine. *Legal education*. 2018. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2018_6_3 (access date: 01.06.2022).

4. Olishevsky O. Kymnological analysis. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/kriminologichnij-analiz/> (access date: 01.06.2022).

M. Zabarniy, D. Vitiuk. On socio-legal understanding of criminological analysis of crime

The article is devoted to the essence of criminological analysis of crime and the methods used. It is emphasized that the creation of an effective system of crime prevention in Ukraine is impossible without the calculation, analysis and analytical study of all indicators of crime, causes and conditions of its occurrence. This is especially true during martial law, when the number of committed criminal offenses increases significantly.

In order to better understand the concept of criminological analysis, the methods used are considered. Particular attention is paid to the use of an integrated approach to the disclosure of the essence, the establishment of elements and the internal structure of socio-legal phenomena. With its help, the object of study can be studied from the standpoint of integrity and systematicity. The application of this approach involves a historical review of the research activity, followed by the possibility of its forecast, determining the nature, meaning, objectives, principles of combating crime, describing its elements and links, both within the system and with the environment.

It is proved that any social activity can achieve the set goal if it is properly doctrinally defined, directed, organized and optimally provided with resources. Requirements have been formed that fully apply to crime prevention activities, which are a type of public activity.

The author's definition of criminological analysis of crime is presented. characteristics of the leading activities of state bodies, which allows later to conduct an effective set of economic, social, ideological and educational, organizational and managerial, legal measures to prevent crime.

Keywords: *crime prevention, criminological analysis, methods of criminological analysis, crime, criminal offense, analytical support*

Стаття надійшла до редколегії 6 червня 2022 року

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.167-174

М. Я. Курилич,*Державний податковий університет**e-mail: myron1502@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-9338-7342**

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАВОВІ ОСНОВИ

У статті зазначено, що конфлікт (лат. conflictus – зіткнення) є складним явищем, яке стосується різних сфер життєдіяльності суспільства. Конфлікти можуть виникати між державами, націями, підприємствами, працівниками та адміністрацією, батьками та дітьми, подружжям тощо. Конфлікти можуть мати політичний, ідеологічний, економічний, психологічний характер. Кримінально-правовий конфлікт виникає у сфері загальнорегулятивних кримінально-правових відносин. Їх зміст становить законслухняна діяльність громадян, спрямована на реалізацію своїх прав та обов'язків. Будь-яке кримінальне правопорушення зачіпає інтереси учасників певних суспільних відносин, викликає протиріччя між інтересами особи, що вчинив кримінальне правопорушення, та осіб, які постраждали внаслідок протиправної поведінки винного.

Тому кримінально-правові відносини мають спочатку конфліктний характер. Кримінально-правовий конфлікт є зіткненням протилежних інтересів особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з одного боку, і потерпілого, суспільства, держави – з іншого, у сфері суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

Ключові слова: *конфлікт, кримінально-правовий конфлікт, альтернативний спосіб, вирішення.*

Метою статті є аналізування теоретичної та правової позиції альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів.

Постановка проблеми. Світовою тенденцією останніх років є активне впровадження в національні правові системи процедур альтернативного вирішення спорів, найбільш поширеними серед яких є медіація. Міжнародне визнання ефективності та дієвості медіації зумовлено закріпленням у міжнародно-правових актах необхідності застосування медіації під час кримінального провадження для полегшення впровадження цього правового інституту в національне законодавство. Медіація в кримінальному провадженні має суттєвий економічний ефект: зменшення судового навантаження, скорочення витрат на утримання засуджених тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз доктринальних джерел свідчить про те, що зазначена проблема в науці не є новою. Теоретико-правові основи дослідження становлять праці таких вітчизняних учених: О. М. Боброва, Г. П. Власової, І. А. Войтюка, І. В. Грицюка, А. О. Горова, Л. В. Головка, Е. В. Георгієвського, Т. А. Денисової, І. І. Ємельянова, В. В. Землянської, О. А. Калганової, Д. В. Ковриженка, О. М. Коваленка, Ю. І. Микитина, В. Т. Маляренка, Л. Б. Ільковець, С. І. Олійника, О. В. Перепадя, В. Б. Сегедіна, І. В. Сервецького, О. В. Таран, В. М. Трубнікова, В. В. Топчія та ін.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) є складним явищем, яке стосується різних сфер життєдіяльності суспільства. Конфлікти можуть виникати між державами, націями, підприємствами, працівниками й адміністрацією, батьками та дітьми, подружжям тощо. Конфлікти можуть мати політичний, ідеологічний, економічний, психологічний характер.

Під соціальним конфліктом варто розуміти взаємини з потенційно можливим або реальним суб'єктом на ґрунті певних суперечливо усвідомлюваних переваг, інтересів або цінностей [1, с. 119]. Соціальний конфлікт завжди пов'язаний з усвідомленням окремим індивідом протиріч своїх інтересів з інтересами інших суб'єктів, загострення цих протиріч і породжує конфлікти. Проте суперечність та конфлікт не є тотожними поняттями. Суперечності, протилежності, відмінності – це необхідні, але недостатні умови конфлікту. До конфлікту ведуть лише ті протиріччя, причиною яких є несумісні, взаємовиключні інтереси та цінності. Як правило, вони трансформуються у відкрите чи приховане протисторство сторін.

Різновидом соціального конфлікту є конфлікт юридичний. У літературі немає однозначного розуміння юридичного конфлікту. Проте більшість учених виділяють такі його ознаки.

По-перше, учасниками цього конфлікту є суб'єкти права, що володіють певним статусом. У такій якості можуть виступати держава в цілому, її органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та фізичні особи. Щоб стати повноцінним учасником правовідносин, суб'єкт права має володіти сукупністю нормативно закріплених юридичних прав та обов'язків [2, с. 10].

По-друге, будь-який конфлікт припускає, що його сторони мають протилежні, несумісні інтереси. Інтереси слугують одним із значущих мотивів вчинення дій чи утримання від них [3, с. 67], тобто лежать в основі правовідносин. Будь-які юридичні конфлікти пов'язані з порушеннями закріплених у законі правил поведінки, спрямованих на неправомірну зміну статусу суб'єкта та встановленого порядку в суспільстві, тобто є забороненим станом.

По-третє, юридичний конфлікт передбачає наявність певних процедур його вирішення, внаслідок яких виникають правові наслідки.

Тому основне завдання права полягає в обмеженні негативного прояву конфлікту, створення системи процесуальних гарантій щодо його вирішення [4, с. 6].

Отже, під юридичним конфліктом розуміється зіткнення протилежних інтересів суб'єктів права з метою зміни свого статусу [5, с. 10–11].

Юридичні конфлікти різняться за галузями права. Найбільш поширені конфліктні взаємини пов'язані з питаннями цивільного, трудового, фінансового, сімейного права. Існують також конфлікти, які мають юридичний характер, і конфлікти загалом неюридичні за характером, але які містять правовий компонент. У соціології права юридичним називають конфлікт між соціальними суб'єктами, що виникає внаслідок відмінності їх правових інтересів і складається навколо їх правового статусу. Правовий статус суб'єктів, так виступає предметом юридичного конфлікту.

Проте чи всі юридичні конфлікти спочатку є такими. Правовий компонент може виникнути в процесі неюридичного конфлікту, під час рішення якого сторони можуть здійснювати дії, що зумовлюють юридичні наслідки.

Сторони конфлікту, наприклад, не можуть знайти рішення самостійно і змушені звернутися до судових інстанцій. Так відбувається трансформація неюридичного конфлікту у правовий. Наприклад, під час сімейної сварки один із подружжя може звернутися до поліції для притягнення винного до відповідальності.

На думку В. Н. Кудрявцева, юридичний конфлікт можна визначити як протиборство суб'єктів права у зв'язку із застосуванням, порушенням або тлумаченням правових норм. Він зазначає, що юридичним є «будь-який конфлікт, в якому суперечка так чи інакше пов'язана із правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями або станами), і, отже, суб'єкти або мотивація їхньої поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а конфлікт зумовлює юридичні наслідки» [6, с. 15].

Набуваючи правового характеру, неюридичний конфлікт вплітається у юридичні відносини. Перетворення звичайного соціального конфлікту на юридичний відбувається у тому випадку, коли у процесі конфліктних дій сторін ними так чи інакше порушуються існуючі правові норми.

Вирішення конфліктів на правовому ґрунті шляхом перетворення їх у юридичні конфлікти характерне для правових держав та в цілому для держав з досить розвинутою системою права, де переважна більшість відносин має правове оформлення.

Правовий шлях вирішення конфлікту найбільш цивілізований. Водночас існують і неправові, насамперед силові, форми та способи вирішення конфлікту. Використання правової системи для вирішення конфлікту передбачає його цілеспрямований переклад в юридичну площину, іншими словами, його юридизацію. Юридизація конфлікту є позитивним моментом його розвитку, оскільки у її межах відбувається перехід від неправової (і безпосередньо не вирішуваної правовими засобами) ситуації конфлікту до правової ситуації невизначеного, хаотичного, неформалізованого та, по суті, силового (явно чи прихованого) конфлікту юридично визначеного, формалізованого упорядкованому і, отже, вирішеному учасниками конфлікту на основі права [7, с. 50].

Проте бувають і випадки, коли зовні першим починається юридичний конфлікт (наприклад, про право на спадщину), а на його ґрунті виникають інші конфлікти (застосування насильства до спадкоємців тощо). Причиною подібних ситуацій стає наявність прихованих та явних суперечностей у самій правовій системі, що робить можливим використання їх у власних інтересах соціальних суб'єктів, що відстоюють реалізацію своїх позицій.

Перехід соціального конфлікту в юридичний відбувається часто і через незнання індивідами законів, низького рівня правової культури та супутнього правового нігілізму. Тут механізм переходу однієї форми конфлікту до іншої досить простий: суб'єкти конфлікту порушують правові норми через незнання закону, а потім конфлікт переходить на юридичне підґрунтя.

Нарешті, взаємне відчуження індивідів та держави також є фактором виникнення правових конфліктів. Це виявляється в тому, що закони, які ухвалюються, не завжди враховують реальний економічний та соціальний стан окремих категорій населення, що призводить до неможливості для останніх слідувати існуючим правовим нормам [8, с. 177–182].

Отже, причини виникнення юридичних конфліктів, як і конфліктів взагалі, в кінцевому рахунку криються в існуванні об'єктивних протиріч, які можуть бути на певних стадіях свого розвитку латентними (прихованими), але потім виявляються відкрито. Як слушно зазначає В. В. Лапаєва, конфлікт є суб'єктивною формою вираження та прояву об'єктивних протиріч. Цим визначається його структура як відносини між суб'єктами [9, с. 250].

Кримінально-правовий конфлікт виникає у сфері загальнорегулятивних кримінально-правових відносин. Їх зміст становить законслухняна діяльність громадян, спрямована на реалізацію своїх прав та обов'язків. Будь-яке кримінальне правопорушення зачіпає інтереси учасників певних суспільних відносин, викликає протиріччя між інтересами особи, що вчинив кримінальне правопорушення, та осіб, які постраждали внаслідок протиправної поведінки винного.

Тому кримінально-правові відносини мають спочатку конфліктний характер [10, с. 20]. Кримінально-правовий конфлікт є зіткненням протилежних інтересів особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з одного боку, і потерпілого, суспільства, держави – з іншого, у сфері суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом [11, с. 118].

Як відомо, вчинення кримінального правопорушення – винного суспільно небезпечного діяння, що посягає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, – порушує кримінально-правову заборону. Це породжує суперечності між інтересами особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та інтересами держави, суспільства, фізичних чи юридичних осіб, пов'язаних з нормальним функціонуванням зазначених відносин. Для вирішення кримінально-правового конфлікту потрібно відновити, компенсувати або в іншій формі захистити порушені кримінальним правопорушенням блага, притягнувши суб'єкта, що здійснив посягання, до відповідальності.

Вирішення у встановленій законом процесуальній формі кримінально-правових конфліктів, якими порушуються особисті інтереси, тобто інтереси окремих громадян, здійснюється державою тільки на вимогу потерпілого від кримінального правопорушення або його законного представника, або представника юридичної особи притягнути винного до кримінальної відповідальності.

Структура кримінально-правового конфлікту включає такі компоненти:

– учасники конфлікту – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, і особа, яка постраждала від злочинної діяльності винного. При цьому потерпілим може бути як громадянин чи юридична особа, так і держава в цілому залежно від того, публічний або приватний інтерес було порушено кримінальним правопорушенням;

– об'єкт конфлікту – суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом: мир та безпека людства; права та свободи людини; власність; порядок здійснення економічної діяльності, влади та управління; державна, громадська екологічна та інформаційна безпека; громадський порядок тощо;

– предмет – конкретне злочинне діяння особи. В юридичній літературі зустрічається думка, що кримінальне правопорушення і є кримінально-правовим конфліктом. Проте вчиненням кримінального правопорушення кримінально-правовий конфлікт не вичерпується, оскільки будь-який конфлікт передбачає наявність процедур щодо його вирішення, тому конфліктна ситуація буде вирішена лише в тому випадку, якщо будуть максимально нейтралізовані негативні наслідки кримінального правопорушення.

Динаміка кримінально-правового конфлікту включає латентний період (виникнення проблемної ситуації), вчинення кримінального правопорушення, закінчення конфлікту. Закінчення кримінально-правового конфлікту може статися шляхом його вичерпання (наприклад, примирення з потерпілим у справах приватного обвинувачення, добровільна відмова від вчинення кримінального правопорушення, смерть винного) або вирішення шляхом втручання державних органів.

Вирішення кримінально-правового конфлікту передбачає цілеспрямовану діяльність компетентних органів щодо його вирішення за допомогою застосування правових норм. Під час вирішення кримінально-правових конфліктів використовують такі засоби: призначення покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру та застосування заохочень.

Метою вирішення кримінально-правових конфліктів є нейтралізація негативних наслідків кримінального правопорушення. Найпоширенішим способом їх вирішення є притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Сутність кримінальної відповідальності для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виражається в обов'язку нести відповідальність за вчинене діяння перед державою і бути підданим негативним юридичним наслідкам, передбачених кримінальним законом. Кримінальна відповідальність знаходить свою реалізацію в засудженні винного, що, як правило, супроводжується призначенням особі покарання.

Варто зазначити, що покарання є найважливішим засобом вирішення кримінально-правових конфліктів. Водночас досвід боротьби зі злочинністю показує, що силові методи не завжди дають доволі відчутні результати. У зв'язку з цим сьогодні гостро стоїть проблема ефективності покарання, а деякі навіть свідчать про його кризу. Призначення покарання чи застосування інших заходів кримінально-правового характеру завжди передбачає примусове вирішення кримінально-правового конфлікту, що, на думку деяких учених, робить постконфліктні відносини нестійкими: вони містять у собі ймовірність продовження конфлікту у новій фазі. У зв'язку з цим

законодавець передбачив наявність заохочувальних норм, що стимулюють певну поведінку з боку винного. Метод заохочення нещодавно став розглядатися як один з основних методів правового регулювання у сфері дії кримінального закону. «Без заохочення кримінальна юстиція втрачає сенс, оскільки будь-які зусилля людини загладити свою провину перед суспільством не отримуватимуть підкріплення і зрештою почнуть поступово згасати, покарання носитиме виключно карний характер». Застосування заохочень є пошуком такого рішення, яке задовольняло б усіх учасників конфлікту. Розумні заохочувальні норми сприяють підвищенню ефективності дії кримінального закону, оскільки у ситуації позитивної мотивації як спонукальної сили бажаної поведінки виступають не тільки розпорядження, а й власний інтерес суб'єкта, його зацікавленість. Особа, що потрапила до сфери впливу кримінального закону, що увійшов до кримінально-правового конфлікту, повинна мати можливість під час дотримання ряду умов вирішити його у найбільш сприятливий для себе спосіб (звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання тощо). Отже, наявність заохочувальних норм у кримінальному законодавстві створює можливість для застосування альтернативних засобів вирішення кримінально-правових конфліктів.

Альтернативне вирішення кримінально-правового конфлікту передбачає застосування інших, крім загального правосуддя, способів досягнення його мети та впливу на обвинуваченого. Використання таких способів може мати місце лише у тому випадку, якщо кримінальне переслідування правомірне, тобто для нього є процесуальні підстави.

Як відомо, традиційною моделлю вирішення кримінально-правових конфліктів є: виявлення кримінального правопорушення, кримінальне переслідування у межах кримінальної процесуальної діяльності, розгляд кримінальної справи судом за сутністю, призначення кримінального покарання, виконання призначеного кримінального покарання.

У західній юриспруденції альтернативне вирішення кримінально-правових конфліктів поза межами класичної кримінальної юстиції позначається терміном *diversion*, який перекладається англійською *відхилення, відхід*. *Diversion* передбачає застосування нетрадиційних методів реакції на злочинне діяння, коли воно не залишається без наслідків, але ці наслідки наступають поза межами класичної кримінальної юстиції, тобто без кримінального переслідування, кримінальної відповідальності та покарання.

Як зазначають сучасні науковці, «кримінальне право має знайти більш цивілізовані способи для різних громадських цінностей і врегулювання конфліктів, які у його орбіті, а також для витіснення зі свого власного арсеналу покарання тоді, коли це є можливим».

Висновки. Альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів спрямовані на підвищення ефективності кримінального провадження: його мета та завдання досягаються у разі найбільш раціонального використання кримінальних процесуальних засобів, максимального врахування інтересів усіх учасників

кримінального провадження і дотримання їх прав за допомогою процедури, що відповідає фактичній та юридичній складності провадження. Альтернативні процедури, спрямовані на забезпечення прав громадян на вільний доступ до правосуддя та справедливий у розумні терміни розгляд справи, повністю відповідають завданням кримінального права і процесу та його засадам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чумиков А. Н. Конфліктологія соціальних відносин як комплексна наукова дисципліна та практична спеціалізація. *Соціологічні дослідження*. 1997. № 7. С. 117–120.
2. Якимов А. Ю. Статус суб'єктів права (Теоретичні питання). *Держава право*. 2003. № 4. С. 7–11.
3. Горшунів Д. Н. Інтерес у приватному праві: питання теорії. Вид-во Казан. ун-ту, 2005.
4. Юридична конфліктологія – новий напрямок у науці. *Держава право*. 1994. № 4. С. 5–9.
5. Зеркін Д. П. Основи конфліктології: курс лекцій. 1998.
6. Юридична конфліктологія / відп. ред. В. Н. Кудрявцев. М., 1995.
7. Юридичний конфлікт: процедури вирішення / відп. ред. В. Н. Кудрявцев. М., 1995.
8. Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н. Соціологія права. Фенікс, 2001.
9. Лапаєва В. В. Соціологія права: підручник / за ред. В. С. Нерсисянца. М.: Норма, 2000.
10. Васильченко О. Загальнорегулятивні (загальні) кримінально-правові відносини. *Кримінальне право*. 2005. № 4. С. 17–21.
11. Попаденко Є. В. Кримінально-правовий конфлікт: поняття та способи подолання. *Проблеми вдосконалення юридичної техніки та диференціації відповідальності у кримінальному праві та процесі*: зб. наук. ст. / відп. ред. Л. Л. Кругліков. ЯрГУ, 2006. Вип. 1. С. 115–120.

REFERENCES

1. Chumykov A. N. Konfliktologiya sotsialnykh vidnosyn yak kompleksn naukova dystsyplina ta praktychna spetsializatsiia. *Sotsiolohichni doslidzhennia*. 1997. № 7. S. 117–120.
2. Yakymov A. Yu. Status subiektiv prava (Teoretychni pytannia). *Derzhava pravo*. 2003. № 4. S. 7–11.
3. Horshunov D. N. Interes u pryvatnomu pravi: pytannia teorii. Vyd-vo Kazan. un-tu, 2005.
4. Yurydychna konfliktologiya – novyi napriamok u nautsi. *Derzhava pravo*. 1994. № 4. S. 5–9.
5. Zerkin D. P. Osnovy konfliktologii: kurs lektzii. 1998.

6. Yurydychna konfliktolohiia / vidp. red. V. N. Kudriavtsev. M., 1995.
7. Yurydychnyi konflikt: protsedury vyrishennia / vidp. red. V. N. Kudriavtsev. M., 1995.
8. Kasianov V. V., Nechypurenko V. N. Sotsiolohiia prava. Feniks, 2001.
9. Lapaieva V. V. Sotsiolohiia prava: pidruchnyk / za red. V. S. Nersesiansa. M.: Norma, 2000.
10. Vasylychenko O. Zahalnorehuliatyvni (zahalni) kryminalno-pravovi vidnosyny. *Kryminalne pravo*. 2005. № 4. S. 17–21.
11. Popadenko Ye. V. Kryminalno-pravovyi konflikt: poniattia ta sposoby podolannia. *Problemy vdoskonalennia yurydychnoi tekhniky ta dyferentsiatsii vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi ta protsesi*: zb. nauk. st. / vidp. red. L. L. Kruhlikov. YarHU, 2006. Vyp. 1. S. 115–120.

M. Kurylych. Alternative ways of resolving criminal conflicts: theoretical and legal bases

The article states that conflict (Latin conflictus – collision) is a complex phenomenon that affects various spheres of society. Conflicts can arise between states, nations, businesses, workers and administrations, parents and children, spouses, and so on. Conflicts can be political, ideological, economic, psychological in nature. Criminal-legal conflict arises in the field of general regulatory criminal-legal relations. Their content is law-abiding activities of citizens aimed at exercising their rights and responsibilities. Any criminal offense affects the interests of participants in certain public relations, causes a conflict between the interests of the person who committed the crime and persons who have suffered as a result of illegal behavior of the perpetrator.

Therefore, criminal law relations are initially conflicting. Criminal-legal conflict is a conflict of opposing interests of the person who committed a criminal offense (on the one hand) and the victim, society, state (on the other hand) in the field of public relations protected by criminal law. The author notes that the criminal law conflict arises in the field of general regulatory criminal law relations. Their content is law-abiding activities of citizens aimed at exercising their rights and responsibilities. Any criminal offense affects the interests of participants in certain public relations, causes a conflict between the interests of the person who committed the crime and persons who have suffered as a result of illegal behavior of the perpetrator.

It is concluded that criminal law relations are initially conflicting. Criminal-legal conflict is a conflict of opposing interests of the person who committed a criminal offense (on the one hand) and the victim, society, state (on the other hand) in the field of public relations protected by criminal law.

Keywords: *conflict, criminal-legal conflict, alternative method, solution.*

Стаття надійшла до редколегії 2 червня 2022 року

УДК 343.611.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.175-182

Д. І. Лопашук,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: lopashchukdmitry@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6360-2119

СТАН ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті вказано, що незважаючи на те, що у процесі розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, слідчі та детективи стикаються з певними труднощами у разі їх кваліфікації та документування, у ході проведеного аналізу бібліографічних публікацій кримінально-правової тематики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями у сфері ЗЕД, встановлена відсутність ґрунтовних наукових досліджень на дисертаційному та монографічному рівнях, присвячених цій проблемі. Такі дослідження обмежуються хіба що окремими статтями у фахових журналах та в окремих розділах наукових посібників.

Кримінальні правопорушення цього виду розглядаються в них, як правило, у розрізі митного і кримінального законодавства.

З'ясовано, що не на багато кращий стан у дослідженні проблеми кримінально-правової охорони у сфері зовнішньоекономічної діяльності й у кримінально-правовій науці країн ближнього зарубіжжя. Здебільшого ці пошуки аналогічно українським обмежуються дослідженнями лише окремих напрямів діяльності під час здійснення ЗЕД, а саме: учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленнями від митних платежів тощо.

Наведено авторське розуміння впливу глобалізаційних процесів на зовнішньоекономічну діяльність держави, описано їх позитивні і негативні наслідки, а також можливі зловживання під час здійснення ЗЕД.

Проаналізовано стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, за результатами чого виявлено основні проблеми і тенденції у цій сфері. Зокрема, з'ясовано, що чинне законодавство, яке регулює зовнішньоекономічну діяльність, має позитивні тенденції та відповідає потребам суспільства і держави. Однак у теорії кримінального права приділяється недостатньо уваги проблемам кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, тоді як на практиці службові особи правоохоронних органів та судових

інстанцій стикаються з багатьма проблемами застосування відповідних кримінально-правових норм. Зазначене пов'язане з тим, що доктринальна наука децю відстає від законодавця в цьому питанні, а сам стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності не відповідає вимогам сьогодення. А тому для усунення прогалин у частині дослідження кримінально-правової охорони ЗЕД звернуто увагу на необхідність більш глибокого та активного дослідження цієї проблеми на доктринальному рівні.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, кримінально-правова охорона, стан наукового розроблення, ухилення від сплати митних платежів, кримінальне правопорушення.

Мета статті полягає в дослідженні стану наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності та виявлення за його результатами аналізу основних проблем і тенденцій у цій сфері.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація злочинності в економічній сфері, посилення її впливу на національні інтереси держави, виникнення через це фінансової та економічної нестабільності призводить до загострення політичних, гуманітарних і суспільних проблем, які потребують серйозної консолідації сил для боротьби з цим негативним явищем як у середині країни, так і поза межами України. Для того щоб досконало дослідити цю проблему, визначити дієві шляхи кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, насамперед необхідно вивчити стан наукового розроблення у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності опосередковано досліджувався у працях О. М. Бандурки, В. Т. Білоуса, О. Г. Боднарчука, О. І. Боднарчук, Ю. В. Горбача, В. М. Давидюка, Г. В. Дідківської, В. А. Дідківської, В. М. Дрьоміна, В. А. Некрасова, В. Л. Нарішкіна, В. К. Матвійчука, О. Г. Кальмана, В. М. Поповича, В. Я. Тація, Б. В. Сташиса, М. В. Феоктистова та інших. Проте ця проблема в Україні не була предметом окремого дослідження у кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Термін «глобалізація» з'явився багато сотень років назад, проте його використання почалося в середині минулого століття. Глобалізація – об'єктивний, необхідний процес, який супроводжує людство впродовж його історії. Це взаємозв'язок і взаємовплив країн, який стосується безлічі аспектів людського життя, насамперед у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах [12]. Часто глобалізацію пов'язують з процесом об'єднання країн для роботи над спільними цілями, тому до цього процесу можна віднести діяльність таких міжнародних організацій, як ООН, ЄС, СОТ, ЮНЕСКО, НАТО тощо [12]. Прикладом реальної глобалізації є Європейський Союз. Економіка країн-членів ЄС та асоційованих членів тісно пов'язана, що дозволяє їм розвиватися в конкурентному середовищі, отримувати підтримку в певній формі [12]. Активним учасником світових глобалізаційних процесів є й Україна. Зокрема, як асоційований член Європейського Союзу.

Невід'ємною частиною глобалізації є зовнішньоекономічна діяльність, яка з'явилася в Україні на початку 90-х років XX ст. із здобуттям країною незалежності та початком економічних реформ, що характеризувалася децентралізацією зовнішньої торгівлі та набуттям права виходу на міжнародні ринки суб'єктам господарювання, що й обумовило стрімкий розвиток зовнішньоекономічних зв'язків того періоду. Як зазначає В. А. Дідківська, «поняття «зовнішньоекономічна діяльність» з'явилося в контексті загальної спроби реформувати адміністративно-командну систему економіки, яка на той час перебувала в стані глибокої кризи. Сутність так званої «перебудови системи управління економікою» полягала в намаганні децентралізувати процес прийняття економічних рішень, надати підприємствам певні права без демонтажу державної власності на засоби виробництва, монопольної влади міністерств і відомств» [4; 7, с. 10].

З виходом нашої держави на міжнародний ринок розширилися й можливості для ефективного та вигідного ведення підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання. А процеси лібералізації у сфері зовнішньоекономічної діяльності значно розширили права її учасників, зокрема суб'єктів підприємницької діяльності, державних органів та органів місцевого самоврядування тощо.

У п. 8 ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року закріплено, що під зовнішньоекономічною діяльністю варто розуміти діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [8].

Дещо інше формулювання дає ч. 1 ст. 377 Господарського кодексу України, де зазначено, що «зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою» [5].

Як наслідок, суперечність визначень у двох чинних нормативних актах створює певні проблеми під час здійснення ЗЕД та є дискусійними серед учених. Але це питання не є предметом цього дослідження.

Водночас поряд з позитивними змінами глобалізація та зовнішньоекономічна діяльність привносить у життя нашої держави й негативні явища. Зокрема, статистичні дослідження та висновки незалежних експертів містять дані про те, що вітчизняна сфера зовнішньоекономічної діяльності переповнена численними тіншовими капітал-оборотними схемами, які супроводжуються операціями з імпорту та експорту продукції. Зокрема, однією з найрозповсюдженіших схем є «оптимізація» («мінімізація») податків (ухилення від сплати податків), або ж переведення валюти на банківські рахунки фіктивних фірм українських резидентів за кордоном, зашифрування реальних власників інвестицій, які надходять для розвитку найбільш «вигідних» галузей української економіки, формування фіктивного (безтоварного) податкового кредиту та привласнення цільових державних коштів, а також вчинення інших дій, що не передбачені законодавством тощо. Усі ці протиправні дії створюють явну загрозу зовнішньоекономічній та національній безпеці України [13].

Зазначене є наслідком негативного впливу штучно сформованого дисбалансу сукупного функціонування фінансово-господарського та правового механізмів, де координаторами виступають корумповані працівники правоохоронних органів та представники у контролюючій сфері. Така злочинна діяльність цих осіб зумовлює настання помітних матеріальних збитків, які в результаті знаходять своє відображення на мінімізації бюджетних надходжень, неправомірному зменшенні фінансових результатів від підприємницької діяльності суб'єктів цієї сфери під час нарахування розмірів платежів до централізованих та децентралізованих фондів коштів, неправомірному виведенні валюти за межі України [13].

Хоча стаття 42 Конституції України гарантує, що «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом», але свобода економічної діяльності не є безмежною – законом встановлено межі допустимої економічної свободи, що ґрунтуються на повазі до прав та законних інтересів усіх учасників суспільних відносин. Для цього регуляторами зовнішньоекономічної діяльності слугують норми різних галузей права: адміністративного, митного, цивільного, а також норми кримінального закону, під охорону яких поставлені найважливіші суспільні відносини.

Однак, незважаючи на те, що, з одного боку, у сфері зовнішньоекономічної діяльності акумулюються інтереси суб'єктів економічного спілкування, а з іншого – створюються негативні умови для посягання як на економічну безпеку, так і на нормальне функціонування держави в цілому, у теорії кримінального права приділяється недостатньо уваги проблемам кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності. І це при тому, що на практиці юристи стикаються з багатьма проблемами застосування відповідних кримінально-правових норм.

Так, у ході здійснення аналізу бібліографічних публікацій кримінально-правової тематики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями у сфері зовнішньоекономічної діяльності, з'ясувалося, що українські вчені та науковці найближчого зарубіжжя, на жаль, не часто зверталися у своїх наукових працях до аналізу та дослідження цього питання. Лише одиничні наукові праці на монографічному рівні присвячені кримінально-правовій охороні зовнішньоекономічної діяльності. А кримінальні правопорушення цього виду розглядаються в них, як правило, у розрізі митного і кримінального законодавства.

Серед опублікованих праць, на наше переконання, насамперед вартої уваги підручник для студентів закладів вищої освіти «Основи зовнішньоекономічної діяльності – Основи зовнішньоекономічної діяльності», який підготовлено завідувачем кафедри регіонального управління Національного університету водного господарства та природокористування Е. А. Зінем та доцентом кафедри цього вишу Н. С. Дукою, де в дев'ятому розділі «Неправомірні дії у сфері зовнішньоекономічної діяльності» та десятому «Відповідальність у сфері зовнішньоекономічної діяльності» зазначені науковці спробували визначити і систематизувати можливі адміністративні, цивільно-господарські та кримінальні правопорушення під час здійснення ЗЕД [9].

Не можна не назвати в цьому аспекті також науковий посібник, виданий науковцями Державного податкового університету О. Г. Боднарчуком та О. І. Боднарчук

«Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності», в якому висвітлюються основні аспекти правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2, с. 9].

Однак, незважаючи на те, що в Україні фактично відсутні окремі ґрунтовні наукові праці в частині дослідження проблем кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, проте має місце ряд досить цікавих публікацій у фахових журналах, які представляють певний інтерес з цього питання. Зокрема, це стаття «Економічні злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності», яку опубліковано у співавторстві курсантом факультету економіко-правової безпеки Р. О. Хитруком і старшим викладачем кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ С. М. Тютченком, в якій автори проаналізували і систематизували за своїм переконанням категорії кримінальних правопорушень, які можуть мати місце під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності [13]. Та досить цікавими в цьому контексті, на нашу думку, є статті завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Б. М. Головкина «Поняття корупційної злочинності у митній сфері» [3] й А. Омельченка «Шляхи вдосконалення та розвитку законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність» [11, с. 23–29].

Водночас варто визнати, що, як показує аналіз публікацій, дослідженням проблем, які за своїм змістом близькі до кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, найбільше приділялася увага у кримінологічній науці.

Для прикладу, у цьому сенсі варте уваги одне з перших в Україні монографічних досліджень «Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (1999 р.), в якому В. О. Білецький спробував розкрити проблему злочинності у сфері зовнішньоекономічної діяльності в умовах переходу країни до ринкових відносин [1, с. 5].

Не меншої уваги, на нашу думку, заслуговує також дисертаційне дослідження Т. В. Мельничук «Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження» (2009 р.). Ця дисертація являє собою «комплексне дослідження форм та видів організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері, в якому представлений новий ракурс розгляду проблематики злочинності у сфері зовнішньоекономічних відносин з урахуванням сучасних її характеристик» [10, с. 6].

Але поряд з тим необхідно визнати, що більшість наукових праць з висвітленням зовнішньоекономічної діяльності все-таки пов'язані саме з дослідженням економічних аспектів у цій сфері і аж ніяк не з вирішенням проблем кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності. Тут, зокрема, особливу увагу привертають праці Е. А. Зіня, Ю. М. Попова та багатьох інших правників і економістів.

Трохи краще справа щодо дослідження стану кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності в науковому середовищі найближчого зарубіжжя. У цьому аспекті для порівняння варто назвати праці Ю. І. Сучкова «Митні злочини» (2000 р.), М. А. Кучубей «Кримінальна відповідальність у сфері митної діяльності» (1998 р.), Б. А. Султанової «Кримінально-правова та кримінологічна характеристика

злочинів у митній сфері» (2006 р.), Сахер Абдалла Аль-Дженейді «Відповідальність за митні злочини за кримінальним законодавством Йорданії» (2000 р.), а також дисертації І. В. Дмитрієнко «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (2008 р.) та В. Л. Нарішкіна «Кримінально-правова охорона зовнішньоекономічної діяльності» (2004 р.) [6].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, відмітимо, що українське законодавство, яке регулює зовнішньоекономічну діяльність, рухається вперед, постійно оновлюється та удосконалюється, відповідаючи всім потребам суспільства і держави. Однак у теорії кримінального права приділяється недостатньо уваги проблемам кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, тоді як на практиці юристи стикаються з багатьма проблемами застосування відповідних кримінально-правових норм. Доктринальна наука, на нашу думку, дещо відстає від законодавця в цьому питанні, а сам стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності не відповідає вимогам сьогодення. А тому для усунення прогалини в цьому аспекті необхідні в Україні ґрунтовні наукові праці з дослідження питань, пов'язаних з кримінально-правовою охороною зовнішньоекономічної діяльності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький В. О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. 1999. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2099> (дата звернення: 10.05.2022).
2. Боднарчук О. Г. Боднарчук О. І. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: навчальний посібник. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2020. 318 с.
3. Головкін Б. М. Поняття корупційної злочинності у митній сфері. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10450/Golovkin> (дата звернення: 10.05.2022).
4. Гордополов В. Ю. Сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності резидентів України. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5264> (дата звернення: 10.05.2022).
5. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 10.05.2022).
6. Дмитриенко И. В. Уголовная ответственность за преступления в сфере внешнеэкономической деятельности. Диссертация кандидата юридических наук. 12.00.08 / Краснодарский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации. Краснодар. URL: <https://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prestupleniya-v-sfere-vneshneekonomicheskoi-deyatelnosti> (дата звернення: 10.05.2022).
7. Дідківський В. А. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 579 с.
8. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 10.05.2022).

9. Зінь Е. А. Дука Н. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності – Основи зовнішньоекономічної діяльності. Київ: Кондор, 2009. 360 с.
10. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження. 2009. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/%2011300/2078> (дата звернення: 10.05.2022).
11. Омельченко А. Шляхи вдосконалення та розвитку законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність. *Право України*. 2011. № 6. С. 23–29.
12. Харкевич Т. Глобалізація в Україні: позитивні та негативні наслідки. URL: <http://universe.zp.ua/?p=26123> (дата звернення: 10.05.2022).
13. Хитрук, Р. О. Тютченко С. М. Економічні злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4951/1/31.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).

REFERENCES

1. Biletsky V. O. Kryminolohichna kharakterystyka ta profilaktyka zlochniv u sferi zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti. 1999. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2099> (Last accessed: 10.05.2022).
2. Bodnarchuk O. H., Bodnarchuk O. I. Pravove rehulyuvannya zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti: navchaln. posib. Irpin: Universytet derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrayiny, 2020. 318 s. (Last accessed: 10.05.2022).
3. Holovkin B. M. Ponyattya koruptsiynoyi zlochnynosti u mytniy sferi. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10450/Golovkin> (Last accessed: 10.05.2022).
4. Hordopolov V. YU. Suchasnyy stan zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti rezidentiv Ukrayiny. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5264> (Last accessed: 10.05.2022).
5. Hospodarsky kodeks Ukrayiny. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Last accessed: 10.05.2022).
6. Dmytryenko Y. V. Uholovnaya otvestvennost za prestuplenyya v sfere vneshneekonomicheskoy deyatel'nosti. Dissertatsiya kandidata yuridicheskikh nauk. 12.00.08 / Krasnodarskiy universitet Ministerstva vnutrennikh del Rossiyskoy Federatsii. Krasnodar. URL: <https://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prestupleniya-v-sfere-vneshneekonomicheskoi-deyatelnosti> (Last accessed: 10.05.2022).
7. Didkivskyy V.A. Zovnishnoekonomichna diyalnist pidpryyemstva: navch. posib. Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury, 2004. 579 s.
8. Pro zovnishnoekonomichnu diyalnist: Zakon Ukrayiny vid 16 kvitnya 1991 r. № 959-KIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (Last accessed: 10.05.2022).
9. Zin E. A. Duka N. S. Osnovy zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti – Osnovy zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti. K.: Kondor, 2009. 360 s.
10. Melnychuk T. V. Orhanizovani formy zlochnynoyi diyalnosti u zovnishnoekonomichniy sferi: kryminolohichne doslidzhennya. 2009. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/%2011300/2078> (Last accessed: 10.05.2022).

11. Omelchenko A. Shlyakhy vdoskonalennya ta rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro zovnishnoekonomichnu diyalnist. *Pravo Ukrainy*. 2011. № 6. S. 23–29

12. Kharkevych T. Hlobalizatsiya v Ukraini: pozytyvni ta nehatyvni naslidky. URL: <http://universe.zp.ua/?p=26123> (Last accessed: 10.05.2022).

13. Khytruk, R. O. Tyutchenko S. M. Ekonomichni zlochyny u sferi zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4951/1/31.pdf> (Last accessed: 10.05.2022).

D. Lopashchuk. State of the doctrinal study of the problem of criminal law protection of foreign economic activity

The article states that despite the fact that in the investigation of criminal offenses committed in the course of foreign economic activity, investigators and detectives face certain difficulties in their qualification and documentation, during the analysis of bibliographic publications on criminal law issues related to criminal offenses in the field of foreign economic activity, established the lack of thorough research at the dissertation and monograph levels on this issue. Such research is limited to individual articles in professional journals and in separate sections of scientific manuals.

Criminal offenses of this type in them are considered, as a rule, in the context of custom and criminal law.

It was found that the state of criminal law protection issue in the field of foreign economic activity and criminal law science of the countries of the near abroad is not much better. For the most part, these searches, similar to the Ukrainian ones, are limited to research only in certain areas of activity in the implementation of foreign economic activity, such as committing criminal offenses related to evasion of customs duties, etc.

The author's understanding of the impact of globalization processes on the foreign economic activity of the state is given, their positive and negative consequences, as well as possible abuses during the implementation of foreign economic activity are described.

The state of scientific development of the problem of criminal law protection of foreign economic activity is analyzed, as a result of which the main problems and tendencies in this sphere are revealed. In particular, it was found out that the legislation regulating foreign economic activity has positive tendencies and meets the needs of society and the state. However, the theory of criminal law does not pay enough attention to the problems of criminal law protection of foreign economic activity, while in practice law enforcement officials and courts face many problems in the application of relevant criminal law. This is due to the fact that doctrinal science lags behind the legislator in this matter, and the state of scientific development of the problem of criminal law protection of foreign economic activity does not meet the requirements of today. Therefore, in order to close the gaps in the study of criminal law protection of foreign economic activity, attention was drawn to the need for a deeper and more active study of this problem at the doctrinal level.

Keywords: *foreign economic activity, criminal law protection, state of scientific development, evasion of customs duties, criminal offense.*

Стаття надійшла до редколегії 19 травня 2022 року

Лопашук Д. І. Стан доктринального дослідження проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності

УДК 343.918.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.183-191

В. В. Топчій,*д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4596-6469;****С. Ю. Задерейко,***канд. юрид. наук,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
e-mail: zadereikosvitlana@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-0336-0023**

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЩО ВЧИНЯЄ КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті охарактеризовано за всіма ознаками особу, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що Останніми роками прийнято чимало вітчизняних законів, спрямованих на адаптацію антикорупційного кримінального законодавства до міжнародних стандартів. Це обумовлено суспільною небезпечністю діянь, пов'язаних з наданням та одержанням неправомірної вигоди і поширенням корупції в умовах перехідного періоду розвитку суспільства. Водночас протидія корупційній злочинності вимагає всебічного дослідження вказаного протиправного явища.

Особливо це стосується процесу формування напрямів запобігання кримінальних правопорушень, які вчиняються особами-корупціонерами. Така позиція зумовлена тим, що важка економічна та політична ситуація в Україні потребує ефективного і налагодженого управлінського апарату. Ще до початку війни в нашій державі корупція була однією з перших і нагальних проблем, які потребували вирішення. На сьогодні в умовах агресивної збройної агресії російської федерації щодо України необхідно налагодити державний механізм регулювання всіх напрямів суспільної діяльності для швидкої відсічі ворога. І почати потрібно саме з характеристики осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, адже, визначивши їх ознаки, можливо сформулювати напрями профілактики цього виду злочинності.

У процесі написання наукової статті використовувалися такі методи: діалектичний – для пізнання окремих процесів, явищ (зокрема, у разі визначення

поняття «кримінологічна характеристика осіб, що вчинили корупційне кримінальне правопорушення»), статистичний – під час аналізу офіційних даних щодо осіб, які вчинили корупційне кримінальне правопорушення; системний – у процесі розгляду типології корупційних злочинців за морально-психологічною ознакою тощо.

Під кримінологічною характеристикою осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, варто розуміти систему цілісних стійких ознак, властивостей та особливостей соціально-демографічного, морально-психологічного, соціально-рольового характеру, які притаманні і повністю відображають особу, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення.

На основі аналізу наукових праць та офіційної статистики сформульовано кримінологічний портрет особи, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення – це чоловік 30–35 років, що здебільшого займає відповідальне становище на державній службі, має вищу освіту, високий інтелект, постійно удосконалюється, нівелює важливість правових та моральних норм, є психологічно стабільним.

Ключові слова: корупційні злочинці, ознаки особи злочинця, корупційне кримінальне правопорушення, соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні ознаки, соціально-рольові ознаки, корупціонер, злочинність.

Метою статті є аналіз доктринальних положень, офіційної статистики та формування на основі цього кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. Останніми роками ухвалено чимало вітчизняних законів, спрямованих на адаптацію антикорупційного кримінального законодавства до міжнародних стандартів. Це обумовлено суспільною небезпечністю діянь, пов'язаних з наданням та одержанням неправомірної вигоди і поширенням корупції в умовах перехідного періоду розвитку суспільства. Водночас протидія корупційній злочинності вимагає всебічного дослідження вказаного протиправного явища.

Особливо це стосується процесу формування напрямів запобігання кримінальних правопорушень, які вчиняються особами-корупціонерами. Така позиція зумовлена тим, що важка економічна та політична ситуація в Україні потребує ефективного і налагодженого управлінського апарату. Ще до початку війни в нашій державі корупція була однією з перших і нагальних проблем, які потребували вирішення. На сьогодні в умовах агресивної збройної агресії російської федерації щодо України необхідно налагодити державний механізм регулювання всіх напрямів суспільної діяльності для швидкої відсічі ворога. І почати потрібно саме з характеристики осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, адже, визначивши їх ознаки, можливо сформулювати напрями профілактики цього виду злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей запобігання корупційної злочинності та характеристики осіб, які їх вчинили, досліджували такі вчені, як О. Абрамовська, О. Бондаренко, А. Майоров, І. Мезенцева, Д. Михайленко, П. Андрушко, О. Шостко та інші.

Перелічені наукові праці присвячені здебільшого корупційній злочинності й висвітлюють суто корупційні кримінальні правопорушення, у зв'язку з цим досить актуальною в сучасних умовах є потреба наукового дослідження саме осіб, що вчинили такі кримінальні правопорушення з позиції сучасного стану та праворозуміння зазначеної сфери.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічна характеристика особи злочинця є системою рис, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, прояву її суспільного існування і життєвої позиції, що зумовлює або полегшує вчинення кримінального правопорушення [1, с. 31–32]. Саме тому, узагальнюючи доктринальні положення щодо особи злочинця, варто узагальнити, що вона розуміється як система істотних ознак і властивостей соціально-демографічного, морально-психологічного, кримінально-правового та соціально-рольового характеру, які обов'язково притаманні цій особі.

Розглядаючи особу, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, потрібно особливу увагу звертати на чинне антикорупційне законодавство, адже суб'єктом цих кримінальних правопорушень здебільшого є службові особи.

З огляду на зазначене серед суб'єктів кримінальних корупційних правопорушень І. Мезенцева виокремлює:

– загальних суб'єктів кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 368-3, ч. 1 ст. 368-4, ст. 369, ст. 369-2 КК України;

– службових осіб – осіб, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [2]. Відповідно до КК України службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, зокрема присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів (статті 364, 368, 368-2, 370 КК України) [6];

– службові особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1, ч. 3 ст. 368-3, ст. 370 КК України);

– особи, що надають публічні послуги – аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, зокрема послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій) (ст. 365-2, ч. 3 ст. 368-4 КК України) [6];

– особи, які працюють на користь підприємства, установи, організації – це ті, які виконують роботу та перебувають з таким підприємством, установою, організацією у трудових відносинах (ст. 354 КК України) [2].

Як уже зазначали, особа злочинця характеризується певними стійкими істотними характеристиками. До таких О. Михайлов відносить: 1) соціально-демографічну (стать, вік, освіта, соціальна належність, матеріальне становище, громадянство, психічне здоров'я); 2) соціально-рольову (функціональну), до якої належить сукупність видів діяльності осіб у системі суспільних відносин як громадянина, члена трудового колективу, сім'янина тощо; 3) морально-психологічну, яка відображає ставлення особистості до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій [3, с. 100].

Розглянемо особу, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, за цими ознаками. Під час надання такої характеристики необхідно враховувати особливості вчинення корупційних кримінальних правопорушень та ступінь їх суспільної небезпечності. Суспільна небезпечність зазначених кримінальних правопорушень полягає в тому, що, посягаючи на охоронювані законом суспільні відносини, такі протиправні дії порушують принцип верховенства права, демократичні основи суспільства, перешкоджають здійсненню соціально-економічних реформ, розвитку ринкових відносин та підприємництва. Вказані кримінальні правопорушення підривають авторитет органів державної влади, ставлять під сумнів законність реалізації повноважень їхніх службових осіб і завдають істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Для соціально-демографічного рівня характеристики особи злочинця береться до уваги вік, стать, освіта, матеріальне становище тощо. Як зазначає М. Кондрашков, вікові особливості відображають результат соціальних змін особистості [4, с. 160]. Переважна більшість кримінальних правопорушень цієї категорії вчиняється у віці 30–35 років. Як правило, на відповідальні посади з певним обсягом повноважень призначаються особи, які мають необхідний стаж роботи. В окремих осіб досить часто складається хибне враження щодо можливості використання їх посади та повноважень для задоволення особистих інтересів або інтересів інших осіб. Водночас надання неправомірної вигоди може бути здійснено будь-якою особою незалежно від посади, яку вона обіймає. Саме тому в більшості випадків вчинення корупційних кримінальних правопорушень здійснюється саме молодими людьми.

Враховуючи трансформацію суспільних відносин та реалізацію гендерної політики, корупційні кримінальні правопорушення вчиняються як особами чоловічої, так і жіночої статі. Підписання Україною ряду міжнародних документів, а саме: Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, – зобов'язали до прийняття ряду законів, спрямованих на удосконалення чинного кримінального антикорупційного законодавства. Бажання України наблизитись до стандартів міжнародного співтовариства у сфері протидії та запобігання корупції втілилось у прийнятті законів України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI «Про засади запобігання та протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Ці законодавчі акти суттєво змінили систему відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що зі свого боку розширило коло суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. Більше того, кількість жінок у сфері освіти, медицини, а останнім часом і державної служби, зокрема на відповідальних посадах, зростає [2].

Зважаючи на вимоги гендерної політики, на посади почали призначати більше жінок, відповідно, питома вага їх у структурі корупційної злочинності значно зросла (36 %). Проте, аналізуючи дані офіційної статистики, у цій структурі досі переважають чоловіки (64 %) [7].

Варто зазначити, що досить часто суб'єктів корупційних злочинців називають «білокомірцевими злочинцями» з огляду на те, що ці особи мають високий рівень освіти (вища освіта), інтелекту та особистої культури. Перебування на відповідних посадах вимагає не лише такого рівня знань, а й постійного його удосконалення. Рівень офіційних доходів такої категорії злочинців не відповідає рівню проживання; у більшості випадків це матеріально забезпечені люди.

Соціально-рольова характеристика осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, передбачає виконання особою певної соціальної ролі. Так, у кримінології доцільно виходити з нормативного розуміння ролі. Соціальна позиція, на думку О. Колба, це комплекс відносин у соціальному середовищі (системі). Кожній соціальній позиції відповідає сценарій ролі, що одночасно контролює три групи суб'єктів (держава та її офіційні приписи, суспільство та неправові соціальні норми, не офіційні суспільні структури та неписані правила поведінки, соціальні очікування) [5, с. 48]. Особливістю корупційних злочинців є те, що вони, перебуваючи на певних посадах, за допомогою отримання неправомірної вигоди бажають мати вище становище на роботі, суспільстві, і таким злочинним способом реалізують свої бажання.

Що стосується морально-психологічної складової суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, то вона обумовлена тим, що в кожній особі злочинця є свої ціннісні орієнтири, моральна та правова свідомість. І такі характеристики у кожній особі є різними. Особа характеризується громадянською психологією (ставлення до суспільства, держави, ідеологічний і політичний світогляд), що виявляється в

суспільній діяльності; трудовою психологією (ставлення до праці), що виявляється в професійній діяльності; побутовою психологією (ставлення до родини, дозвілля) й відповідною поведінкою; правовою психологією (ставлення до закону, правопорядку, правоохоронних органів) й адекватними їй вчинками, зрештою, психологією «Я» (самооцінки, «самосвідомості») [3, с. 100].

Морально-психологічна складова особи злочинця включає мотиви та цілі кримінально протиправної поведінки. У зв'язку з цим у кримінології виокремлюють типологію осіб, які вчиняють кримінальні корупційні правопорушення.

До першого типу суб'єктів вчинення кримінального правопорушення належать особи, які займають високі посади у державних органах та відповідальне становище. Велика сфера повноважень надає їм відчуття всездозволеності та впливовості на будь-які суспільні відносини. Насамперед такі особи зловживають владою або службовим становищем, одержують неправомірну вигоду тощо. Вольові якості таких осіб дають їм можливість розглядати свою посаду не як обов'язок виконання покладених на них повноважень, а як засіб до незаконного збагачення [2].

Другу групу осіб представляють злочинці, які працювали на користь підприємства, установи, організації та виконували роботу і перебували з таким підприємством, установою, організацією у трудових відносинах. Такі особи у більшості випадків не займають відповідальне становище на роботі, зазвичай є простими виконавцями в органах державної влади, але, виконуючи посадові обов'язки, вони також можуть вчинити кримінальні корупційні правопорушення. Сюди можна віднести сферу надання освітніх послуг, медицину тощо.

Як окрему групу суб'єктів вказаних кримінальних правопорушень, виокремлюють осіб, які надають публічні послуги – аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, зокрема послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій).

Віднедавна в Україні внесено зміни до кримінального законодавства щодо відповідальності вищевказаних осіб за корупційні кримінальні правопорушення. Їх діяльність зазвичай відрізняється від тих посадових осіб, які виконують свої повноваження на постійній чи тимчасовій основі в органах державної влади чи місцевого самоврядування, але особливості їх діяльності також передбачають можливість зловживання ними для отримання неправомірної вигоди [2].

До четвертої групи осіб варто віднести осіб, які не обов'язково займають відповідальне становище чи посаду, але внаслідок свого матеріального становища можуть набути для себе певні переваги, блага або послуги, які за законом їм не належать, через надання неправомірної вигоди тим особам, до компетенції яких належать зазначені вище питання. Це злочинці так званого корисливого типу.

До п'ятої групи належать суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень, яким притаманний правовий нігілізм. У таких осіб виробилося хибне розуміння щодо залагодження своїх проблем. Як правило, їм легше надати неправомірну вигоду для

отримання певного результату, ніж виконати усі обов'язкові, передбачені законом процедури для цього.

Висновок. Отже, під кримінологічною характеристикою осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, варто розуміти систему цілісних стійких ознак, властивостей та особливостей соціально-демографічного, морально-психологічного, соціально-рольового характеру, які притаманні і повністю відображають особу, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення.

На основі аналізу наукових праць та офіційної статистики сформульовано кримінологічний портрет особи, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення – це чоловік 30–35 років, що здебільшого займає відповідальне становище на державній службі, має вищу освіту, високий інтелект, постійно удосконалюється, нівелює важливість правових та моральних норм, є психологічно стабільним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кудрявцев В. Н., Кондрашков Н. Н., Лейкина Н. С. Личность преступника / под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Юридическая литература, 1975. 270 с.
2. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 65–71. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2015/mezenceva.pdf> (дата звернення: 05.06.2022).
3. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Міщук В. В. Кримінологія: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 565 с.
4. Кондрашков Н. Н. Количественные методы в криминологии. М.: Юридическая литература, 1971. 210 с.
5. Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах: навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа»; Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2007. 400 с.
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 року № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.06.2022).
7. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення: офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 05.06.2022).

REFERENCES

1. Kudryavtsev V. N., Kondrashkov N. N., Leikina N. S. The identity of the offender / Under. ed. V. N. Kudryavtseva. M.: Yuridicheskaya literatura, 1975. 270 s.
2. Mezentseva I. Criminological characteristics of a corrupt criminal. *Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. 2014. № 3. P. 65–71. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2015/mezenceva.pdf> (access date: 05.06.2022).

3. Mikhailov O. E., Gorban A. V., Mishchuk V. V. Criminology: textbook. way. K.: Knowledge, 2012. 565 p.

4. Kondrashkov N. N. Quantitative methods in criminology. M.: Yuridicheskaya literatura, 1971. 210 s.

5. Kolb O. G. Criminology and social prevention of crimes in correctional facilities: textbook. way. Lutsk: RVV "Tower"; Lesya Ukrainka Volyn State University, 2007. 400 p.

6. Criminal Code of Ukraine: Law of April 5 2001 № 2341-III. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

7. On persons who have committed criminal offenses: the official website of the Office of the Prosecutor General. URL: <https://gp.gov.ua/en/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (access date: 05.06.2022).

V. Topchiy, S. Zadereiko. Characteristics of a person committing corruption criminal offenses

The article describes in all respects a person who commits corruption offenses. The relevance of the chosen research topic is due to the fact that in recent years many domestic laws have been adopted aimed at adapting anti-corruption criminal legislation to international standards. This is due to the social danger of acts related to the provision and receipt of illegal benefits and the spread of corruption in a transitional period of social development. At the same time, combating corruption requires a comprehensive study of this illegal phenomenon.

This is especially true of the process of forming areas for the prevention of criminal offenses committed by corrupt individuals. This position is due to the fact that the difficult economic and political situation in Ukraine requires an effective and well-established management apparatus. Even before the war in our country, corruption was one of the first and most pressing problems that needed to be addressed. Today, in the conditions of aggressive armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is necessary to establish a state mechanism for regulating all areas of public activity in order to quickly repel the enemy. And it is necessary to begin with the characteristic of the persons committing corruption criminal offenses, after all, having defined their signs, it is possible to formulate directions of prevention of this kind of crime.

The purpose of the article is to analyze the doctrinal provisions, official statistics and the formation on this basis of the criminological characteristics of the person who commits corruption offenses.

Research methods: in the process of writing a scientific article the following methods were used: dialectical – to learn about certain processes, phenomena (in particular, in defining the concept of "criminological characteristics of persons who committed corruption offenses"), statistical – when analyzing official data on persons who committed a corruption criminal offense; systemic – when considering the typology of corruption criminals on moral and psychological grounds, etc.

The criminological characteristics of persons committing corruption offenses should be understood as a system of integral stable features, properties and characteristics of socio-demographic, moral and psychological, socio-role nature, which are inherent and fully reflect the person committing corruption offenses.

Based on the analysis of scientific work and official statistics, a criminological portrait of a person committing corruption offenses is formulated – a man 30–35 years old, most of whom hold a responsible position in the civil service, have higher education, high intelligence, constantly improving, leveling the importance of legal and moral norms are psychologically stable.

Keywords: *corruption criminals, characteristics of the offender, corruption criminal offense, socio-demographic characteristics, moral and psychological characteristics, socio-role characteristics, corruptionist, crime.*

Стаття надійшла до редколегії 14 червня 2022 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.192-199

Д. З. Чайковський,
Державний податковий університет
e-mail: chaykovskiy97@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5779-8290

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ВИКОРИСТАННЯМ БЕЗГОТІВКОВИХ АКТИВІВ (КРИПТОВАЛЮТИ)

XXI століття характеризується стрімким розвитком сучасних інформаційних технологій, які щодня стають досконалішими, а обсяг обробки даних – усе більшим. Інформаційні ресурси наразі становлять не тільки дані на кошти, а саме електронні валюти та безготівкові ресурси, які курсують з одного електронного гаманця до іншого.

Використання електронних валют у злочинній сфері є досить актуальним та поширеним явищем, оскільки це дає можливість анонімно фінансувати та отримувати дохід із зайняття злочинною діяльністю, оскільки криптовалюта за своєю природою наділена певною конфіденційністю та не несе майже ніякої інформації про її власника.

У ході дослідження використано інформаційно-аналітичний, формально-юридичний, порівняльний та індуктивний методи.

Основними результатами дослідження є висвітлення власного теоретичного підходу щодо запобігання злочинності, пов'язаної з використанням безготівкових активів (криптовалюту), покращити вже існуючі методи запобігання цього виду злочинності.

Обмеження з боку держави доволі сильно вплинули на злочинний світ, особливо на наркотичний бізнес, тому що більшість операцій з купівлі та продажу наркотичних засобів і їх прекурсорів відбувається в електронній валюті. Звісно, система обмежень НБУ неідеальна, оскільки вона не регулює безпосереднє створення криптовалюти та її переміщення на персональні криптогаманці. Однак заборона купівлі та конвертації значно ускладнює злочинні процеси і на деякий час майже повністю зриває налагоджений злочинний конвеєр. Щоб ефективно запобігти цій сучасній формі злочинності варто більше приділяти уваги методам та способам попередження її розвитку. Наразі такими методами можуть бути моніторинг, контроль обігу, розширення міжнародної співпраці для відслідковування руху транзакцій.

Ключові слова: безготівкові активи, блокчейн, електронна валюта, запобігання злочинності, протидія, криптовалюта, транскордонні валютні операції.

Метою дослідження є визначення та дослідження кримінологічних аспектів запобігання злочинності, пов'язаної з використанням безготівкових активів (криптовалюти), а також висвітлення власного теоретичного бачення підходу щодо запобігання злочинам з використанням електронної валюти.

XXI століття варто характеризувати стрімким розвитком сучасних інформаційних технологій, які щодня стають більш досконалішими, а обсяг обробки даних – усе більшим. Інформаційні ресурси наразі становлять не тільки дані на кошти, а саме електронні валюти та безготівкові ресурси, які курсують з одного електронного гаманця до іншого.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінологічні засади злочинної діяльності з використанням криптовалют та технології блокчейн розглядали у своїх наукових працях: Р. І. Благута та А. В. Мовчан, М. В. Гребенюк та А. М. Черняк, Д. В. Казначєва та А. О. Дорош, О. А. Клименко та М. В. Гуцалюк тощо. Проте це питання на сьогодні не є повністю дослідженим.

Виклад основного матеріалу. Криптовалюта (від англ. *Cryptocurrency*) – різновид цифрової валюти, емісія та облік якої виконується децентралізованою платіжною системою повністю в автоматичному режимі (без можливості внутрішнього або зовнішнього адміністрування). Принциповою особливістю криптовалют є збереження інформації у блокчейні, де асиметричне шифрування використовується для перевірки повноважень, а інші криптографічні методи – як доказ виконаної роботи та/або Proof-of-stake [1]. Взагалі у використанні електронних валют немає нічого кримінально протиправного, навпаки, це великий прогрес у світі фінансової системи, прогрес в ІТ-технологіях. Нічого б небезпечного, якби не способи її отримання, видобутку та мети використання цих фінансових ресурсів. На сьогодні у світі існує значна кількість електронних валют, є як діючі, які користуються популярністю для інвестування, так і недіючі та непопулярні. Нас цікавить перша група.

Візьмемо до уваги найпопулярнішу електронну валюту – біткоїн, ціна якої за останні роки стрімко зросла. Цифрові гроші, зокрема біткоїн, подібні текстовим файлам. Відповідні транзакції відбуваються у форматі розсилки електронної пошти, тому для здійснення операції необхідно знати лише номер електронного гаманця. Отже, позитивними ознаками цієї валюти є: анонімність і швидкість транзакцій, суттєве спрощення фінансових операцій, відсутність єдиного власника, децентралізація тощо [2]. Сьогодні електронні валюти є зручним засобом розрахунку, валютного заробітку, способом фінансування для злочинців, які вчиняють правопорушення у різних сферах суспільного життя, наприклад у сфері наркобізнесу, тероризму та легалізації (відмивання) коштів, які отримані різними злочинними шляхами. Свою популярність електронні валюти отримали не тільки за те, що вони мають високу ринкову ціну, або за те, що передача цих транзакцій швидка, а й за те, що власник залишається невідомим і тому злочинність у цій сфері, а саме з використанням криптовалюти, наділена природною латентністю.

Як відомо, що злочинність іде паралельно з технологічним процесом, і тому постають запитання: як протидіяти та як попереджати вчиненню кримінальних правопорушень у

певній сфері. Не поглиблюючись у злочинні схеми, які використовують електронну валюту як винагороду чи засіб вчинення кримінального правопорушення, візьмемо до уваги правопорушення, які вчиняються під час отримання криптовалюти, а це – викрадення електроенергії, самовільне під'єднання до енергетичних мереж, самовільне використання без засобів обліку, втручання в роботу електронних систем як державних, так і приватних, втручання в роботу обчислювальних систем. Наведені кримінальні правопорушення несуть загрозу насамперед енергетичній безпеці країни, оскільки для видобутку того самого біткоїну витрачається колосальний обсяг електроенергії. За останні роки спостерігаємо значну кількість новин від ЗМІ та пресцентрів органів правопорядку про те, як викрадається електроенергія для продуктивної роботи майнінг-ферм. Однак проблема в тому, що загроза полягає не тільки в економічній безпеці України, кримінальні правопорушення з використанням різних видів електронних валют несуть транснаціональну небезпеку, а саме можливість безслідно й анонімно фінансувати різні види кримінально протиправної діяльності з метою дестабілізації політичного та громадянського стану в будь-якій країні.

Якщо проаналізувати ряд країн, помітимо, що немає єдиного прикладу урегулювання обігу, добування, обміну та конвертації цих валют. На них не розповсюджується вплив державних органів у сфері регулювання обігу валют і цінних паперів. Привабливість криптовалют для злочинного світу пов'язана з тим, що в основі біткоїна та інших криптовалют лежить принцип децентралізації та система блокчейн (Blockchain): електронні гроші не мають прив'язки і не контролюються жодним фінансовим органом будь-якої країни, користувачі системи залишаються анонімними і мають рівні статуси. Основною перевагою виступає її анонімність, крім того, персональні дані власника електронного гаманця зберігаються в таємниці, і це лише набір символів, за якими неможливо вичислити власника, тому неможливо упізнати ім'я або адресу такого користувача, причому історія транзакцій є відкритою інформацією. Угоди, пов'язані з криптовалютою, теж анонімні, крім того, вони незворотні. Якщо свідчити про те, як держави ставляться до криптовалюти, то варто відмітити, що існують країни, які не схвалюють використання криптовалюти, до них належать Китай і Росія. У таких країнах, як Алжир, В'єтнам, Індонезія, Марокко, криптовалюта заборонена [3].

Небезпека використання цього виду валют полягає в тому, що вони не являють собою грошових знаків, грошових активів, а становлять хмарні активи, які можна використовувати як платіж. Варто зазначити, що, за результатами статистичного дослідження глобальної сервісної ІТ-компанії Triple-A, Україна входить у топ-10 країн за кількістю власників криптовалют, а це означає, що концентрація активів, які можна конвертувати для певної потреби, досить велика. До прикладу, весь обіг наркотичних засобів та прекурсорів в Україні здійснюється через електронні гаманці, оплачується національною валютою та згодом конвертується в будь-яку криптовалюту, а отже, відслідкувати рух активу можливо, а особу, яка здійснює транзакцію, ідентифікувати неможливо. Ще одна складність – це те, що купівля і продаж різних заборонених до обігу чи обмежених в обігу речовин здійснюється в системі даркнету. Даркнет (від англ. dark net) – оверлейна мережа, доступ до якої можливий лише через певне

програмне забезпечення, налаштування чи авторизацію, часто з використанням нестандартних комунікаційних протоколів та портів. Анонімна мережа являє собою систему не пов'язаних між собою віртуальних тунелів, що дозволяє передавати дані в зашифрованому вигляді. Даркнет відрізняється від інших розподілених однорангових мереж тим, що файлообмін відбувається анонімно (оскільки IP-адреси недоступні публічно), отже, користувачі можуть спілкуватися без особливих побоювань і державного втручання [4]. Саме тому даркнет часто сприймають як інструмент для здійснення комунікації в різних підпіллях і незаконній діяльності [5]. У більш загальному сенсі термін «даркнет» можна використати для опису некомерційних «вузлів» Інтернету [6] або віднести до всіх «підпільних» інтернет-комунікацій і технологій, які переважно пов'язані з незаконною діяльністю або інакомисленням.

Чорні ринки даркнету продають свої товари і послуги анонімним клієнтам, які часто розплачуються біткоїнами. Один з найбільших маркетів даркнету – Alphabay Market. У даркнеті доступні різні види наркотичних препаратів – близько 70 %. Також можна купити акаунти в соцмережах, персональну інформацію і сканування паспортів, різні документи – від номерів паспорту до водійських прав. Розповсюдженням товаром у даркнеті є скановані копії кредитних карт, які використовуються для картингу – викрадення коштів з цих карт [7]. Популяризація і відносна відкритість сервісу даркнету надає поштовх для ще більшого використання криптовалют, які дають можливість легко легалізувати кошти, отримані від зайняття злочинною діяльністю. Для прикладу розглянемо той факт, що будь-який користувач мережі біткоїн може створити будь-яку кількість адрес без ідентифікації. Транзакції між двома адресами, обидва з яких контролюються однією і тією самою людиною, не відрізняються від операцій, в яких різні люди контролюють ці адреси. Отже, теоретично зловмисники можуть провести, наприклад, 100 000 Bitcoin-транзакцій між адресами, які ними ж і контролюються, перед тим, як перетворити біткоїн в іншу форму. Відновлення такого ланцюга операцій, особливо якщо це робиться вручну, зайняло б надто багато часу, якби взагалі виявилось можливим. Такий прийом може бути частиною складної схеми з відмивання грошей з використанням декількох осіб, віртуальних валют. Так само, як і первинна торгівля віртуальними валютами, яка відбувається з адміністраторами або біржами віртуальних валют, вторинна торгівля віртуальними валютами, як, наприклад, під час використання інтернет-аукціонів або інших торгових майданчиків, також створює сприятливі можливості для збільшення складності проведення розслідування транзакцій [8]. Відповідно до результатів дослідження, проведеного ООН упродовж одного року, в світі відмивається в результаті здійснення різних кримінальних правопорушень грошових коштів у розмірі 2–5 % світового ВВП, що становить від 800 млрд до 2 трлн дол. США [9].

Якщо описувати криптовалюту з кримінологічної точки зору як засіб вчинення кримінального правопорушення, то варто зазначити такі особливості:

- швидкість обробки операції;
- анонімність власника або особи, яка оперує даними;
- значна кількість ланцюгів заплутаних транзакцій;

- доступ до активів з будь-якої точки земної кулі за допомогою Інтернету;
- зручність у перевезенні;
- відсутність повноцінного контролю та регулювання з боку органів влади багатьох країн.

Узагальнюючи кримінологічні особливості, можливо зробити невеликий висновок: використання криптовалюти – майже ідеальний засіб для вчинення або фінансування кримінально-протиправних діянь.

Також останнім часом спостерігається тенденція щодо популяризації використання віртуальних валют у протиправних фінансових схемах, спрямованих на легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, у переважній більшості отриманих у готівковій формі. Так, особливо поширеним є факт використання криптовалют організованими злочинними угрупованнями як інструменту протиправної діяльності, пов'язаної із шахрайськими діями у сфері ІТ-технологій так званих «фінансових пірамід» [10].

Варто зазначити, що наразі в Україні діє воєнний стан, який був введений Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 [11] та затверджений Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» 24.02.2022 № 2102-ІХ [12].

З метою запобігання витоку капіталу, було прийнято рішення щодо обмеження, а в деяких випадках і заборони транскордонних валютних операцій з українських банків на рахунки іноземних фінансових установ, а також операцій, пов'язаних купівлею, обміном електронних валют, поповненням електронних гаманців, тобто всі операції, які передбачають роботу з іноземною валютою в режимі своп, Р2Р-перекази та операції quasi cash. Ці обмеження стосуються не тільки для утримання фінансової стабільності та захищеності України, а й попереджують фінансування ворожих диверсійних груп та терористичних псевдоутворень [13]. Рішення Правління НБУ від 4 березня 2022 року № 36, у редакції постанови Правління Національного банку України від 21 березня 2022 року № 58, від 4 квітня 2022 року № 68, від 20 квітня 2022 року (Київ № 78), змогли значно призупинити виток капіталу з України. Оскільки з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну і до 20 квітня 2022 року за підрахунками НБУ з України було виведено близько 3 млрд доларів США.

Висновки. Чинні обмеження з боку держави доволі сильно вплинули на злочинний світ, а особливо наркотичний бізнес, тому що більшість операцій з купівлі та продажу наркотичних засобів і їх прекурсорів відбувається в електронній валюті. Звісно, система обмежень НБУ не є ідеальною, оскільки вона не регулює безпосереднє створення криптовалюти та її переміщення на персональні криптогаманці. Однак заборона купівлі та конвертації значно ускладнює злочинні процеси і на деякий час майже повністю зриває налагоджений злочинний конвеєр. На жаль, одними методами обмеження злочинність побороти не вдасться, оскільки досі залишається відкритим питання способу отримання електронної валюти, тому що нині одним з найпопулярніших методів її отримання є самовільне та незаконне під'єднання до електронних мереж як місцевого значення, так і стратегічної. А щодо обігу криптовалюти в осіб, які не є представниками злочинного світу, зазначимо, що

обмеження породжують бажання їх обходити будь-яким способом. Якщо влада країни зі стратегічною ціллю бажає уникнути масового витоку іноземної валюти, треба запроваджувати рішення, які не будуть спонукати людей шукати методи обходу обмежень та бажання вивести кошти, обіг як іноземної, так і електронної валюти, їх конвертування може давати можливість країні отримувати комісію за здійснення таких видів транзакцій. Заборона обороту валют не дає фінансову користь, на відміну від контрольованого обігу. У такий важкий час Україна потребує додаткових пасивних надходжень для того, щоб компенсувати заморожені надходження з тимчасово окупованих регіонів та якнайшвидше перемогти агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криптовалюта (від англ. Cryptocurrency). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0> (дата звернення: 20.02.2022).
2. Гребенюк М. В., Лук'янчук Р. В. Правовий режим криптовалют: досвід ЄС. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. С. 311.
3. Скришевич О. Криптовалюта як складова корупційних кримінальних правопорушень: новели законодавства. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 9–10 груд. 2021 р. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: НАВС, 2021. 484 с.*
4. Wood, Jessica (2010). The Darknet: A Digital Copyright Revolution. *Richmond Journal of Law and Technology*[en] 16 (4): 15–17.
5. На темной стороне интернета: Что такое Dark Web и Deep Web? URL: https://www.dgl.ru/technology/internet/na-temnoy-storone-interneta-chto-takoe-dark-web-i-deep-web_11677.html (дата звернення: 21.02.2022).
6. Lasica J. D. *Darknet: Hollywood's War Against the Digital Generation*. Університет Каліфорнії: Hoboken, N.J.: Wiley, 2005. 320 с. ISBN 978-0471683346.
7. Карапетян О., Білінський В. Злочинні технології збагачення з використанням криптовалют та особливості їх розслідування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 2 (14).
8. Val A. *How to Tax Bitcoin? // Handbook of Digital Currency*. Singapore, 2015. Pp. 267–282.
9. *Money Laundering and Terrorist Financing Red Flag Indicators Associated with Virtual Assets // FATF, Paris, France: сайт*. 2020. URL: www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/VirtualAssets-Red-Flag-Indicators.html (дата звернення: 29.08.2021).
10. Казначеева Д. В., Дорош А. О. Кримінальні правопорушення у сфері обігу криптовалют. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 149–157.
11. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 01.05.2022).

12. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 01.05.2022).

13. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України 24 лютого 2022 року № 18 (зі змінами, унесеними постановами Правління Національного банку України). Київ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/Resolution_24022022_18_kp.pdf (дата звернення: 01.05.2022).

REFERENCES

1. Cryptocurrency (from the English. Cryptocurrency). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0% % B2% D0% B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0> (application date: 20.02.2022).

2. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs* © Grebenyuk MV, Lukyanchuk RV, 2017 310 INTERNATIONAL EXPERIENCE UDC 354.21: 336.457 Grebenyuk MV - LEGAL REGIME OF CRYPTOVALUT: EXPERIENCE11 EU / с. 3 EU.

3. *Implementation of state anti-corruption policy in the international dimension: materials of the VI International. Nauk.-prakt. Conf. (Kyiv, December 9–10, 2021)* / [editor: с. V. Cherney, village D. Gusarev, village S. Chernyavsky and others]. Kyiv: Nat. Acad. Inside. Sprav, 2021. 484 O. Skryshevych, Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Candidate of Law, Professor of Cryptocurrency as a Component of Corruption Criminal Offenses: Novelties of Legislation.

4. Wood, Jessica (2010). The Darknet: A Digital Copyright Revolution. *Richmond Journal of Law and Technology* [en] 16 (4): 15–17.

5. On the dark side of the Internet: What is the Dark Web and the Deep Web? URL: https://www.dgl.ru/technology/internet/na-temnoy-storone-interneta-chto-takoe-dark-web-i-deep-web_11677.html (accessed: 21.02.2022).

6. J. D. Weasel. "Darknet: Hollywood's War Against the Digital Generation". University of California: Hoboken, N.J.: Wiley, 2005. 320 p. ISBN 978-0471683346.

7. Criminal Enrichment Technologies Using Cryptovalutes and Features of Their Investigation. Karapetyan O., Bilinsky V., ISSN 2524-0129. *Current issues of jurisprudence*. Issue 2 (14). 2018.

8. Bal A. How to Tax Bitcoin? // *Handbook of Digital Currency*. Singapore, 2015. Pp. 267–282.

9. Money Laundering and Terrorist Financing Red Flag Indicators Associated with Virtual Assets // FATF, Paris, France: сайт. 2020. URL: www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/VirtualAssets-Red-Flag-Indicators.html (accessed: 29.08.2021).

10. Kaznacheeva, D. V., Dorosh A. O. Criminal offenses in the field of cryptocurrency circulation. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. 2021. № 2 (25). P. 149–157.

11. Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (date of application: 01.05.2022).

12. Law of Ukraine On Approval of the Decree of the President of Ukraine "On the Imposition of Martial Law in Ukraine" 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (date of application: 01.05.2022).

13. RESOLUTION of the Board of the National Bank of Ukraine February 24, 2022 Kyiv № 18. On the operation of the banking system during martial law (as amended by the Board of the National Bank of Ukraine). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/Resolution_24022022_18_kp.pdf (application date: 01.05.2022).

D. Chaikovskiy. Criminological aspects of crime prevention related to the USE of non-cash assets (cryptocurrencies)

The XXI century is characterized by the rapid development of modern information technologies, which are becoming more perfect every day and the volume of data processing is growing. Information resources currently consist not only of data but also of funds, namely electronic currencies and non-cash resources that travel from one e-wallet to another.

The purpose of article is identify and investigate criminological aspects of crime prevention related to the use of non-cash assets (cryptocurrency). Highlight your own theoretical vision of the approach to crime prevention using electronic currency.

The use of electronic currencies in the criminal sphere is quite relevant and widespread, as it allows anonymous financing and income from criminal activities, as cryptocurrency is by nature endowed with a certain confidentiality and carries almost no information about its owner. The XXI century is characterized by the rapid development of modern information technologies, which are becoming more perfect every day and the volume of data processing is growing. Information resources currently consist not only of data but also of funds, namely electronic currencies and non-cash resources that travel from one e-wallet to another.

Methods. Information-analytical, formal-legal, comparative and inductive methods were used in writing the research.

Highlight your own theoretical approach to preventing crime related to the use of non-cash assets (cryptocurrency), improve existing methods of preventing this type of crime.

The current restrictions on the part of the state have had a significant impact on the criminal world, especially the drug business, because most transactions in the purchase and sale of drugs and their precursors take place in electronic currency. Of course, the NBU's system of restrictions is not ideal, as it does not regulate the direct creation of cryptocurrency and its transfer to personal crypto-wallets. However, the ban on buying and converting significantly complicates criminal proceedings and for some time almost.

Keywords: *non-cash assets, blockchain, electronic currency, crime prevention, counteraction, cryptocurrency, cross-border currency transactions.*

Стаття надійшла до редколегії 12 травня 2022 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.200-206

І. В. Бородій,*e-mail: iruna.borodiy@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-7673-6431;****В. В. Топчій,***д-р юрид. наук, професор,**заслужений юрист України,**Державний податковий університет**e-mail: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4596-6469**

ПРАВОВА ПРИРОДА І ЗМІСТ ПРАВА НА ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Зазначено, що Конституція України закріпила право громадян на захист як одне з основних прав громадян та як гарантію реалізації всіх інших основних прав громадян. Для характеристики судового захисту та права на нього необхідно виходити насамперед із конституційно-правової природи суду як самостійного органу державної (судової) влади, покликаного забезпечувати права та свободи людини і громадянина у вигляді здійснення правосуддя, порядок реалізації якого має відповідати загальновизнаним стандартам судової влади. У зв'язку з цим метою триваючої упродовж багатьох років судової реформи в Україні є створення незалежної судової влади, здатної вирішувати завдання максимального дотримання і непорушення приписів закону представниками інших гілок державної влади. Судова влада в системі інших гілок влади самостійна та повноважна через свій високий статус, компетентність, авторитетність, саме вона повинна гарантувати забезпечення конституційних прав і свобод особи, зокрема у сфері кримінального провадження.

Звісно ж, що ситуація, що склалася в науці, обумовлена тим, що закріплення конституційного права на судовий захист як права на захист людиною своїх прав і свобод від будь-якого посягання через судову владу було встановлено відносно недавно, проте всі видатні праці з аналізу судового захисту належать до радянського періоду, коли предмет судового захисту мав децю інший зміст.

Автор вказує, що, розглядаючи конституційне право на судовий захист, у кримінально-правовій сфері мимоволі зустрічаємося з дискусією, яка триває щодо

змісту поняття правосуддя, про можливість реалізації судової влади в інших формах та статус судових рішень, що не містять підсумкового висновку про винуватість чи невинуватість особи. Не аналізуючи думки щодо цього питання, зазначимо, що ця дискусія має значення для вирішення питання про те, чи тільки у формі відправлення правосуддя можливий захист прав і свобод судом. Автор погоджується з позицією В. А. Лазаревої в тому, що, «реалізуючись у всіх видах судової діяльності, судовий захист є фактором, що зближує судовий контроль і правосуддя». Отже, варто зробити висновок, що конституційне право на судовий захист прав і свобод реалізується не лише під час здійснення правосуддя, а й в інші форми судової діяльності: судовий контроль і судові приписи.

Ключові слова: захист, учасники провадження, судовий захист.

Метою роботи наукової статті є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо визначення сутності механізму забезпечення захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також надання обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства у цій сфері правовідносин і практики його застосування.

Постановка проблеми. Становлення України як правової демократичної держави передбачає необхідність організації правової системи на основі принципу взаємної відповідальності держави й особи. Не є винятком з цього правила і сфера кримінального судочинства, де значною мірою зачіпаються права, свободи та законні інтереси людини. Специфікою кримінального процесу є те, що держава, реалізуючи публічні функції, вимушена реагувати на вчинення суспільно небезпечного діяння шляхом здійснення кримінального провадження, впродовж якого залучає осіб до проведення процесуальних дій, іноді попри їх волю. Характер поведінки людини під час досудового розслідування та судового розгляду, бажання допомогти всебічно та повно встановити обставини кримінального провадження, зокрема надати достовірні та вичерпні відомості, багато в чому залежать від її впевненості в особистій безпеці, яка належить до фундаментальних потреб індивіда. Зазначене вище обумовлює необхідність створення та функціонування надійної системи захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні основи забезпечення захисту учасників кримінального процесу на різних етапах розвитку та становлення юридичної науки досліджувалися як комплексно, так і в їх окремих аспектах. Особливу увагу варто звернути на роботи таких учених, як: О. В. Бардацька, В. П. Бахін, Б. Т. Безлепкін, В. І. Бояров, Л. В. Брусніцин, О. І. Бунін, В. В. Войников, В. І. Галаган, О. І. Габро, О. М. Гогусь, О. О. Гриньків, Т. І. Грузінова, М. В. Гузела, П. В. Діхтієвський, Є. В. Жариков, О. О. Зайцев, В. С. Зеленецький, Л. Б. Ільковець, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, В. О. Коновалова, В. В. Король, М. І. Костін, М. В. Куркін, В. І. Крайнов, А. О. Ляш, І. А. Малютін, В. І. Маринів, О. В. Мельник, А. М. Орлеан, Т. І. Панасюк, Т. В. Пацалова, М. А. Погорецький, Г. П. Середа, К. Д. Шевченко, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, О. Г. Шило, Б. В. Щур та ін.

Виклад основного матеріалу. Конституція України закріпила право громадян на захист як одне з основних прав громадян та як гарантію реалізації всіх інших основних прав громадян.

Для характеристики судового захисту і права на нього необхідно виходити насамперед із конституційно-правової природи суду як самостійного органу державної (судової) влади, покликаного забезпечувати права та свободи людини і громадянина у вигляді здійснення правосуддя, порядок реалізації якого має відповідати загально визнаним стандартам судової влади. У зв'язку з цим метою триваючої упродовж багатьох років судової реформи в Україні є створення незалежної судової влади, здатної вирішувати завдання максимального дотримання і непорушення приписів закону представниками інших гілок державної влади.

Судова влада в системі інших гілок влади самостійна та повноважна через свій високий статус, компетентність, авторитетність, саме вона повинна гарантувати забезпечення конституційних прав і свобод особи, зокрема у сфері кримінального провадження.

Ю. Я. Макаров зазначає, що завданням судової влади є забезпечення захисту права і свободи людини та громадянина. Основні права і свободи людини та громадянина (соціальні, економічні, політичні та ін.), захист яких від будь-яких посягань є обов'язком судової влади, закріплені у розділі 2 Конституції України [9].

До питань права на судовий захист зверталися представники різних галузей права [5]. Під час аналізу підходів до розгляду конституційного права на судовий захист, його змісту, запропонованих у науці, можна зазначити той факт, що найчастіше за основу береться цивільне та цивільно-процесуальне розуміння судового захисту прав, свобод та законних інтересів.

Так, О. М. Ведерніков визначає конституційне право на судовий захист учасників кримінального процесу як складно-структурну та багатоаспектну правову освіту, що надає особі можливість звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод, законних інтересів, захищати їх особисто або шляхом залучення до цього адвоката (захисника) й одержати захист своїх прав і свобод [4].

Г. А. Жилін звертає увагу, що конституційне право на судовий захист є правом на захист дійсно порушених або неправомірно оспорюваних прав та свобод за допомогою суду [6].

О. Я. Біляєвська трактує конституційне право на судовий захист як основне, що не відчужується і не підлягає обмеженню ні за яких обставин суб'єктивне конституційне право-гарантію, що полягає в сукупності можливостей захищати об'єкти, що піддалися посяганню, охороняються законом за допомогою ефективного і справедливого правосуддя [3].

Так, Т. С. Каледа висуває ідею про судовий захист як функції судової влади, що реалізуються у всіх формах здійснення правосуддя, зокрема й у кримінальному процесі [7].

Звісно ж, що ситуація, яка склалася в науці, обумовлена тим, що закріплення конституційного права на судовий захист як права на захист людиною своїх прав і

свобод від будь-якого посягання через судову владу було встановлено відносно недавно, проте всі видатні праці з аналізу судового захисту належать до радянського періоду, коли предмет судового захисту мав дещо інший зміст.

Розглядаючи конституційне право на судовий захист, у кримінально-правовій сфері мимоволі зустрічаємося з дискусією, що триває щодо змісту поняття правосуддя, про можливість реалізації судової влади в інших формах та статус судових рішень, що не містять підсумкового висновку про винуватість чи невинуватість особи [10]. Не аналізуючи думки щодо цього питання, зазначимо, що ця дискусія має значення для вирішення питання про те, чи тільки у формі відправлення правосуддя можливий захист прав і свобод судом. Потрібно погодитися з В. А. Лазаревою в тому, що, «реалізуючись у всіх видах судової діяльності, судовий захист є фактором, що зближує судовий контроль і правосуддя». Отже, варто зробити висновок, що конституційне право на судовий захист прав і свобод реалізується не лише під час здійснення правосуддя, а й в інші форми судової діяльності: судовий контроль і судові приписи.

Продовжуючи аналіз правової природи та змісту конституційного права на судовий захист учасників кримінального процесу, вважаємо за необхідне розглянути питання співвідношення цього права з правом на справедливий судовий розгляд.

Не викликає сумніву, що право кожного на судовий захист його прав і свобод без сумніву значно близьке за змістом до поняття права на «справедливий судовий розгляд справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону». У зв'язку з цим Д. В. Білоусов вважає, що до змісту конституційного права кожного на судовий захист його прав і свобод варто включати мінімум ті самі елементи, які включаються до змісту права на справедливий судовий розгляд [2]. Необхідно зазначити, що зміст конституційного права може бути ширшим за зміст конвенційного права на справедливий судовий розгляд.

Розглядаючи правову природу та зміст конституційного права на судовий захист учасників кримінального процесу, неможливо не зупинитися на аналізі суб'єктів цього права, бо однією з форм його реалізації є судовий контроль. На думку О. В. Качалової, «судовий контроль є різновидом змагального судочинства, що автоматично передбачає з'ясування поняття «сторони» [8].

Проте, вважає А. С. Олександров, «розподіл учасників процесу на сторони, запропоноване в КПК, у судово-контрольному провадженні, що здійснюється за правилами того ж КПК України, є абсолютно неприйнятним» [1].

Спір може виникнути не лише між стороною обвинувачення та стороною захисту (обвинувачений – слідчий, прокурор), а також між учасниками сторони обвинувачення (потерпілий – слідчий, прокурор), між учасниками процесу, які не мають жодного визначеного в законі найменування (особа, у якої провели обшук), жодного відношення до сторін обвинувачення та захисту.

Наприклад, правом на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, мають і не названі в законі особи в тій частині, в якій виконували процесуальні дії та прийняті процесуальні рішення зачіпають

їх права та законні інтереси. Ними можуть бути, наприклад, поручитель, особа, якій неповнолітній відданий під поручительство, заставодавець, заявник, за заявою якого не внесено відомості до єдиного державного реєстру досудових розслідувань, особа, чие майно вилучено чи пошкоджено під час обшуку чи вилучення. Причому заявником може бути як фізична особа, так і представник юридичної особи.

Варто зазначити, що бувають випадки надання судового захисту і без звернення зацікавленої особи. Мається на увазі судовий захист, який надається в силу закону, шляхом перевірки законності та обґрунтованості запобіжних заходів і проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують конституційні права та свободи.

Висновок. З огляду на зміст норм КПК України, що регламентують права учасників кримінального процесу на судовий захист, необхідно сформулювати в КПК України коло таких учасників, якими за певних обставин можуть бути:

- учасники кримінального провадження;
- інші особи, чий права та законні інтереси порушені;
- захисники;
- законні представники та представники учасника кримінального провадження;
- особа, яка представляє інтереси учасника кримінального провадження (іншої особи), у кримінальному процесі як представник досі ще не допущена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олександров А. С. Кримінальне судочинство: теорія та практика. М.: Юрайт, 2015. С. 154.
2. Білоусов Д. В. Судовий захист у конституційному механізмі гарантування права і свободи людини і громадянина. Актуальні проблеми реалізації права на судовий захист. *Суддя*. 2015. № 4. С. 7.
3. Біляєвська О. Я. Конституційне право людини та громадянина на судовий захист. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 6.
4. Ведерніков А. М. Про поняття та сутність конституційного права особи на судовий захист. *Вісник Томського державного університету*. 2011. № 348. С. 80.
5. Вершинін В. Б. Судовий захист як комплексний інститут права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 2011. С. 45.
6. Жилін Г. А. Право на судовий захист. *Юрист*. 2015. № 7. С. 24.
7. Каледа Т. С. Судовий захист у кримінальному процесі: проблеми, теорії та практики. *Проблеми сучасної науки та освіти*. 2013. № 2 (16). С. 23.
8. Качалова О. В. Ефективність захисту у кримінальних справах. *Суддя*. 2015. № 5. С. 29.
9. Макаров Ю. Я. Судовий захист прав особи у кримінальному процесі. *Суддя*. 2015. № 4. С. 76.
10. Судова влада та правосуддя: курс лекцій / за ред. В. В. Єршова. М., 2011. С. 490.

REFERENCES

1. Oleksandrov A. S. Kryminalne sudochynstvo: teoriia ta praktyka. M.: Yurait, 2015. S. 154.
2. Bilousov D. V. Sudovy zakhyst u konstytutsiinomu mekhanizmi harantuvannia prava i svobody liudyny i hromadianyna. Aktualni problemy realizatsii prava na sudovy zakhyst. *Suddia*. 2015. № 4. S. 7.
3. Biliaievska O. Ya. Konstytutsiine pravo liudyny ta hromadianyna na sudovy zakhyst. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 2. S. 6.
4. Vedernikov A. M. Pro poniattia ta sutnist konstytutsiinoho prava osoby na sudovy zakhyst. *Visnyk Tomskoho derzhavnoho universytetu*. 2011. № 348. S. 80.
5. Vershynin V. B. Sudovy zakhyst yak kompleksnyi instytut prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 2011. S. 45.
6. Zhylin H. A. Pravo na sudovy zakhyst. *Yuryst*. 2015. № 7. S. 24.
7. Kaleda T. S. Sudovy zakhyst u kryminalnomu protsesi: problemy, teorii ta praktyky. *Problemy suchasnoi nauky ta osvity*. 2013. № 2 (16). S. 23.
8. Kachalova O. V. Efektyvnist zakhystu u kryminalnykh spravakh. *Suddia*. 2015. № 5. S. 29.
9. Makarov Yu. Ya. Sudovy zakhyst prav osoby u kryminalnomu protsesi. *Suddia*. 2015. № 4. S. 76.
10. Sudova vlada ta pravosuddia: kurs leksii / za red. V. V. Yershova. M., 2011. S. 490.

I. Borodiy. Legal nature and content of the right to protection of participants in criminal proceedings

It is noted that the Constitution of Ukraine enshrines the right of citizens to protection as one of the fundamental rights of citizens and as a guarantee of the realization of all other fundamental rights of citizens. To characterize judicial protection and the right to it, it is necessary to proceed primarily from the constitutional and legal nature of the court as an independent body of state (judicial) power to ensure human and civil rights and freedoms in the form of justice. In this regard, the goal of the ongoing judicial reform in Ukraine for many years is to create an independent judiciary capable of solving the problem of maximum compliance and non-violation of the law by representatives of other branches of government. The judiciary in the system of other branches of government is independent and authoritative due to its high status, competence, authority – it is it that must guarantee the constitutional rights and freedoms of the individual, including in the field of criminal proceedings.

Of course, the current situation in science is due to the fact that the consolidation of the constitutional right to judicial protection as the right to protect human rights and freedoms from any encroachment by the judiciary was established relatively recently, but all outstanding work on judicial protection belong to the Soviet period, when the subject of judicial protection had a slightly different meaning.

The author points out that when considering the constitutional right to judicial protection in the criminal law sphere, we involuntarily encounter the ongoing discussion on the content of the concept of justice, the possibility of exercising judicial power in other forms and the status of court decisions that do not contain a final conclusion innocence of the person. Without analyzing the views on this issue, we note that this discussion is important to address the question of whether only in the form of justice can protect the rights and freedoms of the court. The author agrees with the position of VA Lazareva that "being realized in all types of judicial activity, judicial protection is a factor that brings together judicial control and justice." Thus, it should be concluded that the constitutional right to judicial protection of rights and freedoms is exercised not only in the administration of justice, but also in other forms of judicial activity: judicial control and court orders.

Keywords: *protection, participants in the proceedings, judicial protection.*

Стаття надійшла до редколегії 3 червня 2022 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.207-214

Г. В. Дідківська,*д-р юрид. наук, професор,**Державний податковий університет**e-mail: galynadid@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-3545-0429;****С. Ю. Ільченко,***канд. юрид. наук,**ТОВ «Бердянський університет**менеджменту і бізнесу»**e-mail: kafedratpf@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-2992-2220**

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ КОРИСЛИВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У статті зазначено, що існує загальна проблема недостатньої кваліфікації слідчих та функціональної неспроможності органів досудового слідства на фоні військової агресії РФ та непрогнозованості розвитку ситуації на окупованих територіях.

Зазначено, що за своєю природою воєнні злочини є одними з найтяжчих і найсерйозніших злочинів, відомих людству. Відповідно до норм міжнародного права найактивніше проводити розслідування та притягувати винних до відповідальності має держава, на території якої воєнні злочини вчиняються. Вказується, що Україна не завжди може адекватно реагувати на бойові дії на тимчасово окупованих і прилеглих територіях та здійснювати кримінальні провадження. Зазначається увага, що у ККУ, крім ст. 438, немає детально визначених норм, які охоплюють протиправність окремих дій в умовах воєнного конфлікту. Також відсутні й роз'яснення, що таке воєнні кримінальні правопорушення, які з них проступки, які злочини.

Акцентується увага на тому, що безкарність була і залишається однією із основних недоліків у функціонуванні правової системи України, це як дотримання прозорості, незалежності, ретельності та інших критеріїв здійснення ефективного кримінального провадження випадків порушень основних прав людини. Це визнано у ряді рішень Європейського суду з прав людини, на що неодноразово вказували і міжнародні організації.

Зазначено, що з початком військової агресії РФ проти України проблема покарання ще більше загострилася. Обсяг правопорушень, вчинених під час окупації окремих територій України, є безпрецедентним для України.

Зазначено, що міжнародне законодавство встановлює не лише особисту, а й колективну відповідальність за вчинення воєнних злочинів. Вказується, що проблему призначення покарання, відповідно до кримінального законодавства, можна вирішити шляхом уніфікації національного кримінального законодавства з кримінальним законодавством країн ЄС.

Крім того відмічено, що, згідно зі ст. 3 Закону України «Про оборону України», підготовка держави до оборони в мирний час включає забезпечення Збройних сил України, інших військових формувань, утворених, відповідно до законів України, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, покарання, воєнні злочини, кримінальне правопорушення, відповідальність.*

Метою статті є дослідження проблем здійснення кримінальних проваджень щодо окремих корисливих кримінальних правопорушень під час воєнної агресії.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій науці вважається, що безкарність була і залишається одним із основних недоліків у функціонуванні правової системи України, це як дотримання прозорості, незалежності, ретельності та інших критеріїв здійснення ефективного кримінального провадження випадків порушень основних прав людини. Це визнано у ряді рішень Європейського суду з прав людини, на що неодноразово вказували і міжнародні організації. Тут можна згадати про застосування катування і жорстокого поводження із затриманими людьми на рівні райвідділів правоохоронних органів, гучні убивства політичних та громадських діячів, журналістів, які так і не були належно розслідувані, а винні покарані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою цієї статті стали сучасні наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених щодо дослідження проблеми здійснення кримінального провадження окремих корисливих кримінальних правопорушень під час військової агресії.

З початком військової агресії РФ проти України проблема покарання ще більше загострилася. Обсяг правопорушень, вчинених під час окупації окремих територій України, є безпрецедентним для України.

Отже, організація та забезпечення кримінальних проваджень воєнних злочинів, як і будь-яка діяльність, полягає у внутрішній підпорядкованості, узгодженості, взаємодії, а основним завданням такої організації є її ефективність [1, с. 48]. Крім єдиної мети, яка є основою в організації взаємодії, потрібно враховувати й такі критерії, як особливості співробітництва слідчих, оперативних та інших підрозділів між собою; строки вжиття спільних заходів; функції підрозділів, що взаємодіють; зв'язок із системою органів, які провадять оперативно-розшукову діяльність; ступінь конспірації; етапи здійснення спільних слідчих й оперативно-розшукових заходів; суб'єкти взаємодії; форми взаємного інформаційного обміну [2, с. 164]. Взаємодія з огляду на специфіку вчинення кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту, є одним з визначальних чинників успішного розслідування цього виду суспільно небезпечних

діянь. Їх виявлення та розслідування об'єктивно передбачає вдосконалення правового регулювання й організаційно-тактичної складової взаємодії слідчого та інших суб'єктів [3, с. 216]. Водночас доцільність та ефективність взаємодії обумовлюється слідчими ситуаціями, що виникають на певному етапі розслідування у кримінальному провадженні, і тому в результаті спрямовані на встановлення фактів, що становлять предмет доказування у ньому для того, щоб у кінцевому результаті винний отримав адекватне покарання вчиненому діянню.

Проте в умовах сьогодення під час військової агресії РФ, коли на обороноздатність держави і забезпечення Збройних сил України та інших військових формувань витрачаються значні кошти, нагальним постає питання, яке стоїть перед правоохоронними органами щодо захисту фінансово-економічних інтересів держави і збереження військового майна. Попри великий обсяг проведеної роботи законність використання бюджетних коштів на закупівлю військового майна та його подальше збереження потребує значно більшої уваги правоохоронних органів. Розкрадання бюджетних коштів і військового майна, виділених на потреби оборони, є найбільш проблемним питанням у Збройних силах України.

Зокрема, обороноздатність України залежить від багатьох складових, однією з яких є належне матеріальне забезпечення Збройних сил України та інших військових формувань, яке включає придбання, використання, збереження і відчуження військового майна.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних силах України» військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних сил України. До нього належать будівлі, споруди, передавальні пристрої, усі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо.

Крім того, відповідно до ст. 3 Закону України «Про оборону України» підготовка держави до оборони в мирний час включає забезпечення Збройних сил України, інших військових формувань, утворених, згідно із законами України, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами. А ст. 11 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України зобов'язує кожного військовослужбовця бережно ставитись до військового майна, знати й утримувати у готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно.

Отже, від моменту надходження майна до Збройних сил України і закріплення його за військовою частиною Збройних сил України воно набуває статусу військового майна.

Відтак основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 410 КК України, є суспільні відносини, які захищають встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, пов'язаний із збереженням зброї, бойових припасів, вибухових чи інших бойових речовин, засобів пересування,

військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна. В окремих випадках додатковим факультативним об'єктом цього злочину стають встановлений порядок виконання військовими службовими особами своїх обов'язків, а також суспільні відносини, що впливають із права власності.

Військовим майном вважається державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами й організаціями. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо. Військове майно закріплюється за військовими частинами, закладами, установами й організаціями ЗС та інших військових формувань на праві оперативного управління, а також може потрапити в їх власність або розпорядження у результаті ведення ними господарської діяльності: виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобних господарств, отримання в оренду певних видів рухомого та нерухомого майна.

Як бачимо, предметом кримінального правопорушення є різнопланове рухоме і нерухоме майно, яке належить збройним силам, і є проблемою здійснення провадження щодо такого майна, особливо під час військової агресії.

Варто звернути увагу, що серед способів вчинення злочину законодавець не називає розтрату. Це можна пояснити тим, що у підрозділах Збройних сил України всі військовослужбовці, які беруть під свою відповідальність військове майно, постійно або тимчасово виконують обов'язки службової особи. Наприклад, черговий роти є начальником для всіх військовослужбовців роти рівного з ним чи нижчого військового звання, тобто службовою особою. Він приймає від попереднього чергового зброю, ящики з боєприпасами, майно роти за описом і несе за нього повну матеріальну відповідальність. Продаж, дарування та інші подібні дії щодо такого військового майна можливі лише шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Виключення з цього правила стосується лише військовослужбовців строкової служби і лише предметів обмундирування, спорядження, виданих їм для особистого користування, продаж яких, застава, передача у користування іншим особам кваліфікується за ст. 413 КК України як марнотратство.

За таких обставин досить складно здійснювати кримінальне провадження, встановити істину у справі та притягнути особу до кримінальної відповідальності, щоб вона понесла справедливе покарання [4].

Наступне кримінальне правопорушення майнового характеру – це мародерство. Сьогодні тема мародерства є актуальною, адже українці зіштовхнулися з проблемою збереження свого майна під час війни. Трапляються випадки, коли мародери розкрадають майно жителів міст, які покинули місце свого проживання, рятуючись від обстрілів та бомбардувань. Крадії «працюють» в оселях громадян прямо під час обстрілів, в той час, коли власники майна перебувають у бомбосховищах.

Часто в ЗМІ чи соціальних мережах терміном «мародерство» називають будь-яку вчинену в цей період крадіжку – чи то товару в магазинах, чи майна з домівок мирних

жителів. Проте такий термін у цих випадках вживається помилково. У межах національного кримінального законодавства мародерство є військовим правопорушенням, особливість якого полягає у викраденні на полі бою речей поранених чи вбитих. За такі злочинні дії раніше було передбачено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років.

Нещодавно набрав чинності Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», яким мінімальний термін позбавлення волі за такий злочин збільшено до п'яти років.

Новий закон посилив покарання не тільки за привласнення на полі бою майна поранених та вбитих, але і за використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи, адже зміни до Кримінального кодексу України торкнулися й складу кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 185, 186, 187, 189, 191. Ці злочини доповнилися кваліфікуючою ознакою – вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Тому відтепер за вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану відповідальність стала більш значною.

Враховуючи, що правоохоронні органи не завжди можуть забезпечити правопорядок на окремих територіях, почали поширюватися випадки, коли жителі міст України самотужки борються з мародерами та іншими крадіями, піддаючи їх самосуду, прив'язуючи їх до електричних опор та дерев на загальний огляд. Проте кожен злочинець мусить понести передбачене законом покарання, тому таких осіб варто максимально оперативно передати до правоохоронних органів, щоб жоден з них не уникнув відповідальності [5].

Крім того, існує загальна проблема недостатньої кваліфікації слідчих та функціональної неспроможності органів досудового слідства на фоні військової агресії РФ і непрогнозованості розвитку ситуації на окупованих територіях [6].

Наступне, на що можна звернути увагу, це те, що за своєю природою воєнні злочини є одними з найтяжчих і найсерйозніших злочинів, відомих людству. Відповідно до норм міжнародного права найактивніше проводити розслідування та притягувати винних до відповідальності має держава, на території якої воєнні злочини вчиняються [7]. Однак наразі Україна не завжди може адекватно реагувати на бойові дії на тимчасово окупованих і прилеглих територіях та здійснювати кримінальні провадження. Як зазначається, у ККУ, крім ст. 438, немає детально визначених норм, які охоплюють протиправність окремих дій в умовах воєнного конфлікту. Також відсутні й роз'яснення, що таке воєнні кримінальні правопорушення, які з них проступки, які злочини. Окремі практики вважають, що вирішити це питання можна, прийнявши закон про перехідне правосуддя [8].

Наразі варто зазначити, що міжнародне законодавство встановлює не лише особисту, а й колективну відповідальність за вчинення воєнних злочинів. Наприклад, командир певного військового об'єднання несе відповідальність за порушення його підлеглими норм міжнародного гуманітарного права у тому випадку, якщо він володіє

інформацією про можливість вчинення ними правопорушень, проте не приклав зусиль для їх попередження чи припинення згідно із статтею 86 І протоколу до Женевських конвенцій 1949 року. Тож, як бачимо, постає знову проблема призначення покарання відповідно до кримінального законодавства, що зі свого боку вказує на необхідність уніфікації національного кримінального законодавства із законодавством ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скуба Г. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування терористичних актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. С. 48.
2. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). С. 164–168.
3. Благута Р. І., Климчук М. П., Сакал В. М., Цуцкірідзе М. С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 216 с.
4. Бурлака П. Методика розслідування кримінальних проваджень щодо викрадення військового мана, вчиненого військовими службовими особами шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України). *Вісник прокуратури*. 2019. № 4. С. 97.
5. Роз'яснення щодо відповідальності за мародерство та інші злочини, скоєні під час воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodovidpovidalnosti-za-maroderstvo-ta-inshi-zlochyni-skoyeni-pid-chas-voynnogo-stanu> (дата звернення: 18.05.2022).
6. Центр громадянських свобод. URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Spravedlivist_CCL_MF_Weblow-1.pdf (дата звернення: 18.05.2022).
7. Назарчук І. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/war-crime-donbas-problems/30733783.html>
8. Біда О. Документування воєнних злочинів – природний процес відновлення справедливості. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/oleksiy-bida-dokumentuvannia-voiennykh-zlochyniv-pryrodniy-protsevidnovlennia-spravedlyvosti> (дата звернення: 18.05.2022).

REFERENCES

1. Skuba H. V. Kryminalistychnе zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia terorystychnykh aktiv: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2017. S. 48.
2. Yukhno O. O. Okremi aspekty vzaiemodii slidchykh ta inshykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav pid chas rozsliduvannia zlochyniv. *Mytna sprava*. 2012. № 2 (80). S. 164–168.

3. Blahuta R. I., Klymchuk M. P., Sakal V. M., Tsutskiridze M. S. Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv pid chas dosudovoho rozsliduvannia: navch. posib. Lviv: LvDUVS, 2014. 216 s.

4. Burlaka P. Metodyka rozsliduvannia kryminalnykh provadzhen shchodo vykradennia viiskovoho mana, vchynenoho viiskovymy sluzhbovymy osobamy shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem (ch. 2 st. 410 KK Ukrainy). *Visnyk prokuratury*. 2019. № 4. S. 97.

5. Roziasnennia shchodo vidpovidalnosti za maroderstvo ta inshi zlochyny, skoieni pid chas voiennoho stanu. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-vidpovidalnosti-za-maroderstvo-ta-inshi-zlochyni-skoyeni-pid-chas-voyennogo-stanu> (data zvernennia: 18.05.2022).

6. Tsentri hromadianskykh svobod. URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Spravedlivist_CCL_MF_Webflow-1.pdf (data zvernennia: 18.05.2022).

7. Nazarchuk I. Voienni zlochyny na Donbasi. V chomu skladnoshchi rozsliduvannia i prytiahnennia do vidpovidalnosti vynykh? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/war-crime-donbas-problems/30733783.html>

8. Bida O. Dokumentuvannia voiennykh zlochyniv – pryrodni protses vidnovlennia spravedlyvosti. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/oleksiy-bida-dokumentuvannia-voiennykh-zlochyniv-pryrodniy-protsevidnovlennia-spravedlyvosti> (data zvernennia: 18.05.2022).

G. Didkovska, S. Ilchenko. Problems of criminal proceedings for certain mercenary criminal offenses during military aggression

This article states that there is a general problem of insufficient qualification of investigators and functional inability of pre-trial investigation bodies against the background of Russian military aggression and unpredictability of the situation in the occupied territories.

It is noted that by their nature, war crimes are one of the most serious and serious crimes known to mankind. In accordance with the norms of international law, the state in the territory of which war crimes are committed is the most active in conducting investigations and bringing perpetrators to justice. It is pointed out that Ukraine cannot always adequately respond to hostilities in the temporarily occupied and adjacent territories and carry out criminal proceedings. It is noted that in the Criminal Code, in addition to Art. 438, there are no detailed rules that cover the illegality of certain actions in a military conflict. Also, there is no explanation of what military criminal offenses are, which of them are misdemeanors, which are crimes.

Emphasis is placed on the fact that impunity has been and remains one of the main shortcomings in the functioning of Ukraine's legal system, such as transparency, independence, diligence and other criteria for effective criminal proceedings for violations of fundamental human rights. This is recognized in a number of decisions of the European Court of Human Rights, which has been repeatedly pointed out by international organizations.

It is noted that with the beginning of the Russian military aggression against Ukraine, the problem of punishment has become even more acute. The volume of offenses committed during the occupation of certain territories of Ukraine is unprecedented for Ukraine.

It is noted that international law establishes not only personal but also collective responsibility for war crimes. It is pointed out that the problem of sentencing in accordance with criminal law can be solved by unifying the national criminal law with the criminal law of the EU.

In addition, it is noted that in accordance with Art. 3 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", preparation of the state for defense in peacetime includes providing the Armed Forces of Ukraine, other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, weapons, military and other equipment, food, property, other material and financial resources.

Keywords: *criminal proceedings, punishments, war crimes, criminal offense, responsibility, military aggression.*

Стаття надійшла до редколегії 26 травня 2022 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.215-221

О. В. Кузьменко,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: el.v.linnik@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-6117-523X;****Н. П. Січко,***Державний податковий університет**e-mail: natkasichko18@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-0269-2066**

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена формулюванню методики розслідування колабораційної діяльності. Проаналізовано, що саме в криміналістичній методиці відображено комплекси методів, засобів, прийомів та рекомендацій типізованого характеру, викладених в описовій або формалізованій формі щодо раціональної організації процесу збирання, оцінки та використання доказової інформації відповідно до специфіки вчинення й розслідування різних злочинних виявів та судового розгляду кримінальних проваджень.

Зроблено висновок, що до структури методики розслідування колабораційної діяльності мають входити: криміналістична характеристика; обставини, які підлягають доказуванню; версії розслідування; окремі слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи.

Крім того, авторами зазначено, що під час розслідування колабораційної діяльності варто встановити: час, спосіб та обставини вчинення кримінального правопорушення; форму вини обвинуваченого; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; інші обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Зазначено, що версії, які можуть виникати під час розслідування колабораційної діяльності, можуть стосуватися обставин події (дії обвинуваченого містять у собі ознаки колабораційної діяльності або має місце інше кримінальне правопорушення тощо), суб'єкта (кримінальне правопорушення вчинено однією особою чи групою осіб тощо) та місця вчинення кримінального правопорушення (колабораційна діяльність здійснювалась на тимчасово окупованих територіях України чи за допомогою мережі Інтернет або засобів масової інформації тощо). А до слідчих (розшукових) дій під час розслідування колабораційної діяльності варто віднести: допит, слідчий огляд, пред'явлення підозрюваного для впізнання, обшук, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем, моніторинг банківських рахунків тощо.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, методика розслідування кримінальних правопорушень, розслідування колабораційної діяльності, слідчі (розшукові) дії, слідчі версії.

Мета статті полягає у формуванні окремої криміналістичної методики розслідування колабораційної діяльності.

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року, коли наша держава зіштовхнулася зі збройною агресією Російської Федерації, правоохоронні та судові органи України вели активну діяльність щодо виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які у певний спосіб допомагали державі-агресору. Після початку повномасштабного вторгнення на територію України 24.02.2022 знову почали свою активну протизаконну діяльність колаборанти, що зумовило внесення змін до деяких нормативно-правових актів, зокрема було додано до Кримінального кодексу (далі – КК) України ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» [1], що зі свого боку призвело до необхідності оформлення окремої методики розслідування нового виду кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналістичної методики знайшло відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Загальні та окремі положення цього розділу криміналістики у своїх працях висвітлювали В. А. Журавель, П. М. Маланчук, О. В. Синчук, Р. Л. Степанюк, В. О. Ходанович, Б. В. Щур та інші. Однак колабораційна діяльність є новим видом кримінального правопорушення, а тому методика її розслідування потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична методика виникла в результаті інтеграції і диференціації наукових знань та об'єднує в собі передові досягнення криміналістичної техніки й тактики, відповідно, щодо оптимальної організації розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду певних категорій проваджень. Як цілком слушно зазначає В. А. Журавель, саме в криміналістичній методиці «відображено комплекси методів, засобів, прийомів та рекомендацій типізованого характеру, викладених в описовій або формалізованій формі щодо раціональної організації процесу збирання, оцінки та використання доказової інформації відповідно до специфіки вчинення й розслідування різних злочинних виявів та судового розгляду кримінальних проваджень» [2, с. 24].

Крім того, варто погодитися з ученими, які вважають, що «криміналістична методика є особливою частиною стосовно інших структурних частин криміналістичної науки, оскільки використовує, видозмінює та пристосовує їх досягнення для вирішення основних завдань кримінального провадження, а також безпосередньо наближає теоретичні напрацювання криміналістики як науки до практичних потреб правоохоронців, так надаючи їм прикладного характеру» [3, с. 400].

До принципів побудови будь-якої окремої криміналістичної методики можна віднести: «1) правову основу – обов'язкове врахування дослідником вимог нормативно-правових актів, що стосуються розроблюваної методики; 2) наукову основу, тобто

знання та використання сучасних досягнень криміналістики та інших наук, положення яких є необхідними для побудови відповідної методики, а також дотримання загальних правил науково-дослідної діяльності у процесі її формування; 3) інформаційно-практичну основу, якщо означає обов'язкове ґрунтовне вивчення дослідником злочинної діяльності певного виду, особливостей діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування відповідного різновиду злочинів, запобігання їм, а також урахування потреб і можливостей оперативно-розшукової, слідчої, експертної та судової практики» [4, с. 88].

Варто також зазначити, що «окрема спеціальна криміналістична методика (видова, підвидова або комплексна) як комплекс науково-практичних рекомендацій найбільшого ступеня конкретності повинна мати чітке прикладне спрямування, застосовуватись безпосередньо у практичній діяльності з розслідування відповідної категорії злочинів» [5, с. 146].

На нашу думку, до структури методики розслідування колабораційної діяльності мають входити:

- 1) криміналістична характеристика;
- 2) обставини, які підлягають доказуванню;
- 3) версії розслідування;
- 4) окремі слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи.

На думку деяких науковців, «до основних елементів криміналістичної характеристики колабораційної діяльності варто віднести: спосіб, місце, час вчинення злочину, засоби злочинного посягання та особу злочинця» [6, с. 338].

Обставини, які підлягають доказуванню, передбачені ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [7]. На нашу думку, під час розслідування колабораційної діяльності, варто встановити:

- 1) час, спосіб та обставини вчинення кримінального правопорушення;
- 2) форму вини обвинуваченого;
- 3) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;
- 4) інші обставини, що мають значення для кримінального провадження.

На думку В. О. Ходановича, «пізнання слідчим фактичних обставин кримінального правопорушення передбачає наявність процесуальних приписів щодо порядку вчинення певних дій слідчим, має визначені межі пізнання, які чітко окреслені нормами права. Певна особливість пізнавальної діяльності в кримінальному провадженні полягає і в тому, що її предметом виступають конкретні факти минулого і поточного, які зазвичай не мають прямих аналогів в об'єктивній дійсності, також і серед обставин інших кримінальних проваджень, навіть за тим самим складом злочину чи різних злочинних дій за участю тих самих виконавців. Кожен злочин як окрема подія має чітко виражену індивідуальність. Якщо ж слідчому чи прокурору особисто відомі обставини вчинення злочину, то він як представник органу досудового розслідування не може бути суб'єктом пізнання, оскільки отримує інший процесуальний статус – свідка, потерпілого, підозрюваного і тому підлягає відводу.

Пізнання у кримінальному провадженні базується на пізнаних закономірностях суспільних та природних явищ і спрямоване не на подальше поглиблення у сутність об'єкта, а на встановлення істини конкретного факту. Специфіка такого пізнання зумовлена рядом обмежень та приписів процесуального й етичного характеру, що пояснюється своєрідністю предмета дослідження, яким є суспільно небезпечне діяння, що має ознаки кримінального правопорушення. У випадках виявлення ознак шпигунства, державної зради, диверсії, посягання на територіальну цілісність і недоторканість України потребує від відповідних органів спеціальної підготовки, технічної оснащеності та добре налагодженої організації. Воно протікає як система спланованих дій, які на певному етапі трансформуються в розслідування факту, що містить ознаки певного виду злочинів проти основ національної безпеки держави. Такі дії, залежно від конкретних обставин змісту виявлених фактів, можуть називатися контррозвідувальними або оперативно-розшуковими. Іншими словами, виявлення таких злочинів є комплексом активних дій компетентних органів, у центрі уваги якого є конкретне явище об'єктивного світу, ознаки якого і характеризують це явище як злочинне. Зміст дій таких органів зводиться до діяльності щодо винайдення та збирання, реєстрації інформації про ознаки та сліди такого діяння, які зі свого боку будуть об'єктивно свідчити про кримінально караний характер означеного явища» [8, с. 180–181].

Щодо версій, які можуть виникати під час розслідування колабораційної діяльності, то до них, на нашу думку, можна віднести:

- 1) щодо обставин події:
 - дії обвинуваченого містять у собі ознаки колабораційної діяльності;
 - мало місце застосування примусу до вчинення дій, які належать до способів вчинення колабораційної діяльності;
 - мало місце вчинення іншого кримінального правопорушення;
- 2) щодо суб'єкта кримінального правопорушення:
 - колабораційну діяльність вчинено особою, яку було затримано;
 - колабораційну діяльність вчинено іншою особою, а затримана особа володіє необхідною для органів досудового розслідування інформацією;
 - кримінальне правопорушення вчинено однією особою чи групою осіб;
- 3) щодо місця вчинення кримінального правопорушення:
 - колабораційна діяльність здійснювалась за допомогою мережі Інтернет або засобів масової інформації;
 - колабораційна діяльність здійснювалась на тимчасово окупованих (або неокупованих) територіях України;
 - колабораційна діяльність здійснювалась у закладах освіти;
 - колабораційна діяльність здійснювалась під час з'їздів, зборів, мітингів, походів, демонстрацій, конференцій, круглих столів тощо.

Однак при цьому варто погодитися з думкою О. В. Синчука, що «висунення робочих версій у конкретному випадку розслідування залежить від обсягу зібраної первинної інформації та слідчої ситуації, що склалася. Зокрема, у разі висунення версій

про осіб, причетних до вчинення злочину, беруться до уваги способи його вчинення, вид завданої шкоди, а також відомості, отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці злочину» [9, с. 194–195].

Пізнання обставин кримінального правопорушення в межах здійснення за дорученням органу досудового розслідування оперативно-розшукових заходів надає можливість «отримати оперативним шляхом інформацію, що потрібна для прийняття слідчим, прокурором процесуальних рішень щодо здійснення певних або інших слідчих (розшукових) дій, обрання тактичних прийомів їх проведення, застосування тактичних комбінацій, оперативно-тактичних операцій. Оперативно-розшуковим шляхом може бути зібрано інформацію, яка характеризує особу підозрюваного, його способи життя, наміри й можливості щодо переховування від кримінального переслідування, його зв'язки тощо. Це також є способом пізнання фактичних обставин злочину і може мати значення для прийняття ряду процесуальних рішень.

За дорученням слідчого, прокурора співробітники оперативних підрозділів можуть проводити слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії або оперативно-розшукові заходи, спрямовані на розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, викраденого майна й грошових коштів і цінностей, майна, здобутого злочинним шляхом, а також того, на яке може бути накладено арешт. Усі ці оперативні заходи також здійснюються з метою пізнання в межах досудового розслідування, а окремі з них безпосередньо спрямовані на доказування» [8, с. 182].

На нашу думку, до слідчих (розшукових) дій під час розслідування колабораційної діяльності варто віднести:

- 1) на початковому етапі розслідування:
 - допит (підозрюваного та свідків);
 - слідчий огляд (насамперед за наявності місця події, а також житла та робочого місця підозрюваного);
- 2) на наступному етапі розслідування:
 - пред'явлення підозрюваного для впізнання;
 - обшук (підозрюваного та його житла чи робочого місця);
 - призначення судових експертиз (передусім техніко-криміналістичного дослідження документів та авторознавчої);
 - аудіо-, відеоконтроль за особою;
 - арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
 - зняття інформації з електронних комунікаційних мереж;
 - зняття інформації з електронних інформаційних систем;
 - моніторинг банківських рахунків тощо.

Висновки. Отже, з огляду на все вищезазначене можна зробити такі висновки. По-перше, побудова будь-якої окремої криміналістичної методики має ґрунтуватися на правовій, науковій та інформаційно-практичній основі. По-друге, до структури методики розслідування колабораційної діяльності мають входити: 1) криміналістична характеристика; 2) обставини, які підлягають доказуванню; 3) версії розслідування; 4) окремі слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи. При цьому кожна з

виділених частин має свій зміст, однак у цілому така структура методики розслідування колабораційної діяльності є сталою та єдиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n698> (дата звернення: 02.06.2022).
2. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Видавнича агенція «Апостиль», 2012. 304 с.
3. Пчеліна О. В. Криміналістична методика як особлива частина криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 396–401.
4. Степанюк Р. Л. Принципи формування окремої криміналістичної методики. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 85–90.
5. Степанюк Р. Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і Безпека*. 2011. № 4. С. 143–147.
6. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 336–339.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2054> (дата звернення: 02.06.2022).
8. Ходанович В. О. Окремі питання виявлення й досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14, № 1. С. 177–185.
9. Синчук О. В. Проблеми побудови систем типових версій у методиках розслідування окремих категорій злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 191–198.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n698> (data zvernennia: 02.06.2022).
2. Zhuravel V. A. Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia. Kh.: Vydavnycha ahentsiia «Apostyl», 2012. 304 s.
3. Pchelina O. V. Kryminalistychna metodyka yak osoblyva chastyna kryminalistyky. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2014. Vyp. 74. S. 396–401.
4. Stepaniuk R. L. Pryntsypy formuvannia okremoi kryminalistychnoi metodyky. *Pravo i Bezpeka*. 2016. № 4. S. 85–90.
5. Stepaniuk R. L. Struktura okremykh kryminalistychnykh metodyk rozsliduvannia zlochyv. *Pravo i Bezpeka*. 2011. № 4. S. 143–147.
6. Kuzmenko O. V. Osoblyvosti kryminalistychnoi kharakterystyky kolaboratsiinoi diialnosti. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2022. № 1. S. 336–339.

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2054> (data zvernennia: 02.06.2022).

8. Khodanovych V. O. Okremi pytannia vyivlennia y dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2017. T. 14, № 1. S. 177–185.

9. Synchuk O. V. Problemy pobudovy system typovykh versii u metodykakh rozsliduvannia okremykh katehori zlochyniv. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. 2014. Vyp. 28. S. 191–198.

O. Kuzmenko, N. Sichko Methods of investigating collaboration activities

The article is devoted to the formulation of methods for investigating collaboration activities. It is analyzed that the forensic methodology reflects a set of methods, tools, techniques and recommendations of a standardized nature, set out in descriptive or formalized form for the rational organization of the collection, evaluation and use of evidence in accordance with the specifics of committing and investigating various criminal acts and criminal proceedings.

It is concluded that the structure of the methodology for investigating collaboration activities should include: forensic characteristics; circumstances to be proved; versions of the investigation; separate investigative (search) actions and operative-search measures.

In addition, the author noted that during the investigation of collaboration activities, it is necessary to establish: the time, manner and circumstances of the commission of a criminal offense; the form of guilt of the accused; circumstances that affect the severity of the criminal offense; other circumstances relevant to the criminal proceedings.

It is noted that the versions that may arise during the investigation of collaboration activities may relate to the circumstances of the event (actions of the accused include signs of collaboration activities or other criminal offense, etc.), subject (criminal offense committed by one person or group of persons, etc.) and places of commission of a criminal offense (collaboration activities were carried out in the temporarily occupied territories of Ukraine or through the Internet or the media, etc.). Investigative actions during the investigation of collaboration activities should include: interrogation, investigative examination, presentation of the suspect for identification, search, inspection and seizure of correspondence, removal of information from electronic communications networks and information systems, monitoring of bank accounts, etc.

Keywords: *forensic methodology, forensic characteristics, methods of investigation of criminal offenses, investigation of collaboration activities, investigative (search) actions, investigative versions.*

Стаття надійшла до редколегії 10 червня 2022 року

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.222-229

А. М. Лазебний,
канд. юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: a_lazebna15@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-9812-6151

ЗНАЧЕННЯ ДАКТИЛОСКОПІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті висвітлено значення дактилоскопії як науки. Зазначено, що складність і багатоаспектність проблеми збирання, дослідження і використання дактилоскопічної інформації в процесі розслідування та розкриття злочинів зумовлюють потребу у подальшій розробці наукових і правових основ діяльності органів слідства, експертів, удосконалення засобів, прийомів, методів роботи з дактилоскопічною інформацією. На підставі аналізу наукової літератури виділено й охарактеризовано деякі актуальні зарубіжні розробки в галузі дактилоскопії, які представляються перспективними для використання правоохоронними органами України.

Розгляд питання набуває для повного та всебічного попередження злочинів, їх виявлення та розслідування важливого значення інформації про подію злочину та осіб, причетних до нього. Одним з важливих джерел інформації, необхідної для розслідування, є судово-бухгалтерська експертиза, яку здійснюють правоохоронні органи України.

У криміналістичній науці одним із перших є вчення про відбитки рук людини, враховуючи історію виникнення та використання під час розкриття та розслідування злочинів.

Сьогодні стан криміналістики дає змогу з високою достовірністю встановити людину за слідами її долонь чи пальців. Відбитки рук, знайдені на місці події, є переконливим доказом того, що на місці була певна людина.

Характеристика сучасного стану криміналістики, яка пройшла довгий шлях у своєму розвитку в минулому від окремих галузей до чіткої системи наукового знання, ґрунтується на високому рівні всебічного впровадження досягнень науково-технічного прогресу, поглибленому розвитку наукових знань, розробкою її методологічних проблем, тактики і методів розслідування злочинів. Найпоширенішим видом спеціального дослідження досі залишається дактилоскопічна експертиза, враховуючи, що відбитки пальців є «традиційною складовою» місця події для багатьох видів злочинів.

Ключові слова: дактилоскопія, дактилоскопічна система, дактилоскопічні обліки, сліди злочину.

Постановка проблеми. Для повного та всебічного запобігання злочинам, їх розкриттю та розслідуванню великого значення набуває інформація про подію злочину та осіб, причетних до неї. Одним з важливих джерел відомостей, необхідних для розслідування, є криміналістичний облік, який здійснюють правоохоронні органи України.

Криміналістичний облік – це наукова система реєстрації певних об'єктів та їх ідентифікаційних ознак для запобігання злочинам, їх розкриття, розшуку та впізнання об'єктів, узятих на облік. Система криміналістичного обліку та його застосування базується на чіткому дотриманні законності. Теоретичну основу криміналістичного обліку становить положення про індивідуальність об'єктів, відносну стійкість і можливість їх подальшого ототожнення. Криміналістичний облік базується на застосуванні теорії ідентифікації, судової фотографії, дактилоскопії, словесного портрета та інших теоретичних даних.

Методами кримінальної реєстрації та криміналістичного обліку є опис, фотографування, дактилоскопія, колекціонування, а формами концентрації інформації – картки, картотеки, колекції, альбоми, магнітні стрічки, диски, перфокарти, банки даних, зокрема автоматизовані банки даних.

У криміналістичній науці одним із ранніх є вчення про сліди рук людини з огляду на історію виникнення та використання в процесі розкриття та розслідування злочинів. Очевидно, дактилоскопічні сліди як відображення морфологічних особливостей рук та рельєфу шкіри, а також унікальні властивості папілярних візерунків, їх неповторність, індивідуальність та незмінність здавна цікавили людство. Шкірні візерунки на пальцях і долонях рук належать до перших об'єктів, про які навіть первісні люди мали певні відомості. Серед малюнків печерної людини є й такі, що зображують відбитки руки людини. Так, 1832 р. під час розкопок курганів на Гавр-Інісе, маленькому острові в Морбіганській затоці (Франція), було виявлено підземний коридор завдовжки 13 м з двома рядами кам'яних стовпів, на 23-х з них були знайдені малюнки у вигляді повної колекції папілярних ліній рук людини.

Велике значення слідам рук приділялося у східних народів. Так, в Японії та Китаї здавна була відома дактилоскопія. Згідно із сімейним правом Японії, щоб розірвати шлюб, чоловік повинен був видати жінці документ, який мав бути написаний рукою чоловіка, а у випадку його неписьменності на ньому проставлявся відбиток його пальця. У XII–XIII стст. китайці використовували відбитки пальців не лише під час розірвання шлюбу, а й у розслідуванні злочинів.

На сьогодні стан криміналістики дає можливість з високою достовірністю встановити особу за слідами її долоней чи пальців рук. Сліди рук, що виявлені на місці події, є незаперечним доказом того, що певна особа перебувала на цьому місці.

Виклад основного матеріалу. Характеристика сучасного стану криміналістики, яка пройшла у своєму розвитку довгий шлях від її розрізнення у минулому окремих галузей до чіткої системи наукового знання, базується на високому рівні комплексного виконання в цілях правосуддя досягнень науково-технічного прогресу, глибокою розробкою її методологічних проблем, тактики і методики розслідування злочинів. На

сьогодні криміналістика дає можливість з високою достовірністю встановити особу за слідами її долонь чи пальців рук. Сліди рук, що виявлені на місці події, є незаперечним доказом того, що певна особа перебувала на цьому місці.

Нині такий метод, як дактилоскопія, широко використовується у криміналістиці. За допомогою цього методу надається можливість ідентифікувати людину за відбитками його пальців. Варто зазначити, що малюнок на шкірних покривах пальців у кожної людини унікальний. Тому зняття відбитків пальців з місця злочину для подальшого порівняння з відбитками людини, що підозрюється у його вчиненні, може зі стовідсотковою гарантією довести її причастя.

Візерунки на руках мають багатовікову історію, адже завжди у людей була зацікавленість у їх пізнанні. Про «печатки» на руках кожної людини, «щоб всі... знали справу її» згадується ще в Біблії [6, с. 70]. У криміналістичній науці одним із ранніх є вчення про сліди рук людини з огляду на історію виникнення та використання в процесі розкриття та розслідування злочинів. Вивчення розвитку дактилоскопічних знань, особливості їх застосування в діяльності органів досудового розслідування уможливають виділити окремі події, що характеризують основні риси становлення цього важливого розділу криміналістичної науки та необхідного виду діяльності, що сприяє розкриттю та розслідуванню злочинів. Очевидно, дактилоскопічні сліди як відображення морфологічних особливостей рук та рельєфу шкіри, а також унікальні властивості папілярних візерунків, їх неповторність, індивідуальність та незмінність здавна цікавили людство.

Дактилоскопія є способом впізнання ідентифікації людини за відбитками пальців рук, засновані на неповторності малюнка шкіри [2, с.135].

У криміналістиці важливе значення приділяється слідам рук, оскільки: 1) контактування руки з будь-яким об'єктом відбувається переважно долонною поверхнею кисті; 2) на пальцях і долонях рук є потожирові виділення, які залишають сліди нашарування; 3) шкіра руки має специфічні властивості.

На долонній поверхні кінцевих (нігтьових) фаланг пальців рук є рельєфні лінії, так звані папілярні, будова яких обумовлена рядами гребінкових виступів шкіри, розділених борозенками. Такі лінії утворюють складні шкірні узорі (дугові, петлеві і завиткові), які мають такі властивості, як: індивідуальність (будь-яка сукупність папілярних ліній, створюючи малюнок узору за їх конфігурацією, місцем розташування, взаєморозташуванням, і неповторна в іншому узорі); відносна стійкість (незмінність зовнішньої будови узору, що виникає ще в період внутрішньоутробного розвитку людини і зберігається впродовж усього його життя і після смерті аж до розкладання трупа); відновлюваність (у разі поверхневого порушення шкірного покриву папілярні лінії відновлюються в колишньому вигляді). Усе це дозволяє здійснювати: криміналістичну ідентифікацію особи за відбитками пальців рук, виявлених на місці злочину; встановлення злочинця, раніше зареєстрованого як судимого, за допомогою дактилоскопічної реєстрації; ідентифікацію непізнаного трупа; розшук осіб, зниклих безвісти; встановлення факту скоєння декількох злочинів однією особою або одного злочину декількома особами [1, с. 142].

Сліди пальців рук залишаються на всіх предметах, яких торкається людина: пластичних (наприклад, пластилін, віск, глина, масло, розігрітий сургуч, стеарин) і сипких (наприклад, крейда, борошно, тальк, цемент). На сипких і пластичних об'єктах залишаються об'ємні сліди пальців рук, а на твердих – поверхневі, які поділяються, відповідно, на сліди нашарування та відшарування.

Більшість поверхневих слідів пальців рук безбарвні (невидимі), оскільки вони утворюються потожировою речовиною. Якщо пальцем торкнутися предмета, залишається потовий (а не потожировий) слід, оскільки на долонях рук і підшвах ніг, на відміну від інших частин шкіри, жирових залоз немає. Жирова речовина може потрапити на долоні рук від дотику до інших частин шкіри, обличчя, шиї, волосся, які сильно змащені жиром речовиною. Якщо палець торкається предмета декілька разів, слід стає не таким насиченим. Спітнілі руки залишають насичені сліди. Дактилоскопичною експертизою також передбачається створення бази даних відбитків пальців людей. За нею можна «пробити» відбитки, зняті з місця злочину, для ідентифікації особи злочинця. Якщо його «пальчики» вліті в базу, ця хвилинка перевірки гарантовано виведе на нього. На сьогодні у нашій країні в такій є відбитки кримінальних елементів і людей, що проходять за різними кримінальними справами. Водночас у ряді інших країн у базі зберігаються відбитки практично всіх громадян, що істотно спрощує роботу правоохоронцям.

Поява слідів у вчиненні злочину є динамічним процесом; будь-який рух, а також взаємодія супроводжуються відображенням, тобто появою змін у матеріальному середовищі. Існує народна мудрість про те, що «немає злочину без слідів, тому немає руху без утворення слідів злочинів» [4, с. 149].

На основі загальної закономірності науковці сформувавши п'ять закономірностей утворення слідів злочинів: 1) повторюваність процесу виникнення слідів події (наприклад, коли рукою торкаються до полірованої поверхні, на ній залишаються сліди пальців; коли в приміщенні, в якому проходить людина, є пил – залишаються сліди ніг тощо); 2) зв'язок між дією злочинця та злочинним наслідком, який і є доказом у справі; 3) зв'язок між способом вчинення злочину і слідами, які виникають як наслідок використання цього способу; 4) залежність вибору способу від конкретних обставин (під способом розуміється система дій до підготування, вчинення та приховування злочину); 5) зникнення доказів, тобто слідів злочину [6, с. 45].

Для розвитку новітніх технологій і науки криміналістики, щоб покращити ведення криміналістичного дактилоскопичного обліку у світі на цьому етапі стало запровадження автоматизованих ідентифікаційних систем, які використовуються на державному рівні та в міжнародних організаціях. В Україні також досить актуальним стало питання ведення криміналістичних обліків за допомогою автоматизованих ідентифікаційних систем.

Щоб встановити збігання пальців рук, повністю функціонує автоматична ідентифікаційна дактилоскопична система, яка аналізує ознаки в закодованих слідах, перевіряє їх за десятками тисяч відбитків, які внесені до масиву, та видає список найбільш подібних відбитків, які потім перевіряються оператором власноруч. За даними

дактилоскопічної реєстрації є можливість встановити особу невідомого трупу, розшукати осіб, що зникли безвісти, встановити особу, причетну до вчинення кримінального правопорушення. Якщо не вирішального, то без сумніву істотного значення набувають результати дактилоскопії. Вони дають змогу вибрати основну версію серед інших, притримуючись її, вдається з'ясувати дійсні обставини справи, а також сприяти усуненню істотних суперечностей у свідченнях допитаних раніше осіб [3].

Формування баз даних автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем обласного та центрального рівнів сьогодні відбувається шляхом сканування дактилокарт і слідів та введення їх у систему [1, с. 144].

Найпоширенішим видом спеціального дослідження, як і раніше, залишається дактилоскопічна експертиза, беручи до уваги те, що відбитки пальців рук – це «традиційна складова» місця події за багатьма видами злочинів. Крім того, вони є джерелом цінної криміналістичної інформації, зокрема про особу, що їх залишила, про час та особливості механізму слідоутворення (окремі обставини злочинної події, а також анатомічні і функціональні ознаки певної особи). З огляду на це напрям потребує активного розвитку з метою підвищення ефективності діяльності експертів [7, с. 46].

Перспективним для дактилоскопіювання є безфарбний «Живий» сканер, який дозволяє швидко виготовити дактилокарти високої якості, перевірити підозрюваного впродовж однієї-трьох годин після затримки за всіма слідами з раніше нерозкритих злочинів, встановити причетність до здійснення злочинів осіб, затриманих у зв'язку з іншими обставинами, виявити факти, коли людина назвалася не своїми паспортними даними. «Живий» сканер Папілон – точна фіксація папілярного візерунка, повна компенсація «змазування» під час прокатки, можливість багаторазової прокатки для одержання кращого результату, прокатка долонь, автоматична перевірка порядку проходження і розташування відбитків, відповідності відбитків і контрольних відбитків. Сертифікований ФБР США у серпні 1998 р. [1, с. 145].

Сьогодні в США зробили черговий крок та активно впроваджують систему ідентифікації наступного покоління NGI (Next Generation Identification), яка поєднує в один комплекс різноманітні підходи до ідентифікації особи: дактилоскопічний, за фотокартками та за райдужною оболонкою ока. Зі щомісячною статистичною інформацією про впровадження NGI та про ефективність її роботи можна ознайомитись онлайн у мережі Інтернет [6, с. 63].

Як приклад новітніх технічних засобів у галузі дактилоскопії, можна назвати EVISCAN. Ця інноваційна високотехнологічна робоча станція, розроблена в Німеччині, дозволяє експертам виявляти, покращувати якість і зберігати в цифровому вигляді невидимі та маловидимі відбитки пальців рук. Відповідний пристрій працює з відбитками без фізичного контакту та без використання хімічних речовин. Відбитки пальців скануються й передаються в установлене програмне забезпечення для підвищення якості зображення. Речовини, відбитки пальців і ДНК на сто відсотків залишаються в їх первинному стані й можуть бути досліджені повторно навіть через декілька років потому. Не менш важливою перевагою цього обладнання є надзвичайна швидкість роботи. Якщо раніше пошук, виявлення та дослідження відбитків пальців

могли займати години й дні, то нині завдяки усуненню досить тривалого підготовчого етапу, ретельному пошуку та фіксації на фотоплівку час роботи зі слідами скоротився до лічених хвилин [6, с. 62].

Взагалі процес дактилоскопіювання досить добре запустити для населення під час отримання паспорта, який варто виробляти, починаючи з чоловічого населення країни, оскільки саме чоловіки становлять її незаконопосліди (приблизно 80–85 %) частину [5].

Треба не забувати і про добровільну дактилоскопічну реєстрацію. Пропоновані заходи не треба сприймати як поліцейську міру, що порушує право громадян на таємницю особистого життя і свободу пересування. Це засіб, який спрямований на забезпечення і підтримку безпеки в суспільстві, а також впізнання особи. У світовій практиці ця дактилоскопічна реєстрація використовується не лише в роботі правоохоронних органів, але і в діяльності візових служб.

Потреба у більш широкому застосуванні дактилоскопічних обліків в Україні диктується рядом факторів. По-перше, це термінова потреба для активізації міжнародного співробітництва, щоб протидіяти тероризму, організованій транснаціональній злочинності, нелегальній міграції, торгівлі людьми, відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом. Необхідно також враховувати, що Україна бере участь у миротворчих міжнародних операціях та запобігає перетинанню державного контролю, іноземцям, які намагаються дестабілізувати ситуацію на території нашої країни. По-друге, це велика кількість невпізнаних трупів під час зростання кількості природних та техногенних катастроф, забезпечення ефективності розшуку безвісти зниклих громадян, особливо неповнолітніх та ін. Отже, створення єдиної багатofункціональної системи дактилоскопічних обліків в Україні, вирішення питання вдосконалення правового забезпечення дактилоскопічної реєстрації в Україні є неминучим [4, с. 150].

Сьогодні є значна кількість різноманітних засобів та методів виявлення латентних слідів рук. До прикладу, тільки дактилоскопічних порошків нараховується більше сотні. Розібратися у великому розмаїтті засобів та методів, правильно використати в кожному конкретному випадку певний спосіб виявлення допомагає їх класифікація.

На сучасному етапі криміналістична наука активно розвивається, не зупиняється на досягнутому і розширює список біометричних ідентифікаторів, відомості про які включено до бази даних правоохоронних органів України. У майбутньому до відомостей про відбитки пальців і ДНК буде додаватися інформація про райдужні оболонки очей осіб, а також відбитки долонь рук і ступнів ніг, а також дані про голос людини.

Висновки. Отже, можемо дійти висновку, що проходять століття, а дактилоскопія не лише допомагає в розслідуванні та розкритті злочинів, а й, постійно технічно вдосконалюючись, стає надійним помічником слідчих органів у процесі розслідування злочинів.

Дактилоскопічні системи ідентифікації все ще залишаються надійними та достатньо швидкими для вирішення покладених на них завдань. Для того щоб вийти на належний рівень впровадження новітніх дактилоскопічних й інших ідентифікаційних

технологій, правоохоронні органи України потребують негайного здійснення відповідних заходів у галузі матеріально-технічного забезпечення, моніторингу новітніх наукових розробок, навчання й обміну практичним досвідом з фахівцями правоохоронних органів на законодавчому рівні та з використанням міжнародної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юзик В. Дактилоскопія – це точна наука, яка ніколи не помиляється. С. 140–146.
2. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. РВВ ЛДУВС, 2009. С. 124–156.
3. Рогатюк І. В. Напрями удосконалення використання дактилоскопічної інформації в діяльності органів досудового розслідування та прокуратури. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014169
4. Свобода Є. Й. Деякі аспекти правового регулювання дактилоскопічної реєстрації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 148–153.
5. Іщенко А. В. Історія використання дактилоскопічних знань: від витоків до перших спроб узагальнення. *Проблеми теорії та практики судової експертизи: матеріали Міжнародного круглого столу*. Луганськ, 2012. URL: <http://kkrimlguvd.org.ua>
6. Полонська Ю. В. Теоретико-правові аспекти вдосконалення дактилоскопічної реєстрації. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 70–74.
7. Клименко Н. І. Дактилоскопічні обліки органів внутрішніх справ як джерело криміналістично значимої інформації та їх автоматизація. *Криміналістичний вісник*. 2002. № 3. С. 44–47.
8. Лапта С. П. Перспективні напрями розвитку дактилоскопії в зарубіжних країнах. *Вісник ХНУВС*. 2017. № 3 (78). С. 59–66.

REFERENCES

1. Yuzik V. Fingerprinting is an exact science that is never wrong. Pp. 140–146.
2. Biryukov V. V. Theoretical bases of information and reference support of crime investigation: monograph. RVV LDUVS, 2009. S. 124–156.
3. Rohatyuk I. V. Directions for improving the use of dactyloscopic information in the activities of pre-trial investigation and prosecution. *Journal of Kyiv University of Law*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014169
4. Svoboda E. J. Some aspects of the legal regulation of dactyloscopic registration. *Bulletin of the Bar Academy of Ukraine*. 2010. № 3. S. 148–153.
5. Ishchenko A. V. History of the use of dactyloscopic knowledge: from the origins to the first attempts at generalization. Proceedings of the International Round Table "Problems of Theory and Practice of Forensic Science". Luhansk, 2012. URL: <http://kkrimlguvd.org.ua>
6. Polonskaya Yu. V. Theoretical and legal aspects of improving dactyloscopic registration. *Forensic Bulletin*. 2014. № 1 (21). Pp. 70–74.

7. Klimenko N. I. Dactyloscopic records of law enforcement agencies as a source of forensically significant information and their automation. *Forensic Bulletin*. 2002. № 3. S. 44–47.

8. Lapta S. P. Promising directions of dactyloscopy development in foreign countries. *Bulletin of the KhNUVS*. 2017. № 3 (78). Pp. 59–66.

A. Lazebny. The importance of dactyloscopy in criminal science at the present stage

The article highlights the importance of fingerprinting as a science. It is noted that the complexity and multifaceted problems of collecting, researching and using dactyloscopic information in the investigation and detection of crimes necessitate further development of scientific and legal bases of investigative bodies, experts, improving tools, techniques, methods of working with dactyloscopic information. Based on the analysis of the scientific literature, some current foreign developments in the field of fingerprinting have been identified and characterized, which are promising for use by law enforcement agencies of Ukraine.

Consideration of the issue becomes important for the full and comprehensive prevention of crimes, their detection and investigation of information about the event of the crime and persons involved in it. One of the important sources of information necessary for the investigation is the forensic accounting examination carried out by the law enforcement agencies of Ukraine.

In forensic science, one of the first is the doctrine of human handprints, given the history of origin and use in the detection and investigation of crimes.

Today, the state of criminology makes it possible to identify a person with high reliability on the traces of his palms or fingers. The handprints found at the scene are convincing evidence that a person was present.

Characteristics of the current state of criminology, which has come a long way in its development in the past in some areas to a clear system of scientific knowledge, is based on a high level of comprehensive implementation of scientific and technological progress, in-depth development of scientific knowledge. its methodological problems, tactics and methods of crime investigation. Today, forensic examination makes it possible to identify a person with high reliability by the traces of his palms or fingers. The handprints found at the scene are convincing evidence that a person was present. The most common type of special study is still fingerprinting, given that fingerprints are a "traditional component" of the scene for many types of crime.

Keywords: *Dactyloscopy, dactyloscopic system, dactyloscopic records, traces of crime.*

Стаття надійшла до редколегії 7 червня 2022 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2022. Випуск 1 (8)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Бодунова О. М.
Редактор-коректор	Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Лисенко О. В.

Підп. до друку 19.07.2021. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 9.7. Обл.-вид. арк. 9.9.
Тираж 300 пр. Зам. № 1021.

Видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201
38(097)437-85-39
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*
